

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

Г Л А С Н И К

38

Ваљево 2004.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО
ГЛАСНИК
38
2004.

Главни уредник
Алекса Томић

Редакциони одбор
др Љубодраг Димић, др Синиша Мишић, Владимир Кривошејев, Милча Мадић,
мр Недељко Радосављевић, Снежана Радић (секретар редакције)

Рецензенти
др Љубодраг Димић
др Синиша Мишић

Превод на енглески
Сонja Радић

Тираж
500 примерака

Адреса Редакције
14000 Ваљево, Поп-Лукина 52, тел. 014/221-028
e-mail: iava@ptt.yu • сајт: www.istorijски-архив-valjevo.org.yu
Часопис излази једанпут годишње.
Чланци и прилози примају се до августа наредне године.

Издавање часописа финансира Скупштина општине Ваљево

Штампа
Графичка радња „МС”, Ваљево

САДРЖАЈ – CONTENTS

ДВЕСТА ГОДИНА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА И ДРЖАВНОСТИ СРБИЈЕ **BICENTENARY OF THE FIRST SERBIAN UPRISENG AND THE CONSTITUTION OF SERBIA**

Владимир Стојанчевић – Прота Матија и Карађорђе	7
Vladimir Stojančević – Prota Matija and Karadorđe	
Милан Милошевић – Безбедносно – обавештајне активности у Карађорђевој Србији	15
Milan Milošević – Security - intelligence activities in Karadorđe's Serbia	
Станиша Вojиновић – Књига стихова “Бирчанин Илија, оборкнез испод Међедника” Јоксима Новића Оточанина	27
Staniša Vojinović – Book of Verses “Birčanin Ilija, the District Duke from Under Mountain of Međednik” written by Joksim Nović Otočanin	
Милорад Радојчић – Дабићи из Јаутине.....	41
Milorad Radojčić – The Dabic family from Jautina	

ЧЛАНЦИ **ARTICLES**

Душан Mrкобрад, Радивоје Арсић – Бранговић – Прелиминарна археолошка истраживања раносредњовековног утврђења (VI-X век)	79
Dušan Mrkobrad, Radivoje Arsić – Brangović – Preliminary Archeological Research of Early Medieval Fortification (VI-X Century)	

Милан Милошевић – Појаве отмица и добегавања у Србији XIX века	103
Milan Milošević – Appearance of abduction and rating in Serbia during XIX century	

ПРИЛОЗИ
SUPPLEMENTS

Момчило Исић – Тешкоће школе у Бањанима	125
Momčilo Isić – The difficulties of the school in the village of Banjani	
Драгана Лазаревић – Илић – Културно – историјски споменици Бранковине – заштита и презентација	147
Dragana Lazarević – Ilić – Cultural and historical monuments in Brankovina – conservation and presentation	
Гордана Марковић – Предлог концепције музејске поставке “Куће Ненадовића” у комплексу Знаменито место Бранковина	169
Gordana Marković – The proposition of the concept of the museum setup of “The Nenadović House” in the complex of Memorable site of Brankovina	

ГРАЂА
DOCUMENTS

Велибор Берко Савић – Главни списак утвари свију цркви у Окружију ваљевском за 1860. годину	183
Velibor Berko Savić – The main register of objects owned by all of churches in the Valjevo District for the year 1860	

ИЗ РАДА АРХИВА
OUT OF THE ARCHIVE'S WORK

Снежана Радић – Преглед фондова и збирки Међуопштинског историјског архива у Ваљеву	223
Snežana Radić – The summary of funds and collections of the Municipal Historical Archives in Valjevo	

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ**REVIEWS**

- Милча Мадић: *Велибор Берко Савић: Ненадовићу* 265
Милча Мадић: *Здравко Ранковић: Ваљевске гимназије 1869–2004* 267
Милча Мадић: *Милорад Радојчић: Ђуро Козарац – први ваљевски професор* 268

БИБЛИОГРАФИЈЕ**BIBLIOGRAPHIES**

- Милча Мадић: Библиографија историографских издања о ваљевском крају 271

ДВЕСТА ГОДИНА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА И ДРЖАВНОСТИ СРБИЈЕ
BICENTENARY OF THE FIRST SERBIAN UPRISING AND THE CONSTITUTION OF SERBIA

УДК = 929 Ненадовић П. М. : 929:355 Карађорђе

Владимир Стојанчевић
Српска академија наука – Београд

ПРОТА МАТИЈА И КАРАЂОРЂЕ

Анастракција: У раду се анализира међусобни однос Проте Матије Ненадовића и вожда Карађорђа Петровића у периоду 1804-1813. Посебан печат у анализи је портрет Карађорђа, дат из једног новогугла, који је, иако вођа, имао „улједно“ и „човеколубиво“ понашање према сваком „саотечественику“.

За међусобне односе Проте Матије Ненадовића и вожда Карађорђа Петровића било је карактеристично и посебно историјски значајно неколико момената:

1. Њихов сусрет после заузета Рудника;
2. Карађорђева одлука да Прота организује први српски суд у Вољавчи;
3. Сагласност Вожда да се Проти повери мисија одласка у Русију крајем лета 1804. године;
4. Карађорђев прекор Проти што је без његове дозволе лично ишао Босанском везиру у његов логор пред Мишарску битку 1806. године;
5. Прота као медијатор у Карађорђевом сукобу са опозиционим великим војводама на Скупштини 1811. године у Београду;
6. Сусрет у манастиру Фенеку 1813. године и Протин историјски суд о Карађорђу.

Сви ови моменти и неки други, такође важни и значајни, не само за њихове међусобне односе већ и за улогу Протину у извршавању Вождовах налога војне и политичко-дипломатске природе, од интереса су да ма и укратко – спомену и коментаришу, пошто су се судбински тицали за опстанак Србије у току Устанка.

У вези са горњим питањима, укратко приказано и коментарисано, радило се о следећем: Рудник су заузели шумадијски устаници прогонећи Кучук Алију и његове зулумћаре, иако у његовом освајању људство Ваљевске нахије није непосредно учествовало. Њихов поход Ка-

рађорђу у сусрет, под предводништвом Проте Матије, имао је и крупан војно-стратегијски значај. Ваљевци су допринели да се пресече комуникација Рудника са Ужицом, одакле је опкољени Кучук Алија очекивао помоћ. То се, међутим, није десило због силотивог јуриша Карађорђевих устаника и брзог пада у устаничке руке првог утврђеног града у побуњеном Београдском пашалуку. Вожд са Колубарцима, у том судбоносном догађају, можда и по сам даљи успешан и и брз успон и ширење Устанка, чинили су у неку руку стратешку резерву у људству. Заузеће Рудника и непосредно сусретање Карађорђа са Протом Матијом, Шумадинцима и Колубарцима Ваљевске нахије био је, колико од војничког значаја по даљи успех Српског устанка, толико и од огромних психолошких последица за изградњу братске солидарности два најважнија центра Устанка на самом његовом почетку. Петар Јокић, Карађорђев буљубаша, с једне стране, и Прота Матија, с друге стране, дали су тачан, сликовит и сугестиван приказ првог сусрета Карађорђа и Проте Матије и њихових бораца.

За добро мишљење Карађорђево о Проти Матији и за њихово међусобно увек добро споразумевање и солидарне погледе на проблеме очувања стечене слободе и што боље уређење ослобођене земље, као и за пуну оданост Протину Вожду Устанка, био је карактеристичан моменат када се на Скупштини у селу Борак оснивао Синод, као врховна установа устаничке Србије. Карађорђе ауторитативно предлаже, а Прота Матија дисциплиновано спроводи налог упућен њему лично: „Којекуда, ето у Скупштини пак бирај најбоље и кога хоћеш, пак води људе у манастир Вољевчу и тамо седите. Сад узми м(у) у Вољевчу и старајте се како вас Бог учи за сав народ српски, да би и мени терета мало скинули, а ја ћу скоро тамо доћи.“ Ова одлука Карађорђева и сагласност Скупштине да се оснује Синод, истовремено имала је и дубљи историјски значај у даљем развитку и уређењу Србије: деобу судске (цивилне) од управне (војне) власти, односно проглашавање принципа демократске основе уређења националне управе ослобођеног дела Србије. Са своје стране, Карорђе је Проту Матију називао и титулисао са „оче Прото“, а Ваљевце, али и друге Србе, укључујући ту и прве, нарочито у почетку Устанка, људе и предводнике нахија из остале Србије, речју „браћо“. За овакво уљудно и човекољубиво Карађорђево понашање према храбрим и честитим борцима-устаницима, Прота Матија је забележио поздравне речи упућене Ваљевцима и Шапчанима на Дубоком у Колубари: „Војска пева и врло весела; ал кад пређе Господар Црни Ђорђе, па уз параду сву војску: “Добро дошла, браћо моја, српски соколови”, чуше, верујте децо, да ту војник није остао, који за-

плакао није, а многи је старац радосне сузе проливао, кад је тако дочекао. И преко свег Дубоког рекао би да не само наши војници певају, но да је шумар и сваки листак на дрвету људски глас узео и пропевао и тако са певањем у Остружници 8. маја /1804/ на конак поћемо." Карађорђе, не само у односу на Проту Матију, кога је Вожд веома поштовао и ценио његове многоструке улоге и заслуге за Устанак и у Устанку, већ и према другим устаничким старешинама које су се чак огрешиле о законске прописе Синода, односно каснијег Правитељствујушчег Совјета, задржао је такво „братско“ држање, као на пример према члану Совјета из Ђупријске – Ресаве „сино(д)ције“ Ђурице Стошића кога је, смењеног са дужности, ословио на седници Совјета речима „брате Ђурица“.

То дубоко родољубиво осећање према сваком саотечественику (пак и добеглицама из неослобођених крајева у Турској), Карађорђе је исказао и показао шаљући Проту у Русију у политичку мисију, заједно са Петром Новаковићем Чардаклијом и Јованом Протићем. Прота Матија, по повратку из Русије, у пролеће 1805, постао је не само оснивач већ и први председник Правитељствујушчег Совјета, уз пуну сагласност и признање Карађорђево. У историографији није остало познато да је у Совјету, а и иначе је долазило до разилажења и сукоба између ове двојице од најистакнутијих Срба, Карађорђа и Проте Матије. У овом погледу за односе Карађорђа и Проте Матије ваља истаћи и то што је Вожд устанка веома ценио и Протину војничку ангажованост у првим месецима 1804, али и касније, а нарочито после велике државне реформе почетком 1811. године, када се Проти Матији поверавају и високи командни положаји у одбрани средњег – Дринског фронта пре ма босанским војскама. Фрагменти о раду и постигнућима на својој новој функцији руководећег врха политike Србије, Прота је оставио записане, пре свега, у свом „Деловодном протоколу о ратовању крај Дрине“.

Протина политичко-дипломатска мисија у Русији била је веома успешна, као и један низ других акција посебно – касније у вези преговора са Хаци бегом, сребреничким заповедником. Али, у међувремену се десио незгодан случај који није био нецелисходан, да је Прота и без одобрења и знања Карађорђевог ишао у логор босанском валији на Дрини, нешто пре Мишарске битке. Карађорђе је био веома изненађен овим Протиним поступком, и оштро му замерио, али без уобичајене јарости и вербалног вређања угледа и части Протине. Прота Матија описао је тај случај и свој сусRET са Карађорђем признајући своју грешку која је могла да има крајње тешке последице од стране Турака, и

по њега лично и по Србију. Он исказује поред осталог и Карађорђеве речи које пластично и јасно показују не само однос међу њима двојицом у том датом тренутку већ одсликавају истински лик, карактер и становиште Карађорђево, и као човека и као друга и саборца, устаничког борца за слободу, и као врховног команданта Србије у Устанку. Прота наводи Карађорђеве речи: „А, којекуде, ко тебе послала у Турке? Ти иде по Петербургу, иде по Бечу, пак оде у Турке... Зар ниси имао кога послати и заваравати Турке, већ сам собом да идеш?“ Проту је љутња Вождова дубоко заболела: „Боже мој, како је Карађорђе могао помислiti да би ја узео од Турака 400 дуката, и да њему не би казао! И саме сузе залише – да не мога се ракије напити“ – (коју му је Карађорђе понудио из своје “мале чутурице“). На Протино правдање како „сад су мене код вас одали, да сам од Турака новице узео и да ми одсад ни ти ни други као невери веровати као досад нећете. Зато ми је жао, зато сам сада у овом магновенију збуњен и смућен, од мене ништа засад не гледајте, нити могу као досад што радити“. Ганут искреним Протиним речима и увиђавајући пробитачност његове одлуке да, заједно са војводом Стојаном Чупићем оде у Бадовинце „у турску ордију“, како би преговорима и обећањима о лојалности избегао турске нападе по мачванским селима – Карађорђе, и сам јако забринут због нагомилане турске војске на Дрини, видећи га тужног и забринутог због претеће турске опасности, иако љут и срдит, тешио је Проту речима: „ја не кажем да си неверан мени и народу. Но кажем да си (био) луд. Зар ти је мало људи, макар и војвода, да шаљеш, а не ти собом да идеш сам ...“ Примирен Карађорђевом разборитошћу и његовим сагледавањем опасности која га је могла снаћи, Прота простосрдечно и сам признаје: „Видим и ја после, да није са овим од мене паметно било и од Чупића, али пробитачно, јербо смо задржали Турке више од десет дана...“. Историјски је факат да је за то време Карађорђе водио битку са турском румелијском војском на Делиграду, а да су српске одбрамбене снаге на Дрини биле далеко несразмерно слабије од бројних ефектива турске босанске војске, што се – убрзо после оваквог Протиног разговора са Карађорђем – јасно видело у боју на Мишару. У сваком случају честитост Протина и истинолубље, и Карађорђева добра промишљеност и људска увиђавност манифестовала су патриотизам и родољубље ова два врхунска великанана Српског устанка. Пријатељство међу њима задржало је дотадашње међусобно поверење и присну сарадњу на пословима опстанка и учвршћења устаничке Србије.

Прота Матија и Карађорђе су остали и даље у добром узајамним везама, указујући не само поверење и међусобно уважавање, него и про-

дубљену сарадњу у обостраним напорима да се очува стечена слобода и унапреди ослобођена земља. То се лепо показало и за време бурне Скупштине устаничких старешина у Београду 1811. године, када је Прота Матија остао уз Карађорђа. Њихова самосвест у раду на општем добру народа и обновљене српске државе, дубоко усађене у души и карактеру њих обојице одржала се до последњег дана слободне Србије, а њихово међусобно уважавање и поштовање чак је ојачано и после слома Устанка 1813. године.

За Протин однос према Карађорђу, у данима опште народне несреће, и покореној земљи и међу избеглицама-емигрантима у Аустрији, карактеристичан је не само за њих двојицу, Проту и Карађорђа, већ и за само сагледавање народне судбине и психолошке студије, значајан је, као сведочење и записани подatak, што је Прота написао о Карађорђу приликом његове посете ивићења у манастиру Фенеку.

Крај слободне устаничке Србије почетком јесени 1813. године био је очекиван после склапања Букурешког уговора, изласка Русије из рата са Турском и неуспеха српско-турских преговора у Нишу и Шумли (Шумену), али не и без извесне наде у какво-такво поравнање о политичким условима мирног повратка турске власти. Исход је, међутим, испао у сасвим другачијој стварности коју ни најпесимистичкије мисли нису могле предвидети. Одбрана на Морави није одолела као у лето 1809. године, а то је изазвало општу пометњу, страх од турске освете јер се (од турских убачених шпијуна међу српско становништво) знало да је Султан потписао „катил“ ферман о истребљењу Срба, односно, познато је у историографији, оглашен цихад – свети рат. Бројна бежанија, емиграција, захватила је највећи део Србије, којој није одолео ни сам Карађорђе, а убрзо ни Прота Матија потресен до дна душе призорима и гласовима којима је и сам био очевидац и сведок: „Видим и димом запаљени селски кућа; једни од Шапца а други од Београда у небо се састају, у ведру дану облак начинили, и на свакога Србина који чује и види канда га у срце ударају, или сам у огњу гори. Сан ми дође, о витијо, слушај и гледај и опиши ако можеш ондање грозно позорје нарова српскога! ... Од Мораве до Колубаре ... Што није могло уграбити преко Саве, то је побегло у планине, а села и куће празне остале и горе у ватри...“.

Прота о трагедији коју доживљава устаничка Србија, потресен тешким болом за пропалом слободом, а поносан у свом патриотизму и родољубљу, истинолубив и поштено честан, исказује прибрано и одмерено своје мишљење о крају Устанка и Карађорђевом напуштању Србије: „Испитуј виновника, а не оснуждавај само Чернога Георгија“.

Прота је и сам имао прилике да, убрзо види Карађорђа у избеглиштву, у манастиру Фенеку и да опише атмосферу у којој је затекао Карађорђа и неке друге српске старешине. Искazuјући у само једној реченици своју мисао пропasti Србије, Прота је уствари, у овој исказао и суд о самом себи, односно о свом учешћу у Устанку као један од ближих сарадника Карађорђа. Епилог виђења у изгнанству, устаничке сарадње и службеничких и личних односа, као и мишљење и оцене Карађорђеве личности. Прота Матија је сликовито и потресно, језгронито и верно описао управо походећи Карађорђа у Фенеку. Он пише, говорећи о психофизичком стању вождом и његовим рефлексијама узрока слома и велике катастрофе која је снашла и довела становништво Србије, српски народ 1813. године до ивице физичког и биолошког уништења. Опис заслужује, као једно од најauthентичнијих и најобјективнијих личних казивања, да као историјски документ прворазредне вредности буде донет у нешто ширем изводу, јер извор говори истовремено и о односу Проте према Карађорђу.

„На вечери напи један од калуђера: „У здравље Врховног вожда господара Ђорђа Петровића, коменданта сербскога“ – и он сирома близну плакати и сузама лице му се обли. Дај ми сад – наставља Прота – онога јунака и иноверца, кога се ништа не каса као нас, да се држи и не заплаче, ако има и камено срце. Сва се вечера у плачевно позорје обрати... Одемо у собу где се кафа пије... Сирома Верховни Вожд све једнако јецајући и држећи руку на очима, на столици седи. Ја управо да кажем од плача једва сам проговорио за утешити Вожда, и рекнем му: „Господару, није фајде плакати, но узми пасош, иди у Брисел где се чује /руски цар/ Александар и кажи му ... да ... мој народ он од турскога зулума избави...“.

Карађорђе, и по савету проте Земунског пристао да иде у Брисел, где се мислило да заседава савет монарха победиоца Наполеона, уз захтев да и Прота – пошто смести своју породицу – пође заједно са њим. Но ова замисао Карађорђева и Протина није се остварила, пошто су аустријске власти одвеле Карађорђа у интернацију. Тако су се две велике, од највећих српских старешина у устанку, 1804-1813, коначно *невољно* растали оставши и без домаћинства и без (задуга) међусобног виђења. Прота Матија је искрено а болно ожало несрећну судбину Вожда Првог српског устанка и као човека и пријатеља, и као персонификацију трагичне судбине српског народа по слому Устанка 1813. године.

На крају може се казати да је Карађорђе веома ценио ум, карактер и огромно и разноврсно залагање Протино у Устанку – и назива га са признањем, и од милоште, „Чича Прото“, а Прота Матија је, са пуно

Прота Матија и Карађорђе

поштовања и дубоке оданости, Карађорђа увек титулисао речима господару, или као врховног вожда.

Извори и литература:

- *Прота Матија Ненадовић*, Целокупна дела, Библиотека: Српски писци у редакцији Владимира Ђоровића, Београд, 1928, LXIV, 265
- Прота Матија Ненадовић: *Дејанија оашрјада војске серпске Главне команђе ваљевске пропашту непријатеља од 1. августа до 11. нојембра 1811.* Приредио Милорад Радевић, Београд, 1980, стр. 1-50.
- *Голубица с цвећом...*, V, Београд, 1841.
- Прота Матија Ненадовић: *Протокол писама о ратовању крај Дрине 1811, 1812. и 1813. год.* Издао Љ. П. Ненадовић, Београд 1961.
- *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, Београд, 1848.
- *Прота Матија Ненадовић, акти и писма.* Приредио Велибор Берко Савић, Дечје новине, Горњи Милановац, 1984, 740.
- *Прота Матија Ненадовић и његово доба*, Зборник радова са Научног склопа..., САНУ, Београд, 1985, IX, 486.
- Владимир Стојанчевић: *Протини Мемоари у свећностима историјских догађаја.* Прота Матија Ненадовић, Мемоари (Библиотека: Српска књижевност у сто књига), Нови Сад - Београд, 1961, стр. 23-39
- Владимир Стојанчевић: *Србија, земља и људи у делу Проте Матије за време Првог српског устанка.* Прота Матија Ненадовић и његово доба..., САНУ, Београд, 1985, стр. 83-95
- Владимир Стојанчевић: *О личностима и смислу Првог српског устанка,* Војноисторијски Гласник, 1-2, Београд, 1993, стр. 17-24
- Владимир Стојанчевић: *Учешиће ваљевске војске у одбрани Дринског фронта 1811.* „Гласник“ бр. 30, МИАВ, Ваљево, 1996, стр. 43-47

Резиме

Међусобни односи, два великане Српског устанка, Проте Матије Ненадовића и вожда Карађорђа Петровића, били су крајње увиђавни. Анализа њихових међусобних односа дата је за период 1804-1813, када су тесно сарађивали на подизању устанка, очувању стечене слободе и унапређењу ослобођене земље. Карађорђа је красила промишљеност и увиђавност, а Проту честитост и искреност. Однос Карађорђа према Проти био је пун поштовања. Ословљавао га је са „очек Прото“ или „чича Прото“. Прота је Карађорђа титулисао са „господару“ или „велики Вожду“. Сви неспоразуми и несугласице, у њиховим међусобним односима, били су у сенци њиховог патриотизма и родољубља.

Summary

The relationship between two magnates of the First Serbian Uprising, Prota Matija Nenadovic and Karadorde, was most discerning. The analysis of their interrelation is given for the period of 1804–1813, when they closely cooperated on the organization of the Uprising, preservation of obtained freedom and improvement of liberated country. Karadorde was methodical and discerning while Prota had an honest and sincere personality. The Karadorde highly revered Prota. He would address him with „father Prota“ or „uncle Prota“. Prota titled Karadorde with „master“ or „the great Vožd“. All of their misunderstandings and piques were out shadowed by their great patriotism and nationalism.

Милан Милошевић

Полицијска академија – Београд

БЕЗБЕДНОСНО-ОБАВЕШТАЈНЕ АКТИВНОСТИ У КАРАЂОРЂЕВОЈ СРБИЈИ

Апстракт: У раду су обрађени настанак и развој безбедносно-обавештајних активности у време Првог српског устанка. Посебна пажња је посвећена стварањуrudиментарних видова тајних служби устаничке Србије, а њихов рад је приказан кроз више примера у ваљевској и другим нахијама. Обраћен је и рад аустријских, руских и турских тајних служби према устаничкој Србији, као и агитаторско-пропагандни рад српских устаника према Босни и другим неослобођеним српским земљама.

Према очуваним документима и другим изворима, у време Првог српског устанка није било уређених обавештајних служби, нити посебне политичке полиције у формално-организационом смислу. Међутим, постојала је респектабилна служба безбедности у материјално-теолошком смислу, тј. обавештајна и контраобавештајна активности. Оне су у многоме допринеле динамичном ширењу ослободилачко-револуционарних идеја устанка, јер су изван ослобођене територије, осим извиђачко-обавештајног, имале и изразито пропагандно-агитаторски карактер. Обавештајна делатност устанка је, према томе, сачињавала део општег друштвеног и војно-политичког живота устаничке Србије од 1804. до 1813. године.¹

О технички саме обавештајне активности у тек ослобођеној Србији и другим крајевима, насељеним Србима, не зна се много, мада се у документима могу наћи и текстови чија садржина указује на коришћење тајнописа. У литератури се наводи да су, између осталог, информације („Писма“ писана „на лимун“ и растопљеним барутом), преношене су скривене у оделу, коњском седлу и зобници, посудама (фучијама) за пе-

¹ Стојанчевић, Владимир, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, Београд: ДСНО, 1964, стр. I-III.

кmez, бурадима с течношћу, гуслама, па чак и у издубљеном свештеничком штапу. Курири („књигоноше“) су ишли по „хајдучки“, тј. прерушавали су се у слепе и богаље, у турска одела, у трговце, калуђере и обичне сельаке.

Пошто је опасност по устанике била константна, од самог почетка је максимална пажња усмеравана на различите видове субверзије, посебно на спречавање атентата на Карађорђа, али и на друге вође устанка. Наиме, још 1804. године под Београдом је једва спречен атентат на Вожда, који је покушао да изврши један турски дезертер по налогу Бећир-Паше. Током 1807. године извршене су озбиљне припреме за нови атентат, овога пута у француско-турској организацији, али се од саме акције одустало. Најзад, према тадашњим аустријским и турским обавештајним изворима, сличне припреме за атентат предузимале су 1807. и 1808. године и поједине српске старешине (Младен Миловановић и др.) мада су, по свему судећи, такви извештаји резултат политичких интрига.

С друге стране, у унутрашњим политичким борбама понекад је од обавештајних чинилаца зависио не само исход међусобних разрачунања, већ и војно-политички курс и опстанак устанка. Наиме, историографи Првог српског устанка се углавном слажу да је одсутност Карађорђевих противника (Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Јаков Ненадовић) откривених у завери на основу доказа које је прибавила Караван-кула и Младенова „обавештајна служба“ психолошки утицала на смањење отпорности и ефикасности командовања у одбрани главних фронтова.

Контраобавештајна делатност

Зачеци контраобавештајне функције у устаничкој Србији превасходно су били усмерени према непријатељској војнообавештајној делатности, и то не само на фронтовима, већ и у позадини. Знало се, наиме, да на ослобођену територију Србије долази много избеглица из свих суседних области, те да међу њима има и оних који су подмићени или принуђени да уходе за рачун Турака. Међу њима је било Цинцара, Грка и других, али је највише било Срба из Босне и других неослобођених области („од Ниша и Видина“), чије су породице биле под надзором турских власти и које су, најчешће, чекале окрутне санкције ако би одбили да шпијунирају (набијање на колац, сеча жена и деце и сл.).

На фронтовима су власти енергично гониле турске шпијуне, тако да они нису представљали већу опасност. С друге стране, Србија је била обавештајно интересантна за многе европске земље, што доказују мно-

тогојни примери стране шпијунаже. Тако су француска и руска, па и енглеска обавештајна служба, показивале велико интересовање за простор Балкана и Србије. У томе је најагилнија и најуспешнија, ипак, била аустријска служба. Користећи конфиденте двеју паралелних мрежа (Ратног савета и Главног генералштаба) и друге изворе, Аустрија је била прецизно информисана о свим догађајима у Србији.

Аустријска обавештајна служба је имала огромно искуство и изузетне успехе у офанзивном раду према Србији (али и Русији и Турској), пре свега, захваљујући разгранатој агентурној мрежи међу Србима уочи устанка и за све време тзв. ратног периода Српске револуције, који обухвата оба српска устанка и Хаци Проданову буну (1804-1815). Један од најзначајнијих повереника те службе у ваљевском крају, поред Алексе Ненедовића, био је Лазар Илић. Иначе су њих двојица на почетку Аустријско-турског рата (1788-1791), организовали српске устаничке единице у Ваљевској нахији, које су 28. фебруара 1788. године самостално ослободиле Ваљево а затим и Чачак, да би након тога успешно одбигале и упаде турских снага из Босанског пашалука. Када су Аустријанци прешли у Србију устаничке чете су се прикључиле аустријском фрајкору и том приликом је Илић добио чин аустријског по ручника. Иако се са осталим српским устаничким снагама повукао преко Саве, Илић се након Свиштовског мира вратио у Србију где су га турске власти поставиле за сеоског кнеза у Јабучју потчинивши га Алекси Ненадовићу.

Премда су се вратили у Србију и Лазар Илић и Алекса Ненадовић нису прекидали односе са аустријским војним властима северно од Саве и Дунава. Уосталом, обојица су посебним царским указом задржали аустријске чинове и добили аустријске пензије. Поред тога они следећих година обављају важне обавештајне активности у ваљевском крају за Команду Славонске границе, што се јасно види из аустријских докумената из 1792. и 1793. године. Интересантно је да су у више наврата били и прекорени због недовољне активности у обавештајном раду па им је чак запрећено и одузимањем пензије. Илић и Ненадовић су се правдали великим кнежевским обавезама али је ипак била одлучујућа интервенција аустријског цара који их је подржао уз образложение да су они пензије добили због заслуга у рату а не због обавештајног рада. Ипак, и цар је од њих затражио да у будуће буду активнији у прикупљању обавештајних података или да се преселе у Аустрију.²

² Кривошијев, Владимира: Илић, Лазар у „Биографски лексикон ваљевског краја“ Књ. II св. 6 (Ђ-И), изд. Ваљево: „Колубара“, 1999/2000, стр. 60-61

Аустријска шпијунажа је била тежишно усмерена према утицајним личностима из Београда и Земуна. Тако је познато да су аустријски шпијуни били градоначелник Београда Петар Ичко, командант „Српског козачког пука“ Петар Никић, Карађорђев секретар Стеван Јефтић, Младенов писар Никола Делигеоргијевић, професор Велике школе Михаило Поповић, земунски трговац Никола Урошевић, цариник Карло Белошевић, и многи други. Најзначајнијим и најуспешнијим међу њима сматран је Иван Савић-Југовић.³

Југовићева конфидентска служба, за коју је примао и новчану награду, трајала од новембра 1807. до марта 1813. године. Пошто је као градоначелник Београда, први секретар Совјета и професор Велике школе, уживао максимално поверење Карађорђа, имао је, практично, неограничен приступ државним тајнама. Његов значај за аустријску обавештајну службу још више је порастао када је, после смрти Доситеја Обрадовића, постао министар просвете (попечитељ просвештенија).⁴ Југовић је од момента доласка у Србију био у тајној служби самог команданта славонско-сремске границе, барона Симбшена. Када је га је Карађорђе у пролеће 1810. године послao у Беч, придобијен је од аустријских власти да у будуће тајно извештава и граничарске власти. Том приликом су га обучили и за шифровање тако да је наредне извештаје достављао барону Симбшену и другима шифрованим писмима, од којих су нека сачувана у бечким архивима⁵. Пошто је 1812. године отпуштен из Совјета, схватио је да сваког момента може да буде откријен. Крајем фебруара 1813. године послao је у Земун поруку, одакле су му, 6. марта, омогућили бегство по плану, две године раније одобреном од стране барона Симбшена.

Најзад, аустријска обавештајна служба је вешто користила и погодности за „јавну“ шпијунажу (службене посете тумача и изасланика Београду), као и методима за које нису били потребни сарадници у Србији. Такви методи били су: испитивање лица која се задржавају у конту-

3 О конфидентском раду ових лица детаљније види: Џмелић, Милан, *Аустријска обавештајна служба према Србији за време Првог устанка*, Београд : ДСНО, 1959; Ивић, Алекса, „Аустријска обавештајна служба у време Карађорђа“, у: *Полиција*, XVI (1929), стр. 961-971; Богдановић, Бранко, „Српски козачки пук 1810-1812 године“, у: Историјски часопис, књ.XLIV (1997), стр. 164; Петровић, Радослав, *Прилози за историју Првог српског устанка*, Београд: Слово љубве, 1980, стр.121; и сл.

4 Аустријска тајна служба систематски је „мотрила“ на Доситеја због сумње да се, супротно интересима аустријске монархије, залаже за обнављање старе српске државе.

5 Текстове тих писама види у: Ивић, Алекса, *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књ. VII/VIII – година 1810 (св. 1-2), Београд: САНУ, 1965, стр. 175, 231, 591 и сл.

мацу и испитивање аустријских дезертера – повратника из Србије и аустријских поданика у „парлаторији“ и „растелима“, отварање писама из и за Србију, која су ишла преко Земуна, осматрање на граници, прикупљању уходских вести из Босне, Херцеговине и Далмације о до-гађајима у Србији и турским намерама и слични. Међутим, како је устаничка власт била упућена на помоћ Бечу, скоро да ништа није предузимано против аустријских ухода, као ни против руских.

Користећи се великим надама које су полагане у покровитељство и помоћ Петерсбурга, руска обавештајна служба је у устаничкој Србији деловала сасвим нормално. Према овој служби нису предузимане практично никакве самозаштитне мере, чак су им нуђене информације о свему што их занима. Најзад, ову делатност олакшавало је и то што је Русија, за разлику од Аустрије, имала званичне дипломатске представнике у Србији (Родофинкин, Небода). Иначе је обавештајац Главне команде руске армије, поручник Бејновокрешченов, већ почетком 1806. године послан у Србију да, уз помоћ мита, придобије српске устаничке прваке на руску страну. Такође је секретар Совјета Стефан Живковић – Телемах као руски конфидент избачен из Совјета, након што се Родофинкин претерано умешао у унутрашње односе Србије.

Појава француске обавештајне службе на терену Србије стоји у вези с Наполеоновим продором у Истру и Далмацију (1805) и оснивањем Илирских провинција (1809-1815). Французи су несумњиво били и противници српског устанка, посебно због веза Србије са Русијом и бојазни да би устаници могли подбунити Босну. Радом француске обавештајне службе у Србији је руководио Травнички конзул Пјер Давид, који је преко својих ухода прикупљао информације о до-гађајима у Србији и, сасвим извесно, размењивао те податке са Турцима. Неко време је тај посао обављао и командант Меријаж, који је имао мрежу својих агената током његове мисије у Видину (1807-1809). Он је српско питање пратио најпре у Бечу, где се налазио у француском посланству. Преко потплаћеног чиновника аустријског Министарства иностраних послова, дознавао је намере бечког двора према Србији. У Видину је имао задатак да саветима помогне Турцима против Руса, као и да омета сједињавање српске и руске војске. Информације о Србији прикупљали су и француски конзули у Букурешту, Дубровнику, Приштини и још неким местима.⁶

⁶ Милосављевић, Богољуб „Старање о безбедности државе у Карађорђевој Србији“, у: *Безбедност*, бр. 1/2000, стр. 116

Обавештајни и агитаторско-пропагандни рад

Офанзивни обавештајни и агитаторско-пропагандни рад српских устаника такође је био значајно заступљен и широко распострањен. Наиме, без обавештајно-извиђачке функције није се ни могло успешно командовати ни садејствовати са савезничким руским трупама, нити је било могуће прикупљати важна обавештења, добровољце и материјалну помоћ из иностранства. При томе је знатна већина конфидената обавештајно радила у корист Србије из национално-патриотских побуда (тзв. политичка агенција), мада је било и Турака и других који су шпијунирали за новац. Било је и вишеструких шпијуна као што је, по свему судећи, био Рашид бег из Београда. Он је 1807. године примио хришћанство и остао у Београду шпијунирајући за порту. После пада Србије вратио се на ислам и постављен је за алајбега Смедеревског санџака, али је наставио са обавештајним радом – овог пута за књаза Милоша.⁷

Устаничке власти су значајна обавештајна сазнања прикупљале и из тзв. легалних извора, као што су испитивање избеглица, дезертера и, нарочито, ратних заробљеника, затим обавештајна сарадња (тј. уступање информација од стране Русије) и слично. Извиђање и курирска служба је вршена коњицом и уз помоћ хајдучко-јатачких позиција и месног становништва које је најбоље познавало терен (сељаци, чобани, свештеници).

Главни правац обавештајног деловања био је управљен на обавештајни рад у турској војсци и њеној позадини, и то према оним крајевима под турском влашћу из којих је претила непосредна опасност (Источна Босна, Санџак, Арнаутлук, Ниш, Видин). Сазнања о војним и политичким приликама у овим областима прикупљана су индиректно – преко Аустрије, Русије и Влашке, али и непосредно: врбовањем агената на терену и убацивањем већ створене агентуре у те крајеве, слушањем избеглица и заробљеника, насиљним извиђањем, итд. Комбинација ових метода давала је добре резултате. Тако је забележено да су српске уходе 1804. године достављале устаницима тачне датуме сваког дахијског испада из Београда, а 1806. године су преко Срема стизале вести о босанским припремама. Током 1813. године радио је за устанике чак и писар који је турској армији састављао ћирилска писма.⁸

Обавештајна активност према Аустрији била је секундарног значаја и углавном везана за испоруке хране, наоружања и војне опреме (ко-

7 *Историја Београда 2*, Београд: Просвета, 1974, стр. 35

8 Винавер, Вук, „Служба безбедности у Првом српском устанку“, у: *Народна милиција*, бр. 4/1954, стр. 23

ја је најчешће тајно набављана). У мањем обиму ова делатност се везивала и за прикупљање сазнања о аустријским намерама према Србији, Русији и Турској, затим на подстицање дезертерства Срба из аустријских пограничних трупа, али и на агитаторско-пропагандну делатност у корист српског ослободилачког покрета. У сваком случају су устаници имали бројне симпатизере и „пријатеље“ (тј. поверилике и агенте) међу словенским становништвом у Срему и Банату, али и Славонији и Далмацији. Земун је несумњиво био епицентар како аустријске шпијунаже према Србији, тако и устаничке шпијунаже према Аустрији (посредно и према Турској).

Прота Матија бележи да су устаници, приликом опсаде Београда, имали у Земуну „плаћеног пријатеља“, који их је дан раније обавештавао о нападима Турака (паљењем трске или сламе, што су устаници преко Саве лако видели), а у документима се више пута помињу писма и вести које је Карађорђе добијао од „пријатеља“ из Турске, или из околине београдског паше до 1807. године. Међу тим „пријатељима“ било је и Турака који су добро зарађивали за своје услуге. Тако се у писмима Карађорђа Проти Матији, писаним у току 1812-1813. године, више пута препоручује да „пријатеље“ на Турској страни добро плаћа и да не жали новац, као и да им обећа награде по завршетку војне. Наравно, таква дарежљивост мора бити узвраћена потпуним и истинитим вестима („само ако нам се јавља оно што ново буде, и ако буде оно истина што јави“). Једног Турчина, српског шпијуна у Соколу, Прота је наградио с два вола, што Карађорђе похваљује и Проти саветује да се према истом и убудуће „опходи ласкаво“.⁹

Значајни сегмент обавештајно-пропагандних активности у Првом српском устанку, представљало је дезинформирање у функцији обмањивања турске популације. Устаници су давали разна обавештења, првенствено у пропагандно-мобилизаторске сврхе, јер је то било у интересу јачања устанка. Тако се Прота Матија послужио једним турским спахијом, противником дахија, да би народ убедио да лакше крене на царске одметнике. Представивши га као тобожњег царског бимбашу који је одобравао оно што раја чини против дахија, Прота Матија је у пратњи тог спахије говорио да ће тобоже по султановој воли за београдског везира доћи син убијеног Мустафа-паше (кога су називали српска мајка) и донети са собом ферман и топове да дахије истреби. „Тако сам ја непрестано говорио тој скупљеној војсци, а мој дел-Амет све је климао главом и потврђивао. Јест, вала човече тако је.

⁹ Милосављевић, Богољуб, оп. цит., стр. 117, 118

Та моја политика, да рекнем лаж са дел-Аметом, узрок је што ћете у млогим историјама наћи – да је султан послao ферман Каџорђу да бије јањичаре, али није истина, нити је цар послao пређе, нити је после одобравао, но ми смо доцније сви да би народ лакше подигли и да би га ослободили тако говорили“, рекао је Прота.¹⁰

Специфичну област обавештајног рада представља и конспиративно пропагирање идеја и заговарање ширења устаничког покрета. Познато је да су „српске уходе“ ишли да дижу народ на устанак нарочито у Босну, а у једном периоду (1807. године) и у Бугарску.¹¹ У Аустрији су превасходно радили на придобијању што више емиграната и војних дезертера међу Србима са Војне границе (од којих су многи постали инструктори „егзерцира“ устаничке војске). Аустријске власти су их директно оптуживале за избијање одређених политичких немира (нпр. за Тицанову буну у Срему 1807. године), а извршена је и значајна аграрна реформа како би се спречило изједначавање интереса Срба граничара са тежњама устаника у Србији.

Најзад, сигурно је да формирање првог министарства унутрашњих послова обновљене Србије у склопу новог Правитељствујушћег совјета и постављање Јакова Ненадовића за министра („попечитеља унутрашњих дела“) има далекосежан значај за развој безбедносне и обавештајне функције, али и органа за њихово спровођење. Наиме, у наредних готово два века (1811-2002) функција заштите државне безбедности у Србији нераскидиво је била везана за органе унутрашњих послова у целини, а посебно за само министарство. Шта више, у међувремену је преовладавао званични став по коме је „обавештајна служба уопште најглавнија делатност полиције“.¹²

Унутрашња безбедност

Познато је да је у Првом устанку било више полета и мање дезертерства него у Другом устанку, тако да је безбедносна функција у мањој мери била усмерена на само окупљање и држање војске на окупу. Од самог почетка, међутим, устанички лидери су се енергично обрачунавали са свим Србима који су на било који начин подржавали сламање

10 Стојанчевић, Владимира, оп. цит., стр. 23-24

11 О каналима ослободилачко револуционарне пропаганде међу Србима с почетка XIX века (хајдуци, свештеници, трговци) види: Чубриловић, Васа, *Први српски устанак и босански Срби* (изабране студије), Аранђеловац: Фонд Први српски устанак, 2003, стр. 20 и даље

12 Упута за сузбијање антидржавне пропаганде и спретење шпијунаже, Београд: Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС – Одељење за државну заштиту, 1923, стр. 3.

устанка или су отворено прелазили на страну непријатеља. Тако је на пример кнез Максим из Губеревца, који је служио као путовођа трупама дахија и са Аганлијом одвраћао Србе од Карађорђа, касније ухваћен и погубљен код Београда, док су у Потцерини 1806. године неки кнезови посечени због дефетизма и колаборације (снабдевање храном турске војске). Неки Србин који је Турцима објашњавао конфигурацију терена у боју код села Лештана, 30 априла 1804, био је убијен одмах после хватања. Карађорђе је ухватио неког сељака који је носио турска писма и наредио да му се поломе и ноге и руке. Објавом Великог народног суда, од 5. септембра 1813. године, осуђени су на смрт бивши војвода Живко Константиновић и члан магистратата Јоца Петровић због предаје Кладова Турцима итд.

У исто време, устаници су дозвољавали Турцима да склапају писмене уговоре о капитулацији и да се онда часно повуку без иједне мртве главе. Шта више, поједини непријатељи су могли прићи устаницима, поготову ако се радило о сиротињи. Тако је једна група муслиманске сиротиње из Пожаревца примљена у устаничке редове, а два муслимана Цигана из Ваљева постали су чак бимбаше у устаничкој војсци. Један муслиман је херојски погинуо у јуришу на турско Ужице 1807. године.¹³

Ригорозне мере су предузимане и према дефетистима који су ширили гласине да је „турска сила неизмерна те јој се не може одолети, а султан неће да сече сиротињу рају него само бунтовнике-старешине, који су народ узбунили да би му се наметнули за господара“. Неки су вршили пропаганду у смислу да народ сам треба да побије старешине па ће му се све опростити. Нарочито су се, 1813, намножили агенти ове врсте. Када се Карађорђе разболео од тифуса, агенти пронесу вест да је умро. Агенти су знали колико Карађорђе и војводе поштују средњевековне реликвије краља Стефана Првовенчаног. У циљу дезинформација, пронели су вест да ћивот Првовенчаног шкрипи, што је „сигуран знак“ да ће Србија пропasti. Колебљивци су, опет, 1813, говорили да „Турчин ништа неће сиромаху, него да само војводску главу сече, а зашто би народ гинуо да спашава војводе?“ Агенти су на Дрини, ослањајући се на традицију и веровање у судбину, говорили да се опет

¹³ Обавештајне активност и заштита државне безбедности у устаничкој Србији пре-тежно су приказане према: Милосављевић, Богољуб, *Полицијске устанике у време Првог српског устанка*, Београд: ВШУП, 2004, стр. 149-178; Винавер, Вук, „Служба безбедности у Првом српском устанку“, у: *Народна милиција*, бр. 4/1954, стр 20-23.

појавио Вук Бранковић, што наговештава поновну пропаст српске државе.

Већ устројена и организована, устаничка власт у Србији настојала је да спречи и све друге облике субверзивне делатности. Правитељствујушћи совјет је 1808. године издао наредбу да се из Београда и других градова Србије превентивно протерају сва „празноодајућа“ лица која би, евентуално, могла да се баве шпијунажом или агитацијом у корист непријатеља Србије. Према Уредби из 1809, полицијске и судске власти имале су „особито (да) пазе на зле људе као на аидуке, шпионе и проче“.¹⁴

Да би спречили једну од побуна становништва против српске власти, Карађорђеви и Младенови момци су у лето 1811. године ухватили неколицину трговаца и бећара, осумњичених да су коловође противљења општој обавези одласка на војну вежбу. Трговци су кажњени тако што су били принуђени да улицама београдске чаршије вуку кола, при чему су их на свакој раскрсници батинали. Истовремено су двојица бећара добровољаца стрељана. Иначе су се трговци и занатлије против нове српске власти у Београду први пут побунили почетком 1809. године формално због уведених обавезних војних вежби, али је највећи проблем било ширење гласина и алармантних вести (да ће вечно остати војници, да ће бити послати на фронт у Босну и сл.).¹⁵

Пошто је, као врховни Господар у земљи, у значајној мери вршио и судску власт, Карађорђе је често изрицао и најтеже казне (вешање, спаљивање, „мртву шибу“) за шпијунажу, велеиздају и одметништво, односно, строге телесне казне (100 батина) и затвор за оне „који народ буне или друге на буну навраћају“. Тако је 17. јула 1813. године наређио Илији Барјактаревићу да „Обеси онога шпиуна и да га за коешта испита“, док је 24. јула исте године, војводи Јови Поречком издао заповест да „старца кога је ухватио са турскијем књигама шпијунити људе и збегове предавати, да га обеси или сажеже пред народом да се народ угледи“. Најзад, иако су у пракси ретко примењиване, у тзв. Карађорђевом законику прописане су изузетно оштре санкције и за остале облике непријатељске пропаганде, укључујући тзв. вербални деликт („који ... зло о правительству и држави Србској говори ... тај подлеже каштиги како издатељ отечества и шпијон“).

14 Алимпић, Душан, *Историјски развићак полицијских власти у Србији (1793-1869)*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1905, стр. 38.

15 Упореди Јанковић Драгослав, *Историја државе и права у XIX веку*, Београд: Научна књига, 1958, стр. 28

16 Вукићевић, Миленко, „Судови и њихово уређење за време устанка од 1804 – 1813 год“, у: *Полицијски гласник*, бр. 39/1905, стр. 373.

У спречавању атентата и сличним безбедносним активностима, као што су сузбијање политички мотивисане хајдуције, нарушавања примирја и самовлашћа, гашење побуна и завера, елиминисање колаборације, капитуланства и зачетака грађанских нереда, устаничке власти су се првенствено ослањале на војводске момке и бећаре („голаће“). Бећари су били придошлице из различитих крајева, као и сиромашни сељаци из саме Србије, који су за плату ратовали са Турцима и сузбијали хајдуцију.¹⁷ Они су, по потреби, коришћени и за елиминисање народног отпора, на пример за гашење побуна у Ресави и Смедереву до којих је дошло услед противљења најављеном успостављању регуларне војске. Насупрот томе, момци су служили као телесна гарда Вожда и појединих војвода, који су их издржавали, али су неретко коришћени и као претња у међусобним разрачунавањима војвода, односно Карађорђа са војводама. Занимљиво је да су 1805. године сви Карађорђеви момци демонстративно напустили „службу“ због нездовољства примањима, што значи да је овај први „штрајк полицијаца“ у Србији био социјално оријентисан.

Резиме

У годинама Првог српског устанка није било специјализованих органа државне безбедности у оквиру полиције нити у другим сегментима државне управе, што значи да у формално-организационом смислу није било уређених обавештајних служби, нити посебне политичке полиције. Међутим, постојала је респектабилна обавештајна и контраобавештајна делатност – укључујући и превентивну безбедност. Такве активности су у многоме доприњеле ширењу ослободилачко-револуционарних идеја устанка јер су изван ослобођене територије, осим извиђачко-обавештајног, имале и изразито пропагандно-агитаторски карактер.

О технички саме обавештајне активности у тек ослобођеној Србији и другим крајевима, насељеним Србима, не зна се много, мада се у документима могу наћи и текстови чија садржина указује на коришћење тајнописа. У литератури се наводи да су, између остalog, информације („Писма“ писана „на лимун“ и растопљеним барутом), преношене су скривена у оделу, коњском седлу и зобници, посудама (фуцијама) за пекmez, бурадима с течношћу, гуслама, па чак и у издубљеном свештеничком штапу. Курири („књигоноше“) су ишли по „хајдучки“, тј. прерушавали су се у слепе и богаље, у турска одела, у трговце, калуђере и обичне сељаке.

¹⁷ Војвода Милош Стојићевић – Поцерац погинуо је 1811. године у потери за хајдуком Прелетом.

У унутрашњим политичким борбама понекад је од обавештајних чинилаца зависио не само исход међусобних разрачунавања, већ и војно-политички курс и опстанак устанка. Наиме, историографи Првог српског устанка се углавном слажу да је одсутност Карађорђевих противника (Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Јаков Ненадовић) откривених у завери на основу доказа које је прибавила Карађорђева и Младенова „обавештајна служба“ психолошки утицала на смањење отпорности и ефикасности командовања у одбрамбених главних фронтова. Обавештајна делатност устанка је, према томе, сачињавала део општег друштвеног и војно-политичког живота устаничке Србије од 1804. до 1813. године.

Summary

During the First Serbian Uprising there weren't any agencies specialized in national security within the police force, nor in any other segment of state administration, meaning that in formal and organization manner, no orderly intelligence services nor any special political police existed. However, a respectable intelligence and contra-intelligence activity existed – including the preventive security. Those activities were very beneficial to the expansion of liberation and revolutionary ideas of the Uprising outside liberated territories, for they were important part of propaganda and agitation.

The techniques of these intelligence activities in the just liberated Serbia and other regions settled by Serbs are unknown, although some documents contain texts, which imply the use of secret ways of writing. We can find in the literature that, amongst other ways, the information or „The Letters“ were written in lemon juice mixed with melted gunpowder and carried hidden in clothing, horse saddles and measles, dishes for jam („fućije“), barrels filled with liquids, traditional music instruments („gusle“) and even in concaved priest's walking sticks. The messengers („book-carriers“) moved around in „hajduk“ manner i.e. they disguised themselves as the blind or the crippled, they wore Turkish suits, pretended to be merchants, monks and ordinary peasants.

Sometimes, not only did the outcome of internal political struggles and encounters depend on intelligence factors, but the military and political course and the subsistence of the Uprising itself did as well. Actually, most of the historians from this period agree that the absence of Karadžorđe's adversaries (Miljenko Stojković, Petar Dobrnjac, Jakov Nenadović) who were exposed and proved as conspirators by evidence provided by Karadžorđe's and Mladen's „intelligence service“, greatly affected the resistance and efficiency of commanding throughout the defense of main fronts. The intelligence activity, therefore, was the part of the overall social and military – political life in revolutionary Serbia during 1804–1813.

Станиша Војиновић

Институт за књижевност и уметност – Београд

КЊИГА СТИХОВА БИРЧАНИН ИЛИЈА ОБОРКНЕЗ ИСПОД МЕЂЕДНИКА ЈОКСИМА НОВИЋА ОТОЧАНИНА

Анастракција: У раду се анализира књига стихова Јоксима Новића Оточанина „Бирчанин Илија оборкнез испод Међедника”. Кроз три епске песме изложен је живот Илије Бирчанина.

Јоксим Новић Оточанин написао је циклус дужих и краћих епских спевова о знаменитим личностима и догађајима српског народа, као делове једне обимне стиховане историје под насловом *Србија*. Из тог циклуса за живота је објавио следеће књиге: *Србија* (Нови Сад, 1855), *Милошева или Устанак Милоша Обреновића на Сулејман паши Скотљака у год. 1815. или ослобођење Србије* (Нови Сад, 1858), *Милошева или Јунашија Милоша Обреновића кнеза од Србије* (Нови Сад, 1860), *Лазарице или Догађаји из времена кнеза Лазара* (Нови Сад, 1860), *Бирчанин Илија, оборкнез испод Међедника* (Нови Сад, 1862) и *Карађорђе избавитељ Србије* (Нови Сад, 1864).

Овом приликом анализираћемо његову књигу *Бирчанин Илија оборкнез испод Међедника*, објављену у Новом Саду 1862. године „трошком Епископске печатње“. Посвећена је епископу и песнику Никанору Грујићу. У књизи је са три епске песме изложен живот Илије Бирчанина: *Бирчанин Илија и Ђурђа Харамбаса* (састоји се из 2556 стихова), *Бирчанин Илија и Алија Вуга/јућ* (2036 стихова) и *Смртиј Бирчанин Илије* (3082 стиха).

У предговору уз ову књигу аутор је написао неколико занимљивих напомена. За судбину овога знаменитога јунака занимао се дуже времена, али је тек 1853. године после једног сусрета са владиком Никанором Грујићем у Сремским Карловцима почeo озбиљније да пише стихове. Исте године рукопис је био готов и предат Данилу Медаковићу, али је нестао из књижаре „да му никако не могасмо ући у траг“. После другог сусрета са владиком Грујићем Оточанин се „латио био по пут узимати гусле у руке и пјевати Бирчанин Илију“. У предговору уз књигу Оточанин је нешто више рекао и о изворима за писање ових сти-

хова. Ово је занимљиво јер Бирчанинова биографија није доволно по-
зната; у суштини остао је упамћен по мученичкој смрти 1804, када је
посечен са Алексом Ненадовићем. Све остало је фрагментарно, више
као нека легенда о једној личности. Због тога је и Оточанин, користећи
се другим изворима преобликовао легенду о Бирчанин Илији. Зашто је
то урадио образложио је у предговору. Путујући једном приликом, са-
општава Оточанин, из Васојевића дође у Колашин и ту се придружи
четворици Турака који су ишли у обилазак својих спахилука и тимара
„по Осату и по Спречи“. Са њима је дошао до реке Дрине, према ма-
настиру Рачи. Раставши се од ових Турака пређе Дрину и у манастиру
се састане са оцем покојног Хаци-Мелентија „старцем Новаковићем“.
Приликом њиховог првог сусрета Новаковић је седео поред гроба, ко-
ји се налазио код манастирске цркве до олтара. Старац му је рекао да је
у време Кочине Крајине имао преко шездесет година, по чему је Оточ-
анин закључио да му је у време када га је упознао било око сто шест го-
дина. Том прилико старац му је показао гроб и рекао да је ту сахрањен
Илија Бирчанин. Заинтересован старчевом причом, иако је знао да је
према „некој“ народној песми, Бирчанин погинуо на мосту преко Ко-
лубаре код Ваљева, Оточанин је замолио да му до детаља исприча све о
јунаку сахрањеном у Рачи. Старац Новаковић му је том приликом ис-
причао да је Бирчанин ишао кнезу Алекси Ненадовићу, на састанак ра-
ди договора. Када је Алекса погинуо Бирчанин је разбио Турке и погу-
био Ибрахим-бега Видажића и сретно до Раче дошао. Кад је стигао на-
домак манастира коњ је под њим пао и тако му притиснуо леву ногу да
је пукла на два места. Старац је даље приповедао, да га је он на волов-
ским колима пренео у манстир, где је и умро и где је покопан. Старац је
посебно истицао велику љубав између његовог сина Хаци-Мелентија и
Илије Бирчанина. Када се Оточанин 1853. године састао са владиком
Никанором Грујићем у Сремским Карловцима, чуо је од владике при-
чу о Илији Бирчанину. Ту причу је владика чуо од „једног Грабовчани-
на из Варадинске крајине“, који је хајдуковао у чети Ђурте Харамба-
ше. Он је био у чети која је направила заседу у Краљевој Гори, са наме-
ром да отму од Илије Бирчанина порез који је он носио везиру у Трав-
ник. Причајући ово напомену је владика „хајдук /се/ мало застиде“
што „пренесе преко земље благо онако јуначки, као нико до онда“. У
одељку ове књиге под насловом *Бирчанин Илија и Ђурта Харамбаша*
опева се хајдуковање Ђурте Харамбаше, до епизоде коју је горе навео
Оточанин према казивању владике Никанора.

Ђурта Харамбаша се од зиме саклонио код свог побратима и јата ка
бега Сулејмана из Сребрнице. У сред зиме до њега је дошао глас: „Пу-
товаће небројано благо“.

Иако је било невреме И нападао је велики снег Ђурта обавештава свога јатака бега Сулејмана да ће направити заседу, како би га отео. Бег Сулејман је одговорио помињући Илију Бирчанина:

Побратиме, четобаша Ђурто!
И ја знадем за то силно благо,
Знадем, побро, да с' теслими зима,
До прољећа да је на рочишту
По некоме старом обичају.
Зар ти мислиш, побратиме драги,
Да ја теби не бих зато каза',
Кад бих знао, да ћеш шићарити?
Али Турци то не носе благо,
Нит' га прате јасакције младе,
Пашајлије ни муселимовци,
Ни левери од Зворника града;
Већ ти знадеш од Бирча Илију,
Што је јемин и оборкнез главни,
Он ти купи беглук и јеминлук,
Кад покупи, сам га испоручи,
Пропративши до Травника града.
Зато теби ништа и не кажем,
Јер ту нема никоме шићара,
Док је силна Бирчанин Илије,
Што га данас већ жешћега нема,
Нит је било, како људи кажу,
По ономе Краљевићу Марку.

Ђурта Харамбаша на то прети да благо од Зворника до Травника неће на миру проћи, а за то ће се он побринути, јер се он не плаши Илије Бирчанина:

Та и он је од кости и меса,
Од мазије није му тијело,
Нити срце од челика љута,
И он може јунак погинути
Ја од зрна, ја од оштра гвожђа.

Бег Сулејман га изнова упозорава да се остави „тог дернога блага“. Иако је Ђурта Харамбаша обећао да неће убити из заседе таквога јуна-ка, већ у двобоју, бег Сулејман га упозорава:

Колико је и јунак на гласу,
Илија је силна јогуница,

Клоне га се паше и везири,
А и они ријеч укантаре,
Кад с Илијом бесједити пођу,
Јер се боје, да га не разљуте,
Те б' и од њих могло бити јада.
Већма га се данас боје Турци,
Нег' и самог од Босне већила.
Од како је јунак одрастао,
И својом се опасао снагом,
Не памти се у њег'ву подручју,
Покрај Дрине испод Међедника
У његову Бирчу питомоме,
Да ј' Турчина опазио Србо.
Тамо нема за Турчина пута,
Из кнежине да се оне врати,
По злуј срећи кад би забасао.
Маторијех имаде Бирчана,
Који нису у чаршију били,
Те Турчина по имену знаду,
А очима видјели га нису.

Ова похвала другоме јунаку није била Ђурти Харамбashi по вољи. Не водећи рачуна о саветима свога побратима, он са десторицом хајдука на Краљевој Гори направи заседу. Он овако види Илију Биранина:

Гледи Ђурта Бирчанин Илију,
И њему се сада учинио
Замашнији и страховитији,
И на њему рухо и оружје;
Она глава сад му мрзовља,
Оне очи на зло сијевају,
А смеђи му они силни брци
Лице кваре, те је мргодасто.

Песник даље описује Бирчаниново оружје и одело; у коју умеће легенду о Бирчаниновом путу у Стамбол (као што је некад путовао Марко Краљевић):

Илија се није зачудио
Цариграду онакоме граду,
Е вароши турске познаваше,
Видјео је и Ниш и Софију,
И велико оно Дренопоље.

Надаље песник преопширно описује султанове палате и гошћења Илије Бирчанина. То су дуги описи богатства по угледу на описе источњачких легенди, природе над којом се надвија тајновита и заносна прича о султановим дворовима, водоскоцима, вртовима и баштама, теферићима И заносним морским обалама. Следе описи царских по-клона Бирчанину (коњи, одећа, оружје).

После неколико стотина стихова ове епизоде о путовању кнеза Илије Бирчанина у Цариград по берат којим је постављен за оборкнеза, песник се вратио на заседу коју је припремио Џурта Харамбаша. Илија Бирчанин је, како открива песник, сазнао од пријатеља за заседу. Неки су га и одвраћали од пута, али им је он одговорио:

Прођите се, не плаш'те се сами!
Не бих био Бирчанин Илија,
Да се бојим вука и хајдука.

Кад је пришао заседи угледао је хајдуке и пре него што је Џурта харамбаша проговиро огласио се Бирчанин: Помози Бог, четобашо Џурто!

Кад је Бирчанин извадио храну и пиће хајдуци су им се прикључили заборављајући на своју заседу и отимање „блага“. Бирчанин је убрзо поздравио заседу и Џурту Харамбашу и друмом маглајским продужио за Травник.

Други спев у овој књизи је *Бирчанин Илија и Алија Вида(j)ић* опева зворничког старешину Али-бега Видажића, који је дошао у Београд да се пожали Фочић Мехмед-аги, једном од београдских дахија:

Има раје што се осилила,
И на Турке попријеко гледи,
Како да смо подложници њојзи.
И то су се узнијели побро,
Уз онога силног оборкнеза
И јемина Бирчанин Илију.
Ево има седам годин' дана,
Како су га у Стамбол позвали,
Па код цара бјеше на дивану,
Те опаде све њему Бошњаке
Ка' најцрње противнике Турке.

У ме има нека стотиница
У његовој кнежини кметова,
Пак не смијем слати десечара,

Да десето купе у свијета,
И да чибук мени истјерају,
Од читлuka ни помена нема,
Већ што раја додаде ми сама,
Доходак ми довољани бива.
Једном ми је момке нагрдио,
Испребија како злиће црне,
Што у село пали на ноћиште
Код једнога мојијех кметова,
И искали двизе за вечеру,
Да десетак њему цабаишу.
По њима је мени поручио,
Да с' не шалим и не играм главом,
Да не шаљем у село Турака,
Јер ће собом и у Зворник доћи,
И од мене искати џевапа,
Што м' ријечи послушао нисам.

Фочић Мехмед-ага му препоручује да учини као што су то и они учинили, уклањајући царева везира Мустај-пашу; да припреми гозбу и за Турке и за Србе:

Пак позови силна јордамцију
Оборкнеза од Бирча Илију,
Па када ти већ у руке дође,
Зар ћеш наћи згоде и прилике,
Да дохакаш једном рајетину.

Застрашен снагом Илије Бирчанина Али-бег Видажић је ипак затражио помоћ у војсци. Фочић Мехмед-ага да му сто најбољих војника, са којима је Видажић, мало умирен, отишао у Зворник. Убрзо је позвао све виђеније Турке и Србе, који су му се на позив одзвали:

Међ њима је Бирчанин Илија,
Што зачини и Србе и Турке
Својим стасом ка, и својим гласом.

Следе описи надметања у бацању камена с рамена, рвању, скакању у даљ и трчању, трци на коњима, гађању у мету и др. Тек тада Турци, преко Али-беговог стрица Мехмед-капетана изазивају на надметање и Илију Бирчанина. Алай-бег Видажић је најснажнијем међу гостима, буљубаши Хусеин-аги, наредио да некако потајно убије Илију Бирчанина. На ово му Хусеин-ага одговари:

Господару беже Алј-беже!
Познајем ја тога оборкнеза,
И познајем буљубашу Зека,
И познајем све пандуре редом,
Е долазе у Биоград често
Дахијама и господарима,
И придавак од босанског данка
Пашалуку београдском дају,
Те доносе и испоручују.
Није тако ласно на те људе
Ударити овђе изван града.

Из тих разлога предложио је Хусеин-паша да их нападну у конаку, после пијанке, када се запију. Пријатељи Илијини међу Турцима јавили су му да је буљубаша из Београда дошао по његову главу.

Како је надметање међу гостима било у гађању из пушке после навођења турских стрелаци, Оточанин набраја каталог имена присутних Срба:

Првог кажем Бирчанин Илију,
Бератлију силна оборкнеза;
Другог кажем буљубашу Зека
Од Грахова силна Херцеговца;
Трећи бјеше Сребрнички прото,
По имену Момировић Ранко;
А Звјезданић Голеч четврти је,
Скелерија на тој води Дрини;
Пети бјеше неки хајдук Станко,
Буљубаша од Маглаја града;
Један попић нишанција шести
Из Модриче Седларевић Ивко;
Седми бјеше Раин туфегџија
Из Брчкога баждар украй Саве;
А осми је Родольуб Босиљчић,
Мајевачки што је буљукбаша;
А девети кнез-баша је Иво,
Семберин је и над Семберима;
Десети је хајдук Сухомеђски
По имену Рајак од Авале;
Један'ести Милош Прерадовић,
Буљукбаша испод Мотаице;

Дванаesti Обрен Раденковић
Из гиздава мјеста Голубиња,
Дућанција и јунак на гласу.

На гађању побеђује Илија Бирчанин и добија богату награду од Видића, коју он повраћа дародавцу, видећи да му није право што је Србин испао најбољи стрелац.

Бојећи се да га Турци не нападну на спавању, Илија Бирчанин је уз помоћ Зеке буљубаше и осталих Срба намести клопку за могуће убице. Све то песник оширио описује, наводећи Бирчанинову присебност и храброст. После ноћнога боја у кули Али-бега Видића остали су само мртви и рањени Турци које је он из Београда добио од Фочић Мехмед-аге. Осталим гостима Бошњацима, Херцеговцима и Арнаутима, који нису ни слутили Видићеву заверу против Илије Бирчанина, није се десило ништа. После разговора са Видићем, који је иако организатор напада на Бирчанина, свалио све на погинуле Турке, Срби су отишли својим кућама, чиме се и завршава ова епска песма.

Треће последње Оточаниново певање у овој књизи под насловом *Смрћи Бирчанин Илије* почиње тужбама Мустај-паше султану на четири београдске дахије (Аганлију, Кучук-Алију, Мула-Јусуфа и Фочић Мехмед-агу):

Србију су земљу окренули,
И на своју преузели руку.
Они суде, они господаре,
И порезу разрезују сами,
И купе је скупа са харакем.
А кад им је и тог мало блага
Тад намећу намет на вилајет;
Поједине уцењују људе,
И до голе оглобе их душе;
На читава села и кнежине
Свакојаке износе биједе.

Султан одобрава да Мустај-паша подигне рају на ноге и обрачуна се са дахијама. Паша позива све хришћане и муслимане да дођу на поље врачарско и помогну му да се ослободи дахија. Када су за ово дахије дознале, дошле су на подворење Мустај-пashi. Овај им показује султанов ферман, са одобрењем за смакнуће дахија. Тад дахије напуштају пашу:

Фочићеву двору отидоше,
Попеше се на високу лонцу,

Те међ собом вијећ учинише,
И сложно су онђе свијећали:
Да убију пашу Мустај-пашу,
Пашалуку нека није главе,
Око ње се не савија војска,
Што је на њих завојштити кадра.

Дахије су по договору удавиле Мустај-пашу и преузели сву власт у пашалуку, објавивши да је овај умро природном смрћу. На ове вести Србија се узбунила. Само се очекивало да се нађе вожд. Дахијама су преко ухода стизали гласови о јуначнијим и знаменитијим Србима:

Ко је знатан, ко је јунак главан,
Уз кога би свијет пристануо,
А и он би поша, пред свијетом,
Пак би био завојштити кадар;
Ту казују од Тополе Ђорђа,
Од Рудника два Обреновића,
Два Ваљевца, два Ненадовића
Из високог села Бранковине,
На истоку Петра и Миленка;
Понајгрђе плашили су Турке
Са јунаком од Бирча Илијом,
Што ј' оборкнез, што је бератлија,
И у Босни ка' и у Србији,
А на гласу својом јунак главом.

Када је чуо да је Бирчанин жив и поред његове помоћи Видажићу да га на весељу убије Фочић Мехмед-ага се веома изненадио. У исто време Али-бег Видажић је приспео у Београд да своме побратиму исприча шта се десило у Зворнику.

Од тога времена Илија Бирчанин је опколјен турским уходама, које прате сваки његов корак и плаћеним убицама које су добиле задатак да га убију. Бирчанин се пази да га не намаме у заседу:

Подиже се од Бирча Илија
На договор побратиму своме,
У Ваљево у хваљену варош,
Кнез Алекси баш Ненадовићу
Из поносна села Бранковине.
Кнезови су разабрали били
Од спахија од главних Турака,
Да је ферман од цара дошао,

Да се диже на оружје раја,
Те да бије оне силеције
У бијелу Биограду граду.
Пак кнезови српске поглавице,
Ради мало да повећају
У Ваљеву, гђе се састајаху.
Један другом писа и отписа,
Да ће доћи, како урочише.
Но уходе како и загари
Нањушише и дознаше брзо,
Шта су та два главна оборкнеза
Наканила, и шта смијерају,
Те јавише одмах дахијама.

У страху од могућег устанка у Ваљеву дахије шаљу Али-бега Видажића, да похвата ове кнезове. Пре Видажићевог доласка у Ваљево турске уходе су обишли ханове, крчме, путеве и села ради прикупљања података о навикама кнезова:

Гђе одсједа оборкнез Алекса
И у крчми и у кмета кога,
Кад путује тамо у чаршију.
Алекса је путовао често,
Е имаше посла свакојака
У Ваљеву од нахије глави,
Њекад свога, њекад народњега,
Пак је ласно дознавати било
Све конаке путем и одморке.
Но ономе Бирчанин Илији
Није ласно ударити трагом,
Исто, брате, ка' ни лаву силну,
Коме нема ни друма ни пута.

Бирчанин је веома ретко долазио на договоре и само од велике потребе, када је сакупљао харак:

Поријетко, изван панађура,
О Илијњу, једном у години,
У Ваљево Илија слазише.
Тек ако би пријатељу своме
Кнез Алекси баш Ненадовићу
Понекада и заканио се,
И тада би Рачи долазио,
Походио Хаци-Мелентија.

Но знати се никад не могаше,
Којим но ће ударити путем.

Кнезови који су се по договору састали позивају Ибрахим-бега да им донесе царски ферман којим се одобрава скупљање српске војске против дахија. Он им одговара да ферман није код њега већ код дахија, али им преноси поруку Мустај-паше, да са оружијем пођу на дахије. При растанку, Алекса Ненадовић повериава Бирчанину лоше предосећање да се више неће видети:

И наслути зло по своју главу.
Како дође мосту Колубари,
Гђе засједе Фочић Мехмед-ага,
Да дочека вилајетска кнеза,
Што је на њ'га завојшти кадар,
На мејдану посјећи му главу,
Из бусије пушке припуцаše,
Под Алексом коња оборише,
И јунака обранише љуто,
Пробиле га двије синџирлије,
Још на ноге с коња дочека се,
И јуриши пјеше на засједу,
Из малијех потегав пушака
Два Турчина уби невјерника,
Тројицу је сабљом сасјекао,
Добру своју замијени главу.

Када су пушке припуцале на мосту преко Колубаре, Илија Бирчанин је био у Ваљеву. Не знајући о догађајима на мосту Бирчанин је одјахао друмом према манастиру Рачи. На овом путу сустигне га кнез Грбовић саопштава му о погибији Алексе. Том приликом му је казао да су Турци кренули кроз Србију да хватају и побију све виђеније људе у намери да „сиротињу обезглаве рају“. Док он разговара с кнезом Грбовићем, долази млади поп и обавештава га да је Али-бег Видajiћ са старијим братом Ибрахимом и триста Турака направио заседу да га ухвати или убије. Када је Бирчанин пошао на заседу, Грбовића и младог попа тера да се склоне и гледају шта ће бити са Турцима. На ово се кнез Грбовић упротиви и изрази жељу да се и он бори са Турцима. Бирчанин његов предлог радо прихвата. Да би лакше савладали Турке, Бирчанин направи распоред и поставља лево, неке десно, а за себе задржава средину одакле ће ударити на заседу. После кратког боја у коме Бирчанин побеђује Турке, млади поп, учесник у боју, набраја за-

робљеном Турчину злодела која су чинили, између осталог и заливање оловом и смолом, набијање на колац, чупање меса итд.

Одатле се Бирчанин упућује манастиру Рачи. Пред манастиром их сачекује Хаци Мелентије. По клишеу народне песме он поздравља свога пријатеља и прича му пророчки сан који је уснио:

Како дође Рачи манастиру,
И донесе ћивот светитељски,
У ћивоту краља Дечанскога,
И спусти га мени у наручја,
И рече ми: отежао ти је,
Те не можеш, да већ владаш њиме.
И ја бих га био упустио,
Колико ми нешто бјеше тежак,
Да се на сну не придеси овђе
Шумадинац неки Рудничанин,
Да га видим, познавао бих га,
Он прихвати у ћивоту свеца,
У бијелу унесе га цркву,
И намјести, гђе му мјесто бјеше.
Ти осталде пред бијелом црквом,
Да тек себи од умора дођеш.
А када смо намјестили свеца,
Те из цркве на двор изађосмо,
Али ти се спустио на траву,
А земља те држат' не хоћаше,
Испод тебе пуџа и измиче,
А ти за њом тонеш у дубину.
Ја те виках, али не довиках,
Зар се тако чути не даваше,
И ниси се више појавио.

Бирчанин тада приповеда Хаци-Мелентији о погибији Алексе Ненадовића и о заседи Али-бега Видажића, али у пола речи поклекне његов коњ Зеленко и притисне му ногу. На воловским колима Бирчанина преносе до манастира. Како је рана бивала све тежа, Бирчанин позива на виђење:

Вјерна му је прије дошла љуба,
С јединчадма, ћерком и синчићем,
Кћи му бјеше од петнаест љета,
А сину је тек дванаест било;

Мљезиница и мљезинац то је,
Е старију дјецу покопаше,
Једну ћерку и три мушкарчића.

На глас о тешкој болести Бирчанина су у манастиру походили поред супруге, сина (Војина) и ћерке (Иконије), рођаци и остали народ, па и турска сиротиња. Над њим је бdeo Хаци-Мелентије, али је Бирчанин после дугог боловања ипак умире. Пре тога стиже да посаветује народ и препоручи за своје наследнике Зеку буљубашу и Ђурту харамбашу. Како бележи песник, Илија Бирчанин је сахрањен у порти манастира Рача.

У овој песми Јоксим Новић Оточанин је потпуно заобишао историјске чињенице. Упоређујући Бирчанина са Краљевићем Марко покушао је да митологизира његов историјски лик, продужавајући му живот после стварне смрти на мосту на Колубари. Колико су биле стварне речи које је написао у предговору, како је причу чуо од Хаци-Мелентијевог оца старца Новаковића говори чињеница да је овога старца већ поменуо Јоаким у Вујићу своме путопису.¹

И позивање на песника и владику Никанора Грујића, који Оточанина, узгред да напоменемо, не помиње у својој *Аутобиографији* није дољно поуздано. Посвета на овој књизи: „Посвећује се пресвијетлом господину Никанору Грујићу православном епископу“, говорила би у прилог писцу. У прилог писцу говорили би и коментари Димитрија Рувараца уз аутобиографију Никанора Грујића, да је владика гајио култ према народној песми и средњовековним јунацима (Краљевићи Марку и Милошу Обилићу), а од савременијих знаменитих људи поштовао је и често спомињао само Илију Бирчанина. О овим јунацима је, како бележи Димитрије Руварац, говорио као да су му живи пред очима. Знали поуздано да је за време Никаноровог архимандритства у манастиру Кувеждину, боравио и сликар Павле Симић. О Симићевом боравку 1849. године Никанор Грујић бележи: „Симић је био у Карловцима 1. маја 1848, када је држана Мајска скупштина, и гледао је својим сликарским оком, како је изгледала та скупштина. Ја га наговорим, да нацрта на платну слике те знамените скупштине Мајске, која ће остати забиљежена у историји нашој, и он је нацртао тако, да је могао после у њој портретирати главне особе, које су биле на њој. Том приликом нацртао је Симић и слику Бирчанин Илије, како предаје, по речима нарочито“.

¹ Јоаким Вујић, који је обишао манастир Рачу 1826. године, наводећи имена обитељи пише: „А други се зове Стефан Николајевић, мирски старац од 110 година; овај је био отац г. архимандрита аци-Мелентија Николајевића“ (*Путописествие по Сербији*. Друга књига. Београд, Српска књижевна задруга, 1902, 27).

дне песме, порезу Мехмед-аги левом руком, а десну држи на јатагану, којој је слици додао после још слику Хаџи Ђере и Хаџи Рувима, како претапају злато и са њиме ситне књиге пишу, а рају око себе сетују. Те две слике биле су код мене у манастиру до 1865. године, а те године, када сам се селио из Крушедола у Пакрац, поклоним их заједно с портретом мојим, који је малао песник и живописац Јакшић протосинђелу Тeofану Живковићу...“²

Јоксим Новић Оточанин рођен је у Залужници у Лици 15. марта 1806. године. Основну школу учио је у Варадинској (1813) и Јакову (1815), нормалну немачку школу у Шимановцу, гимназију у Сремским Карловцима, калвинистички лицеј у Шарошпатачу (Угарска), философију у Јени, Гетингену и Халеу, а завршио у Бечу (1824). Његов живот од 1824. до револуције 1848. године скоро је непознат и углавном проведен на путовањима по Босни, Херцеговини, Албанији и Србији. После револуције живео је у Вуковару, Земуну, Шемброну, а последњих година у Новом Саду. Умро је у великој беди заборављен од свих 18. јануара 1868. године у Новом Саду.

Резиме

Јоксим Нововић Оточанин (1806–1868) написао је циклус дужих и краћих епских спевова о знаменитим личностима и догађајима српског народа. У раду су цитирани стихови из књиге „Бирчанин Илија оборкнез испод Међедника”, објављеној у Новом Саду, 1862. године. Кроз одломке из три епске песме приказан је живот Илије Бирчанина чији је историјски лик митологизиран. Оточанин Бирчанина упоређује са Марком Краљевићем, продужава му живот и после његове стварне смрти, на Колубари 1804, и гради причу на измишљеним догађајима.

Summary

Joksim Novović Otočanin (1806–1868) wrote series of long and short epic poems about prominent people and events from Serbian history. This work contains verses quoted from the book „Birčanin Ilija, the district duke from under mountain of Medjednik“, which was published in Novi Sad, year 1862. The life of Ilija Birčanin, whose historical personality has been mythologized, is presented through extracts from three epic poems. Otočanin compares Ilija Birčanin to Marko Kraljević, lengthens his life after his actual death on river Kolubara, year 1804, and constructs the story on fictitious events.

² Аутобиографија Никанора Грујића... За штампу приредио Иларион Зеремски. Сремски Карловци, 1907, 64-65.

Милорад Радојчић

Министарство одбране Србије и Црне Горе
Београд

ДАБИЋИ ИЗ ЈАУТИНЕ

Апстракт: После кнезевских кућа Ненадовића из историјске Бранковине, Гробовића из мионичког села Мратишића, па и Ракића из колубарске Мионице, вероватно најзначајнија породица у ваљевском крају, почетком XIX века, били су Дабићи из Јаутине. У дужем временском периоду давали су истакнуте ратнике, познате официре, високе државне чиновнике, добре економе али и стручњаке других професија. Међу њима су се посебно истичали Живко, Гаврило (Гаја) и Марко Дабић, који су заузимали висока и значајна места у устанцима и периоду стварања српске државе, као изданици једне старе и знамените породице. Располагали су са великим богаством, па су убрајани и међу најимућније и најутицајније породице не само у овом крају већ и шире.

Значајан утицај на развој Србије и ваљевског краја имали су појединачни догађаји и личности из периода пре, у току и за време Првог српског устанка. У тим догађајима веома запажено место имале су многе личности, па и неке породице из овог краја. Зато обележавање великог јубилеја – Два века српске државности или Двеста година од почетка Првог српског устанка за житеље овог краја има посебан значај.

Наши преци не само да су имали значајну улогу у ослобођењу од вишевековног турског ропства већ су активно учествовали у стварању нове српске државе, успостављању и развоју њених институција, подстицању привредног, културног и сваког другог живота. Отуда је обележавање овог јубилеја повод и прилика да се сетимо неких од њих и да допринесемо да се они и на овај начин сачувaju од заборава.

Једна од изузетно заслужних породица из тог периода су Дабићи из Јаутине. О њима су писали Прота Матеја Ненадовић, Константин Ненадовић, Милан Ђ. Милићевић, Јеремија Митровић, Љубомир Павловић, Радован М. Драшковић, др Бранко Перуничић, Велибор Берко Савић и још по неко. Са изузетком Јеремије Митровића, у *Годишњици*

Николе Чутића, те биографије Живка Дабића коју је објавио Милан Ђ. Милићевић у добро знатом *Поменику знамнијих људи у српском народу новијег доба*, и неких новинских текстова у локалној штампи, они се углавном помињу фрагментарно и обично се понављају од раније познати подаци. У до сада објављеним текстовима има повремено контрадикторних података о њиховом учешћу у неким борбама и на функцијама које су обављали. Поред тога публиковани су и различити подаци о њиховим родбинским односима, што недовољно обавештене читаоце доводи у заблуду.

Зато је намера овог текста да укаже на њихово порекло и имовно стање, али и да детаљније сагледа њихове животне путеве и радно деловање. Истовремено, покушаћемо да сагледамо и разјасни њихове међусобне родбинске и друге односе са неким познатијим породицама из овог краја... Посебно ћемо настојати да ближе одредимо место и улогу тројице напознатијих Дабића – Живка, Гаврила (Гаје) и Марка у стварању српске државе и јачању њене државности.

Првобитно станиште

За Дабиће, о којима је реч, најчешће се наглашава да су из Јаутине код Ваљева. Како се у регистрима насељених места не помиње Јаутина многи се, с правом, питају: Шта је то Јаутина? Где се она налази? О каквом се насељу ради? и Шта се то са њим збило, када се све ређе помиње? итд. Пошто се ни у Статуту општине Ваљево не помиње насељено место Јаутина, то се са великим сигурношћу може констатовати да то није самостално насеље, а немамо сазнања да је то икад било.

У овом крају постоји више значења тог топонима. Пре свега Јаутина је највећи сплет више влашићких коша и косањица. Она је и један од највећих шумских комплекса у ваљевском крају, који се простире по атарима села Гола Глава, Оглађеновац, Горња Буковица, Рабас и Јошева... За време Турака то је била велика, густа и скоро непроходна шума. Прва њена већа сеча забележена је током аустријске окупације од 1717. до 1739. године. И поред изричите забране кнеза Милоша Обреновића настављено је њено уништавање. Нарочито је много сечена у петој и шестој деценији XIX века, односно у време масовнијег досељавања локалног становништва у те крајеве.¹ Настављена је и за време Првог и Другог светског рата

Јаутина захвата површину од око 800 хектара и углавном је прекривена разним врстама листопадног дрвећа. Дрво из јаућанских шума

¹ Др Добривоје А. Којић: *Мој родни крај*, Београд, стр. 208 и 209.

коришћено је за разне намене, а пре свега у грађевинарству и као огrevни материјал. Раније су мештани поједињих тамнавских и ваљевских села овамо масовно дотеривали стада својих свиња ради жирења², па су свиње у Јаутини обично остајале од 15. новембра до 15. априла, сваке године.

Поред шума, Јаутина је богата бројним ливадама, воћњацима и пашњацима. У њој има и доста извора чисте и питке воде, па и више речица и поточића. Испод Јауђанског виса, у атару села Рабас, извире истоимена река, прва већа лева притока Колубаре. Јаутина има више узвишења а највећи јауђански вис са надморском висином од преко 470 метара. Цело то подручје веома је погодно за развој пољопривреде а нарочито сточарства и воћарства.

Због своје удаљености од главних саобраћајница, економских ресурса и бројних скровитих места, Јаутина је, у бликој и даљој прошлости, служила за масовне збегове становништва из околних, али и многих других села. Пред најездом силних окупатора појединци су са читавим породицама овде тражили и налазили колико толико сигуран заклон и прилику да сечакају боље дане. Поред мештана из суседних села у Јаутину су током бројних буна, устанака и ратова склањали и житељи Попучака, Забрдице, Јасенице и још неких села.

Међутим, Јаутина је и један од четири засеока (чемата) великог и богатог ваљевског села Гола Глава. Налази се на северној страни јауђанског виса. То је најбрдовитији, најшумовитији и најудаљенији засек Голе Главе од центра села.³ Мештани Јаутину деле на Доњи и Горњи крај а у њој и сада живи двадесетак фамилија, међу којима има и Дабића.

Преостала три засека Голе Главе зову се: Балачка, Брђани и Планка. Иначе, село Гола Глава налази се северно од Ваљева, у горњем сливу реке Уб и простире се са њене обе стране. Удаљено је 20-так км од Ваљева и припада типу старовлашких разбијених села. Шире подручје Голе Главе било је насељено у давна времена о чему сведочи постојање више археолошких локалитета. Некада је било у саставу Среза тамнавског а сада припада Општини Ваљево

Становници Јаутине су српске националности и православне вере. Огромна већина њих бави се традиционалним прадедовским занимањем и живи од прихода из пољопривреде. Углавном су то вредни и

² Исхране (прехране) путем жира у зимском периоду.

³ Ово поглавље углавном је припремљено према књизи групе аутора *Гола Глава и њена школа*, објављено јој поводом јубилеја – сто година постојања и рада школе у Голој Глави.

радни, скромни и честити људи. До пре педесетак година ретко ко од њих је напуштао Јаутину. Дабићи су и у том погледу били позитивни изузетци. Не само да су се селили и напуштали своје родно место већ су своју децу и ближе сроднике упућивали на даље школовање и укључивали у државну службу. Тек у другој половини XX века и овај засек захватила је миграција становништва из села у град. Услед своје непокретљивости, традиционалног начина живота и привређивања, па и слабих саобраћајних веза, о Јаутини и њеним житељима још увек има веома мало писаних трагова.

Порекло

Према расположивим сазнањима Дабићи су досељени из Мораче, у првој половини XVII века. Вероватно између 1718. и 1739. године овамо су дошла три брата Карацића. Прво су се настанили на левој обали реке Уб, у атару тамнавског села Радуша. Од Милића и Угљеше Крацића воде порекло садашњи Негићи из Радуше, који су, такође, у ближој и даљој прошлости, давали: познате хајдуке, вредне економе, храбре ратнике, добре чиновнике, веште занатлије али и способне стручњаке разних профилла. Од њиховог трећег брата Дабише – Дабе потичу Дабићи из Јаутине.⁴

Једног хладног зимског дана Милићу на конак дођу четворица Турака, па натерају њега и брата му Угљешу да боси водају њихове опанке око своје куће, док су се они у њој одмарали. Понижени и уvreђени а уз то промрзли и уморни они после извесног времена затраже од укућана да им изнесу зубуне да обуку и обуђу да се обују како би се бар мало заштитили од хладноће. Међутим, Турци им то недозволе. Онако прозебли, понижени и љути, улете у кућу, нападну изненађене и опуштене Турке и на лицу места их побију. У страху да се тај чин открије још пре зоре Милић и Угљеша, са својим укућанима, покупе њихове лешеве, однесу их у једну звекару и затрпају.

После тога Дабиша – Даба, са својом породицом, побегне у Јаутину где су им већ биле колибе за испашу стоке и тамо се стално настане. Нешто касније њима се придруже Милићева и Угљешина породица, али се оне тамо кратко задрже. По повратку из Јаутине, изведу сав свој народ из кућа па чак испразне и помоћне зграде. Потом се преселе на десну обалу реке Уб, која је била врло шумовита. Ту за почетак сагrade земунице и склоне своје укућане и највредније ствари.⁵

4 Љубомир Павловић: *Антропогеографија ваљевске Тамнаве*, Београд, 1912, ст. 156.

5 Милорад Радојчић: *Негићи из Радуше*, „Напред“, Ваљево, бр.2284, од 30. октобра 1992, стр. 9.

Кад је после неколико месеци ваљевски муселим сазнао за убиство Турака, нареди двојици запчија⁶ да оду у Радушу, да похватају и повежу браћу Милића и Угљешу Каџића и да му их стражарно спроведу. Али пре него што су они и стигли у Радушу, неко је Милићу пренео ту намеру, па он са братом изађе пред њих, те и њих из заседе побију.

На глас да су и запчије изгинуле, ваљевски муселим пошаље читав одред Турака. Пошто је Милић и о томе био благовремено обавештен, а видевши да је враг однео шалу, свестан могућности уништења његове куће и укућана, одлучи да се сели. Брже боље окупи своје најдраже, покупе најнужније ствари, а куће и друге зграде запале. После тога се сви скупа одселе у Скелу, село недалеко од Обреновца. Међутим, Турци сазнају за ту њихову одлуку, па их ни ту не оставе на миру. Након више потера они пређу преко Саве у сремско село Купиново и тамо се стално настане.

При том турском прогону и сељакању Каџића погине један од чланова њихове породице. Сазнавши за ту погибију Милић Каџић се одмах врати из Купинова и одметне у хајдуке. Није дugo хајдуковао пошто га је један Турчин намамио на заседу, где га сачекају други Турци и убију.

Милићев најстарији син Негослав, звани Нега, сазнавши за очеву погибију да се у потеру за убицом свог оца. Чим је сазнао ко је починио тај злочин и да стално живи у Београду, оде код њега. Посредством заједничких пријатеља и познаника успе да му се приближи, па чак и да се запосли у његовом домаћинству. Пошто га овај прими, Негослав се својски потруди да му се још више приближи, како би му Турчин указао своје поверење. Неколико недеља касније то се и догоди, па Нега искористи то поверење и усред његове куће закоље убицу свог оца.

После овог убиства, Негослав крене очевим стопама, па и сам одметне у хајдуке. Више година је храбро, срећно и успешно хајдуковао. Кад су се прилике у Србији делимично стишале он се остави хајдуковања и врати се у Купиново. Сазнавши да му је у међувремену стриц Угљеша умро, као најстарији у породици, сакупи своје блиске сроднике и договоре се око даље организације живота ове већ бројне породичне задруге. С обзиром на своју бројност, закључе да ће им у будуће и у Купинову бити тесно, те се договоре око трајног настањивања; сачине распоред размештаја и крену у његову реализацију.

Након тога, Нега своја два брата остави у Купинову, два у Скели код Обреновца, тако да је њихових потомака у тим насељима било и

6 Редара.

почетком ХХ века.⁷ Он се, са преосталом петорицом браће, врати у Радушу и настани на истом месту где су раније били, на десној обали реке Уб. По њему породица, која се настанила у Радуши код Уба доби са-дашпње презиме Негићи. И она је у прошлости дала познате људе,⁸ али они нису били на тако високим положајима као њихови сродници Да-бићи.

Први писани помен

Да су Дабићи били досељени у Србију и настањени у Јаутини изме-ђу 1718. и 1739. године сведочи и један запис из 1735. године на 331Б страни (*Јеванђелтару*, књиге штампане у Москви, 1730. године, а које се и сада чува у познатом манастиру Боговађа код Лајковца. Боривоје Маринковић⁹, поред осталог, пише да је, судећи према власторучном спису, ту књигу манастиру Боговађи поклонио „благородни господар Михаил или Михаило“ Дабић, 29. јуна 1735. године, за душу и вечни помен „својему отцу Даби“, при игуману Авакуму јеромонаху. Профе-сор и познати историчар уметности Лазар Мирковић¹⁰ ту књигу зато и зове „Дабиним јеванђељем“.

Због нечитког рукописа вероватно и неких других разлога постоји више верзија преписа тог рукописа. Према једној од њих он гласи: „Си-ју божественију, сију светију божественију књигу свјашченије Еванге-лије нови (завјет), откупи благородни Господар Михаил у манастир Боговађу храм Светог Великомученика Георгија своје му отцу Даби за душу и за вјечни спомен, и за своје здравље и вјечни помен при игума(е) ну Авакуму јеромонаху. Во лета године ... (1735.) месеца јунија ко (29). Сија чертајуше Василиј јеромонах Христифорович“.

Према тврђењу појединих познавалаца тадашњих прилика¹¹ из овог записа, јасно се види да су синови родоначелника породице Дабића још 1735. године били у Србији. Изгледа да то није ни било спорно, али остаје непознато када су стигли у нови завичај, као и да ли је са њима у Србију дошао и стари Даба, или је умро на бившем огњишту, или можда на путу. Ако је веровати легенди о пореклу ове породице, овамо су дошао Даба са својом браћом Милићем и Угљешом.

7 Љубомир Павловић: *Антропоџеографија ваљевске Тамнаве*, Београд, 1998, 233.

8 Милорад Радојчић: *Негићи из Радуше*, „Напред“, Ваљево, бр. 2284, од 30. октобра 1992, 9.

9 Боривоје Маринковић: *Хачи Рувим*, Ваљево, 1989, прва књига, стр. 323.

10 Лазар Мирковић: *Старине манастира Боговађе – Споменик САН*, књ. XCIX, Одељење друштвених наука, књ. 1, Београд, 1950, стр. 323.

11 Јеремија Д. Митровић: *Живко Дабић*, Годишњица Николе Чупића, Београд, 1937, стр. 125.

Према истом извору Дабин син Михаило или Михаил, како понегде пише, свакако је осећао велику љубав према свом оцу када се потрудио да му за спомен набави Јеванђеље, штампано у далекој Русији. Тим по-водом, Боривоје Маринковић изражавао је и сумњу да је он можда имао и неку запажену историјску улогу „али и остао незнанац, као многи други“. На то ми додајемо да је и Михаило морао бити имућан и промуђуран човек кад се одлучио на један овакав потез. На жалост, других поузданих података о Михаилу и његовом непосредном потомству нема, мада постоје индиције да би он могао бити отац или евентуално деда Живка и Гаје Дабића.

Иначе, ово јеванђеље је имало судбину која се не може разумом пратити. Познато је да је оно после неког времена доспело у манастир Студеницу а да је манастиру Боговађи два пута одузимано и поново враћано. Делом због сељакања од једног до другог манастира, а делом и због превелике употребе, Јеванђеље је било делимично оштећено и у лошем стању, па је тражило додатне мере заштите и конзервације.

У лето 1805. године, тог посла латио се Дабин праунук Живко Дабић. Узео га је себи и дао га непознатом уметнику да се окује у злато и у „сребрно-позлаћене даске обложи“. По обављеном послу, те исте године, вратио га је манастиру Боговађа. Испод претходно наведеног записа свог деде Михаила дописао је „После тога доба праунук (Дабин) Живко Дабић из села...“ Затим следи дуг и доста нечитак текст који до сада изгледа никде није објављен. На kraју записа помињу се и Живкова браћа: Јаков, Матеја, Петар и Гаврило, а онда пише „успоши“ Деспот, Живков стриц (без имена), Недељко и Дамњан. Из овог појединци наслућују да се Живков отац звао Деспот, мада не треба искључити и могућност да му је и Деспот био стриц.

Овако рестаурирана књига, доживела је посебну почаст јер су током 1805. године, док су у Боговађи заседали чланови Правитељствујшчег совјета сербског, изабрани народни представници, над њом полагали своју свечану заклетву.¹² Зато је она деценијама и вековима чувана у манастиру Боговађа као најдрагоценја старина.¹³

Имовина

Са ове временске дистанце тешко је установити шта су све Дабићи имали пред почетак Првог српског устанка. Остало је забележено да су у Јаутини, имали велики земљишни посед. Њихово је, наводно, било и

¹² Боривоје Маринковић: *Хаџи Рувим*, Ваљево, 1989, прва књига, стр. 323.

¹³ Атанасије М. Поповић: *Поменик Шабачко-ваљевске епархије*, Београд, 1940, 69.

Беговића имање изнад слатинске ћуприје. Према казивању, деведесетих година XX века, старице Радмиле Грујичић из Памбуковице, пореклом од Дабића из Голе Главе, велики део свог имања имали су и у Богдановици надомак Уба.

Њихова је била и стара кућа у Голој Глави, коју сада користе поједини чланови породице Петковић, па је зато у народу позната као Дабића кућа. Без сумње то је најстарија грађевина у овом селу. Била је то грађевина плетара (чатмара), квадратне основе и импозантног изгледа, покривена бибер црепом. У међувремену она је темељно рестаурирана, па је уместо чатме у њену основу уградњена цигла. Промењена је њена унутрашња структура и распоред просторија али је задржан њен габарит и најважније спољашње карактеристике.

Према казивањима старијих људи из Голе Главе, које је као младић имао прилике да слуша, сада већ покојни Бранислав Брана Гентић, чиновник у Ваљеву, родом из Голе Главе, некад су пред том кућом била вешала и друге направе, које је наводно користио Гаја Дабић, бикајњавао непослушан народ. Према истим извору велики кључ од те куће нађен је пре више од двадесетак година и предат Народном музеју у Ваљеву. Многи, који су имали прилике да га виде, били су одушевљени његовом величином и изгледом.

По угледу на своје земљаке у другим деловима Србије, најугледнији ваљевски Турци држали су велике земљишне поседе у околини града. Тако је Пореч ага имао повеће имање у Попарама, Абурахман ага у Градцу, Мурат ага у Кличевцу, Јајић и Али бег Колубара у Белом Пољу итд. После Другог српског устанка сво то имање прешло је у руке најпознатијих кнезовских породица из ваљевског краја. Тако су имање у Градцу купили Ненадовићи, у Кличевцу Дабићи, а у Белом Пољу и Попарама Јован Симић Бобовац и други.¹⁴ Од тада они су постали власници великих имања која сељаци у то доба ниси могли имати. У текстовима које смо консултовали аутори се не слажу око начина преласка тог имање у руке нових власника. Док једни тврде да су их купили, други пишу да су их заузели.

У завичајној историографији остало је записано да су Дабићи у Кличевцу крај Ваљева купили велико имање извесног Мурат аге. Потом су заузели оно поље које се простире испод брда Крушник, па све до Зукава и готово самог ушћа речице Љубостиње у реку Колубару¹⁵. Због тога је то имање у народу познато под именом Дабића поље.

14 Љубомир Павловић: *Колубара и Подгорина*, Београд, 1907, 405.

15 По њима и названо је Дабића поље. То је онај простор од данашње болнице, преко Крушника, па до испод Србијанке.

Остало је записано да су Дабићи били познати као изванредни економи. На простору где се сада налази Средња пољопривредна школа у Ваљеву имали су велики и изванредан воћњак, који је подигнут 1844. године. У њему је било разних сорти крушака, јабука, трешања, вишњања и другог благородног воћа, чије су саднице набављали где су год били у прилици, па и у Темишвару, Новом Саду и другим већим и удаљеним местима. По причању Маринка Радовановића, из Баталага код Коцелјеве, у септембру и октобру 1844. године, кад је био калемарски курс у Топчидеру, калем гранчице доношене су из њиховог воћњака у Ваљеву на Топчидер.

На њиховим поседима постојали су и дивни вртови са обиљем цвећа, поврћа и другог зеленила. Ту крај воћњака имали су млин и велики рибњак са разним врстама риба, који је пропао тек после њихове смрти. На Дабића пољу су, до 1939. године, приређиване познате коњичке трке, а повремено је оно служило и као помоћни травнати аеродром за мање авиона. Тај аеродром нарочито је коришћен током Првог и Другог светског рата.¹⁶

У самом центру Ваљева имали су цео кварт преко пута бивше граде Дринске дивизије. Њихово имање је било цео онај простор где се сада налази зграда старе Железничке станице, нова пијаца и паргинг. Има података да је њихово земљиште је било и оно на коме се сада налазе зграде правосудних органа у овом граду на Колубари¹⁷. Остало је записано да су део свог имања уступили или продали за изградњу више значајних комуналних и других јавних објеката, па и подизање неких стамбених зграда у Ваљеву.

Од тог силног непокретног богаства колико знамо остало је само кућа – конак у Ваљеву, у ул. војводе Мишића бр. 27, који је проглашена за културно-историјски споменик и стављена је под заштиту државе. У њему је извесно време радила и ваљевска основна школа. Плац за изградњу те куће купио је кнез Гаја Дабић 1836. године од Турчина Абдулаха Романа. Конак је грађен четрдесетих година XIX века¹⁸ а грађио га је познати српски неимар Ђура Гођевац, отац још чувенијег ваљевског трговца, угоститеља и индустријалца Ранка Гођевца. Када је саграђен овај конак имао је: ораклију, миндерлуке, мутивак и друге просторије којима су се одликовале тадашње угледне куће, које су рас-

16 Група аутора: *Ваљево џраг устаника*, Београд, 1967, стр. 51-52.

17 Радован М. Драшковић: *Дабићи*, „Напред“, Ваљево, бр.739, 8. март 1963, 5.

18 Радован М. Драшковић: *Ваљево у прошlosti*, Ваљево 1987, стр. 266.

полагале великом имовином¹⁹. Поред ове Дабићи су имали своје куће и у Ваљеву преко пута зграде бивше Дринске дивизије²⁰. Наравно, као љубитељи лепог и око тих својих кућа имали су дивне цвећарнике, воћке и друго зеленило

На јазу Колубаре у Ваљеву купили су и једну воденицу. Зна се да је и она претходно припадала Турчину Абдурахман-аги. Иначе, то је она воденица која је непосредно после Првог српског устанка припадала Ненадовићима, а коју помиње Прота Матеја у својим Мемоарима. По једној сведоцби Сулејман-бега Јајића из Ваљева, који је дugo и после Првог српског устанка живео у Србији и од Срба сматран за честитог и поштеног Турчина, ова је воденица је грађена и пре оне Мустафа-бега Слатине, коју је откупио кнез Јовица Милутиновић. То је она воденица на којој је још 1808. године требала да се гради прва фабрика хартије у нашем граду и коју је наводно Прота Матеје купио за ту сврху²¹. Током друге или треће деценије претходног века, она је претворена у стан и у њој су дugo после тога становали неки чланови породице Дабић.

Ова воденица је често мењала власнике. Њу је, 1851. године, војвода Јеврем Ненадовић поново продао Дабићима, а они су исту продали, 1872. године, Андрији Ристићу из Грабовице; Петру, Василију, Ивану и Аћиму Крунићима из Јасенице. Тапија о продаји ове воденице чува се у Историјском архиву Ваљево²². Поменута воденица користила је воду са јаза од Гавrilovićа воденице, па се Јеврем Гавrilović више пута судио са њеним власницима због тога. На крају су се ипак поравнали и без судске пресуде.²³ Према казивању историчара Велибора Берка Савића ту је налаз комисије која је извиђала спор између Јеврема Гавrilovićа, начелника Округа ваљевског у спору са Марком Дабићем, начелником Округа београдског, око воденичне бране.

И вајат Проте Матеје Ненадовића, у коме је рођен његов син Љубомир Ненадовић, познати књижевник и академик, педесетих година XIX века, био је у поседу Дабића. Међутим, касније испоставило се да је он власништво Јована Ненадовића из Београда, ул. Милоша Великог бр. 13, па је поново враћен Ненадовићима. Сада се налази у склопу Спомен комплекса у Бранковини.

19 Милорад Радојчић: *Дабићи из Јајине*, „Напред“, Ваљево, бр. 2215, од 5. 7. 1991, стр. 4

20 На простору где се сада налазе пословне просторије „Гласа цркве“.

21 Радован М. Драшковић: *Ваљевске воденице*, Ваљево, 1959, стр. 24

22 Међупштински историјски архив Ваљево, Фонд Окружног суда, ф. XVI/2, бр. 1371/1855

23 Радован. М. Драшковић: *Ваљевске воденице*, Ваљево, 1959, стр. 27 и 28.

Дабићи су дugo били позната и велика задружна кућа. Попут Ненадовића, и других угледних породица, и најистакнутији чланови фамилије Дабића са својим најближим су се у периоду између 1815. и 1825. године преселили у Ваљево и ту стално настанили. Део њих и даље је остао у Јаутини, односно Голој Глави, где и сада имају своје потомке. Тек 1872. године ова породична подлегла је деоби. Њихова задружна имовина износила је 5 000 дуката.²⁴

Живко

Иако породица Дабића из Јаутине изгледа није била кнежевског порекла, још крајем XVIII века изашла је на добар глас у народу ваљевског краја и постала позната и угледна. Томе је, најпре и несумњиво највише, допринео Живко Дабић, срески кмет код манастира Докмир, а потом буљубаша и соколски војвода. На жалост, о њему је сачувано мало архивских и других писаних података. Већина и оног што има, разастрто је по разним књигама, новинама и другим публикацијама.

Према неким изворима²⁵, рођен је, 1777. године, у Јаутини код Ваљева, а према другима²⁶, годину дана касније. Како у то време нису вођене матичне књиге, а нема ни других изворних архивских докумената, не може се поуздано рећи шта је од тога тачно. Нема ни писаних података ко су му били родитељи, а ни сазнања о његовом школовању. Основано се претпоставља да је знао читати и писати, пошто се његови потписи налазе на више значајних докумената из доба Првог српског устанка. На то упућује и већ помињани запис на Јеванђељу у манастиру Боговађа. Вероватно је елементарну писменост стекао код неког приватног учитеља или неког од свештеника цркве у Бранковини. Није ни мали број оних који сматрају да се он школовао код калуђера манастира Докмир, где му је у то време била и парохијска црква.

Као и већина људи свога доба Живко је вредно радио на сопственом поседу и настојао да га што више прошири и унапреди. Природно интелигентан, вредан и предан послу којим се бавио веома рано стекао је леп углед и брзо „изашао на добар глас“ не само у свом селу већ и шире. То, његов изглед, држање и рад били су довољни да му нахијски

24 Радован М. Драшковић: *Ваљево кроз векове*, Ваљево, 1971, 46.

25 Константин Ненадовић: *Живот и дела Карађорђа и његових војвода и јунака*, Беч 1884, друга књига.

26 Милан Ђ. Милићевић: *Поменик знаменићих људи у српском народу новијег доба* (у даљем тексту само: *Поменик*), Београд ,1888, стр.118, 119.

кнез Алекса Ненадовић да своју кћи Станицу за супругу.²⁷ Историчар Велибор Берко Савић тврди да се звала Станија²⁸ а то се може закључити и из још неких списка. Ни о њој нема нигде помена сем у Мемоарима Проте Матеје и породичној читуљи из 1831. године. Не зна се ни кад је рођена ни кад је умрла.

Та чињеница и орођавање са Ненадовићима из Бранковине, једном од најпознатијих српских породица у предустаничкој Србији, вишеструко су позитивно утицали на њега. Пре свега то му је донело још већи углед, а преко њих био је у ситуацији да буде боље обавештен о многим стварима, да почне модерније и савременије обављати своје послове итд. Уз то, од моћне тазбине увек је могао очекивати сваку врсту помоћи и подршке. Зна се да су Станија и Живко имали стабилан и добар брак. Међутим, нема прецизних и поузданних података да ли су и колико имали деце.

У есеју о Живку Дабићу Јеремија Митровић²⁹ наводи да су имали сина Марка, који је имао сина Ђорђа а чије син Миленко (Живков прарунук), крајем XIX века био секретар Универзитета у Београду. Наводно Митровић је до тог податка дошао из разговора са Миленком Дабићем. Расположиви документи показују да то није тачно али су разлози који су довели до ове грешке непознати. Мало је вероватно да Миленко Дабић није знао ко су му најближи преци. Пре ће бити да га Митровић није добро разумео. Мада не треба искључити и могућност да се Миленко похвалио незнјајући због чега се његов саговорник за то интересује и превиђајући да ће то можда некад и неко проверавати.

Из једног дописа³⁰, од 8. септембра 1823. године, види се да је кнез Јеврем Обреновић издао одобрење Ани, синовици Гаје Дабића, да ступи у брак. Према писму, како је интонирано, има индиција да је реч о Живковој ћерки, али не треба заборавити да је Гаја Дабић имао још браће и да је, можда, реч о ћерки неког од њих. Према Живковој старосној доби, времену склапања брака, и још неким подацима, могло би се претпоставити да се ради о Живковој ћерки, али ипак за такву тврђу немамо довољно ваљаних доказа.

27 Илија Ђукановић: *Убиство Књаза или дођађају о којима се није смело говорило*, Београд, 1937, II књига, прилог родослов.

28 Велибор Берко Савић: *Ненадовићи*, Ваљево, 2004, стр. 79.

29 Јеремија Д. Митровић: *Живко Дабић, „Годишњица Николе Чупића“*, Београд, 1937, стр.126.

30 Обрад Гавrilović: *Ваљевски окружни суд 1815-1915*, Београд.

Срески кмет код манастира Докмир

Боравећи доста времена у Аустрији кнез Алекса Ненадовић није спознао само организацију војске и принципе њеног деловања већ се трудио и да упозна државну организацију. Поред осталог запазио је у Срему и Банату организацију села по групама и скупинама.³¹ Свака трупа села која је припадала једној цркви, манастиру или некој другој богољубици имала је свог старешину – среског кмета, капетана или слично.

Када је после Свиштовског мира, 1791. године, везир Бећар-паша дошао у Београд, одмах је васкрсао стариу управу у свом пашалуку. У нахијама поставио је оборкнезове, по кнежинама-срезовима кнезове. По његовом налогу, за једног од главних кнезова, ако не и главног кнеза у Ваљевској нахији, постављен је Алекса Ненадовић (Стефановић) из Бранковине код Ваљева.

Убрзо по преузимања те одговорне дужности, кнез Алекса предузео је више мера и радњи да заведе организацију и ред у својој нахији. По угледу на сазнања из Срема и Баната код сваке богољубице поставио по једног старешину у звању – среског кмета. Да ово није без основа, показује белешка Проте Матеје Ненадовића³², где пише да су на почетку Првог српског устанка у кнежини његовог оца срески кметови били: Ђорђе Крстивојевић из Забрдице, код цркве бранковинске; Живко Дабић из Јаутине, код манастира Докмир; Арсеније Раонић из Лознице, код цркве Рабровице; Васиљ Павловић из Бајевца, код цркве у Степању; Бранко Николић из Грабовца, код манастира Грабовац; Живан Петровић из Каленића, код цркве у Јабучју; Милован Зујаловић из Тулара, код цркве у Новацима, и Веса Велимировић из Љубинића, код цркве у Врелу. Кад је Веса постао члан Правитељствујушчег совјета, на тој дужности заменио га је Ђура Костић³³ из Црвене Јабуке код Уба.

Вероватно, на основу ове забелешке, више аутора сматра да је Живко Дабић ту функцију обављао од 1791. године. С обзиром да је тада могао имати највише 24 године, не треба искључити могућност да је у почетку на тој дужности био неко други, а да је Живко дошао после њега. Колико нисмо сигурни када је постао срески кмет, односно кнез у селима око Докмира, како је народ говорио, бар толико смо сигурни да је на тој дужности остао све до почетка Првог српског устанка.

Скори да нема писаних трагова како је Живко Дабић обављао поверијену дужност у годинама пре почетка буне на дахије. Међутим, ако је

31 Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари*, Београд – Нови Сад 1957.

32 Исто

33 По неким подацима презивао се и Радовановић.

судити по даљем развоју догађаја он је био веома популаран у народу, па су га они радо слушали и следили. То нам даје за повод да закључимо да је и ту функцију обављао предано и одговорно.

Кад су, 23. јануара/4. фебруара 1804. године, у Ваљеву посечени кнезови Алекса Ненадовић и Илија Бирчанин, починилац тог гнусног злочина, који је и био повод за избијање Првог српског устанка, јаничар Фочић Мехмед ага пошаље Живка Дабића, са још два Турчина, у Бранковину да зову Алексиног брата, потоњег војводу, Јакова Ненадовића да би га окнежио.³⁴ Јаков, који је пре неколико дана са Живком и још неким кнезовима ишао у Ваљево да моли милост за затвореног Алексу, видео је упорност Турчина, те није смео да се одазове на тај позив.

Позивајући се на писање Проте Матеје Ненадовића (Целокупна дела, 68, 72-3) Јеремија Митровић пише „Ипак се одлучи и оде да прими кнежевску титулу“³⁵. Међутим, према писању више других аутора Јаков никад није примио кнежевску титулу, већ је то учинио њихов породични кум Пеја Јанковић из суседног села Забрдице. Али Живко се, том приликом, уверио, као и многи други, да се више не може живети с дахијама и да је дошло време за дизање већ припреманог устанка.

Буљубаша

Убрзо после сече кнезова по шумадијској Јасеници пламен је почeo да гута турске ханове. На познатом збору, одржаном 14. јануара 1804. године, у Марићевића јарузи у Орашцу код Аранђеловца окупили су се многи виђени људи из Шумадије. Договорили су се о дизању буне против дахија и за свог вожда избрали Ђорђа Петровића Карађорђа. Три дана касније он је упутио позив и Ваљевцима да се дижу на оружје. За само неколико дана ослободилачки покрет је обузeo целу Шумадију, северозападну Србију и још неке крајеве. Буна противу дахија прерасла је у Први српски устанак. Малена Србија ухватила се у коштац са великим турском царевином.

Прота Матеја Ненадовић пише како су они код Ваљева гледали пламен који је избијао из турских ханова. Убрзо се чуло и за орашачки збор и знало да је буна отпочела. Чим је Прота Матеја видео да народ хоће да се бори, вратио се кући у Бранковину, пошто се са стрицем Јаковом претходно био склонио у збег, бојећи се Турака и њихових подлих намера. Одмах потом пошаље поруке Арсенију Раонићу у ваљев-

34 Рад. М. Драшковић: *Из старијог Ваљева – Војводе Мишића улица*, седми наставак, „Напред“, Ваљево, 8. август 1969.

35 Јеремија Митровић; *Живко Дабић*, Годишњица Николе Чупића, Београд, 128

ску Лозницу, Живану Петровићу у Каленић, Живку Дабићу у Јаутину и још некима да купе људе и с пушкама дођу на Бранковински вис. Тим поводом написао је и ово: „Пошаљем ја да се изнесе из бранковачке цркве барјак, који је био од белог, црвеног и плавог муслина, са три крста. Тај барјачић пободемо међу нас. То је било 15. фебруара 1804. лета“³⁶.

Чим је Прота Матеја позвао зета Живка Дабића овај је без много размишљања окупио своје наоружане момке и са њима похитао на заказано место. Био је међу првима који дођоше на Бранковински вис. Међутим, као што је познато, нешто касније они се разиђу, да би се три дана касније поново окупили. Остало је записано да је већ 15/27. априла 1804. године ваљевски крај имао под оружјем око 700 људи.

Према писању Милана Ђ. Милићевића³⁷, на почетку устанка Живко Дабић је био „прост војник и борио се у редовима Ваљеваца својих земљака“. Доцније је наводно постао први момак војводе Јакова Ненадовића. Уз то, Милићевић наводи да је као такав, командовао већим одељењем Ваљеваца што значи да је још прве устаничке године био буљубаша а касније постао је и капетан.

Чим Јаков чује да Турци иду од Шапца ка Ваљеву, он са Живком изађе пред Турке. Тако се 23. фебруара, односно 6. марта 1804. године сукобе на Бељину у Шабачкој нахији. У тој борби погине и турски предводник Агоп Арат – Ацић. Био је то и први сукоб ваљевских устаника са моћном турском војском. Три дана касније дође до новог боја против Турака, али овог пута на Свилеуви код Коцељеве, у коме погине око 270 турских војника.

У оба боја Живко Дабић се покаже не само као добар јунак већ и способан старешина, кога Јаков још више заволи и постави за једног од својих најближих сарадника. После тога га је свуда водио са собом. Био је са њим и у боју на Шапцу, 24. марта 1804. године, када су освојили Баир, предграђе Шапца. Централно градско утврђење тада нису могли освојити због недостатка артиљеријског оруђа.

Наводно је био и активни учесник познатог боја на Чокешини, 18. априла 1804. године, када су изгинула браћа Недићи, познати хајдуци из Осечине. Пошто је ретко ко преживео тај крвави бој, изгледа да се он с Јаковом повукао непосредно пред почетак боја у жељи да окупи и доведе нове снаге и помогне браћи Недићима из Осечине.

36 Прота Матеја Ненадовић: *Целокућна дела*, 76.

37 Милан Ђ. Милићевић: *Поменик знаменићих људи у српском народу новијег доба* (у даљем тексту само: *Поменик*), Београд, 1888, стр. 118.

Живко Дабић је био и међу оних хиљаду устаника на скупштини, која је одржана 5. маја 1804. године у Рељином пољу, односно у атару тамнавског села Кршна Глава, на којој је поред договора о нападу на Београд и другим војним задацима, установљен и први устанички суд за Ваљевску нахију, а касније ће се испоставити да је то био и први суд у тек делимично ослобођеној земљи. За прве судије изабрани су честити кметови Јаков Рабас из села Рабаса код Ваљева и Петар Читак из Горњег Мушића код Мионице, а за перовођу суда Мата Ђурђевић, свештеник цркве у Бранковини, из суседног села Близоње. Тада је на скупштини донето и неколико одредби о кажњавању најтежих криваца: убица, крадљиваца, војних бегунаца, отмичара девојака и слично. Касније том суду приодodata су и два пандура, а за њихово седиште одређен је Кличевац крај Ваљева.

У ваљевској војсци која је, 9. маја 1804. године, стигла у Топчидер ради освајања Београда налазио се и Живко Дабић³⁸. Као храброг, способног и одговорног старешину веома брзо запазили су многи, па и главни вожд Првог српског устанка Карађорђе. Пошто је од тог тренутка Живко Дабић уживао његову милост и наклоност, то га је и он често водио са собом, па и у борбе за Пожаревац, Сmederevo и око Дрине.

Соколски војвода

Живко је чак и нека писма потписивао заједно са Карађорђем. Тако се на једном писму које је послато „високо благо поченородному тешварском опчеству терговачком“, „из Топчидера у логору сервијанском“ у коме се говори о тешком стању у Србији и моле тамошња сабраћа за помоћ³⁹, налази и потпис Живка Дабића. Он је потписао молбу султану у Пећанима крај Остружнице, априла 1805. године, којом се тражи самоуправа за Србе. На том документу његово име и презиме је одмах иза имена Проте Матеје и Пеје Јанковића, а уз њега стоји да је кнез у Ваљевској нахији⁴⁰. На другој молби, из септембра 1805. године, уз његов потпис стоји и титула „војвода соколски“.⁴¹

Познато је да су представници српског народа 30. новембра 1805. године из Сmedereva писали су Султану Селиму III и изложили узроке устанка и захтевали удаљавање турске администрације из Србије. Ме-

38 Рад. М. Драшковић: *Из спарада Ваљева – Војводе Мишића улица*, седми наставак, „Напред“, Ваљево, 8. августа 1969. године.

39 Јеремија Митровић: *Живко Дабић*, Годишњица Николе Чупића.

40 Велибор Берко Савић: *Карађорђе, Актама и писма*, Ваљево, 1988, стр. 91.

41 Лазар Арсенијевић Бата-Лака: *Историја српског устанка*, I, 165.

ђу тридесетак потписника био је и Живко Дабић, поново потписан као војвода соколски.⁴² Према писању др Гојка Деснице⁴³ на Народној скупштини у Смедереву донет је Закон о проглашавању Правитељствујушчег совјета врховном влашћу и санкционисању односа о организацији друштва. И Лазар Арсенијевић Баталака⁴⁴ помиње га као потписника и наводи да уз његово име стоји титула „војвода соколски“. Нема писаних података када је и како добио ту титулу. Велибор Берко Савић⁴⁵ пише да је то било вероватно после борби на Шапцу, Чокешини, Београду, Пожаревцу, Смедереву и другим бојевима око Дрине.

Већина оних који су писали о њему слажу се у оцени да је Живко Дабић био веома храбар јунак и мудар старешина. Као такав више пута вршио је и дужност заповедника ваљевске војске. Не сумњамо да је све те титуле и почасти стварно заслужио мада верујемо да му је у томе помогао женин стриц војвода Јаков Ненадовић, који је радије на важније положаје доводио сигурне људе, своје ближње или присталице, у које је имао пуно поверење, јер је био свестан да и међу устаницима има опасних противника.

Живко Дабић није деловао само као војни већ и као политички ста-решина. О томе сведочи и његово учешће на скупштинама где су решавана општа питања, али и посредовање у решавању сукоба и свађа међу устаничким заповедницима који су, на моменте, заборављали да је опште важније од личног. Тако је Живко одлучно стао на страну Јакова Ненадовића, када су неки устаници, предвођени његовим шураком Протом Матејом, устали против неких Јаковљевих поступака. Тим по-водом, на скупштини устаника, одржаној 25. априла 1806. године на Кличевцу код Ваљева, решено је да се Јаковљевим одлукама нико не сме супротстављати, а осуђено је понашање Проте Матеје. Пошто је ту одлuku потписао и Живко Дабић, као обрбуљубаша⁴⁶, можда у томе лежи један од разлога што Прота Матеје није оставио више писаних података о њему и његовом потомству.

Био је и један је од потписника писма, којим су Карађорђе и друге устаничке старешине тражиле од земунских трговаца да им дају зајам у износу 50.000 гроша, сачињеног у Топчидеру, 15. маја 1804. године. Он

42 Велибор Берко Савић, *Прота Матеја Ненадовић – Акти и писма*, Ваљево.

43 Др Гојко Десница: *Ненадовићи – вишевозови, државници и книжевници у Србији, Црној Гори, Војводини, Босни и Херцеговини*, Београд, 1976, стр.148.

44 Лазар Арсенијевић Бата-Лака: *Историја српског устанка*, Београд, 1898, I књ. стр.135.

45 Велибор Берко Савић: *Ненадовићи*, Ваљево, 2004, стр. 80.

46 Лазар Арсенијевић Бата-Лака: *Историја српског устанка*, Београд, 1898, I, 227-8.

је потписник пуномоћја српског народа о заштити његовог интереса, издатог нашим депутатима Петру Новаковићу Чардаклији, Проти Матеји Ненадовићу и Јовану Протићу, пред њихов полазак у Русију. То пуномоћје је написано у логору на Врачару, 28. августа 1804. године. Живко Дабић се помиње и на списку покретача и вођа Првог српског устанка из Ваљевске нахије.

У јануару 1806. године, Мехмед капетан Видажић, са око 300 војника, кренуо је од Зворника преко Дрине ка Лешници. Кад су били на реци Јадру близу Лешнице, 17. јануара 1806. године, Турци ударе на српску војску предвођену Луком Лазаревићем и Живком Дабићем. Међутим, Срби их спремно дочекају, па многе побију, а један број њих бежећи пред снажним налетом устаника, подави се у реци Јадар. Том приликом Срби су одсекли три главе турских поглавара из Босне и послили их Карађорђу у логор у Шапцу. Он нареди да се оне натакну на кола да би Турци у самом граду сутрадан могли видети и препознати о чијим се главама ради.⁴⁷

Нешто касније Турци се сакупе нову вајску и са њом поново пођу на Мачву. Али их поново сачекају ваљевски устаници са којима је био и вожд Карађорђе. Они се сукобе са капетаном Видажићем у Жичком пољу, ниже Лознице, али нису имали среће. Јаков Ненадовић том приликом буде рањен. После тога Јаков оде у Бранковину да се лечи, а Карађорђе се повуче на Видојевицу. Живко Дабић и Јанићије Ђурић остану на отвореном пољу да бар донекле задрже даље турско надирање. У тој борби Живко се посебно истакао а када се смркло, он и његови саборци једва живи умакну са ратног попришта. Након тога Турци уђу у Шабац.

Неколико дана касније, Карађорђе страшно потуче Турке у Јеленчи код Шапца, који су имали 200 мртвих. У тој борби учествовао је и Живко Дабић са око 600 својих војника.⁴⁸ Боравећи око Шапца, који је био у турским рукама, устаници су преваром намамили Турке у Салаш и ту их потукили, а онда поново отерали у Шабац. У већини тих борби српске устанике, поред Живка Дабића, предводили су Лука Лазаревић и Прота Матеја Ненадовић.

Према писању Јована Хацића у књизи „Устанак српски“, у пролеће наредне године Живко Дабић са својом војском био је и у мачванском Богатићу. Пошто је Видажићева војска попалила Совљак и Глоговац, два дана пред Ускрс, Срби су имали два жестока сукоба са њом на пољу Салашу. Мада је био у питању далеко бројнији и технички опрем-

47 Милан Ђ. Милићевић: *Поменик*, Београд, 1888, стр. 118.

48 Јеремија Митровић: *Живко Дабић*, Годишњица Николе Чупић, Београд, 131 и 132.

љенији противник, устаници су му нанели тешке губитке. Свесни да их је много мање, Срби се у том обрачуна послуже лукавством. Маскирају се чалмама да би се могли што више приближити Турцима, што им је и успело.

У боју на Чучугама

После више жестоких окршаја Срби су пожелели да са својим укућанима прославе, велики православни празник, Ускрс, али им Турци ни то нису дозволили. Око шест хиљада нових турских војника, које је предводио Осман Цора крене од турског утврђења Соко Град ка Шапцу. На том путу у Свилајну код Коцљеве спале родну кућу војводе Луке Лазаревића. Вероватно су добили податке о бројности и распореду наших снага у Поцерини и Мачви и задовољни оним што су већ учинили они одустану од даљег продара и одатле се упуне старим путем, преко Новака, Зукава и Памбуковице, ка Ваљеву.

Сазнавши за тај крвави пир бесних Турака и њихов продор у Посавотамнаву Лука Лазаревић и Живко Дабић, узму нешто војске из логора код Шапца и похитају да их сретну и спрече у злостављању месног становништва. Међутим, кад су чули да су Турци скренули десно ка Убу. Лука и Живко крену у потеру за њима. Убрзо за њима стигну и војводе Јаков Ненадовић и Цинцар Јанко са својим борцима али је инакон тога српска војска била бар три пута мања.

Полазећи од тога, Срби направе добар план за следећи обрачун с Турцима, како би осигурали своју победу. Лука и Живко стану на десну страну реке Уб, с југоисточне стране Турака. Цинцар Јанко и Веса Велимировић из Љубинића код Обреновца запоседну реку Уб са обе стране, источно од Турака. Јаков Ненадовић стане северозападно од Свилајне. Пут уз Уб оставе отвореним да би Турци могли бежати према Церу и Дрини.

После турске молитве Срби ударе на Турке са три стране. Турци се збуње и стану бежати, неки се и подаве у набујалој реци Уб, други се прибију уз једно брдо. Кад осване дан, устаници се окупе с Луком и Живком на брду изнад Турака и почну се утврђивати у неком винограду у атару убског села Чучуге. Након тога поново се развио жесток бој. Турци су бесно јуришали и неколико пута доносили своје заставе на српски шанац. Најзад се повуку да се боре на остојању, пушкама. Било је то 3. и 4. априла 1806. године, сутрадан по Ускрсу. Али кад околна села чују пуцњаву почну отуда пристизати одморни борци. Међу њима дођу и Милован Грбовић и Петар Николајевић Молер са својим војни-

цима и ударе на Турке од села Докмира. Само у овој борби Турци су имали 2.800 погинулих војника.⁴⁹

И само што Срби добише ова појачања стиже глас да је Павле Рафаловић зв. Варошица из Трлића, који је наводно био сеиз код неког добровољачког официра у аустријском фрајкору, убио турског заповедника Османа Џору. Сазнавши за његову погибију Срби изађу из шанаца и уз помоћ новопридошлих устаника и мештана изврше нови снајан јуриш. Након тога Турци су били опкољени са свих страна а долина реке Уб и село Чучуге постадоше пориште једне од најжешћих борби у Првом српском устанку. Још задуго бојиштем су одјекивали звекети оружја, вапаји самртника и борбени покличи. Турци су масовно гинули, мада су и Срби имали значајних губитака.⁵⁰

Како је време одмичало општа пометња и паника међу Турцима била је све присутнија. Масовно су покушали да напусте бој и да се бежањем према Дрини спасу. Приметивши то панично и масовно бекство устаници крену у потеру за њима. У њиховом прогону активно учествује и Живко Дабић. Изнемогли и рањени појединци су покушавали да се сакрију у каквом шумарку, жбуну или другом скровитом месту. Међутим, и ту су их проналазили мештани, па и жене и деца, заробљавали и предавали устаницима.

Прота Матеја Ненадовић⁵¹ то описује следећим речима: „Турци бејајући побацаше пушке, хаљине, обућу да би лакше бегали; али забадава. Срби стизају и који сабљом, ножем, који бритвом колју, који прошцем и крљаћем у главу туци. Мој старији брат Петар на конак четири живи доведе, те их једно дете исече. Казивао ми је скоро Гаја Дабић чије је оно дете било. Главе нису секли, јер су били разним хаљинама, пушкама и пљачкама натоварени.“

У већини доступних извора пише да је у боју на Чучугама страдало 2.800 Турака. А Миленко Вукићевић⁵², тим поводом поред осталог пише: „Тако су Турци платили паљење и гробљење оних села на граници ваљевске и шабачке нахије ноћи 3. и сутрадан 4. априла. На Свети уторак и у Свету среду заиста су Срби осветлали образ и не само осветлали своје паљене богомольје и куће и доста свакојаког плена задобили, нарочито оружја, муниције и лепих хаљина“. А генерал и војни историчар Владимир Белић⁵³ наглашава да је резултат тог боја био да су уста-

49 Павле Петковић: *Тамнава у НОБ*, Београд, 1974, 11.

50 Милорад Радојчић: *Бој на Чучугама*, „Тамнавске новине“ Уб, 16.10.1997, 9.

51 Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари*, Београд, 1980, 201.

52 Миленко Вукићевић: *Карађорђе*, Београд, 1912, II том, стр.366

53 *Народна енциклопедија*, српско-хрватско-словеначко издање, Београд, 1928, I том, стр. 441.

ници ослободили Ваљевску нахију пљачке, извојевали значајну моралну и материјалну победу.

Ето тако је дошло до познате борбе у Чучугама код Уба између 6.000 Турака и 2.000 српских устаника. Историчар др Гојко Десница⁵⁴ посебно указује на добре резултате које је Живко Дабић, у сарадњи са Луком Лазаревић, постигао стратегијским вођењем те борбе. По њему они су свесно пустили Турке да уђу дубоко на њихову територију а онда су их опколили и нанели им тежак пораз.

Погибија

После велике победе на Чучугама устаници су се трудили да се што боље одморе и заузму што повољније положаје око Шапца за окршаје који им предстоје. Пошто је борба у Чучугама Турцима била горка опомена дошло је до извесног затишија у њиховој активности у северо-западној Србији. Томе је вероватно кумовала и смрт босанског везира. Турских испада није било све док га на тој дужности није заменио Мехмед Хозрев паша. Тако су Срби у овом крају добили прву прилику да мало предахну и да се што боље припреме за нове борбе против Турака. Истовремено, с нестрпљењем очекивани су ефекте дипломатских акција у којима је и Прота Матеја учествовао. Пре свега, чекало се да ли ће и шта Русија и Аустрија предузети према Порти.

Но, како Срби ипак нису смели да дочекају Турке код Шапца и да се ту сукобе, то се почетком јула повуку до Дубоког између Палежа (данашњег Обреновца) и Умке, а Јаков оде чак и на Палеж. Положаје на Дубоком бранили су Лука Лазаревић и Живко Дабић, али су се морали повлачiti пред најездом далеко бројнијег и надмоћнијег противника. После тога цела Мачва била је поново покорена.

Након повлачења са Дубоког, Живко Дабић са својом војском пре-баци се у ваљевску Подгорину у намери да се супростави даљем продирању Турака из Босне ка унутрашњости Србије. Тако се, 20. јула 1806. године, нашао и у борби на Братачићу код Осечине. После учешћа у још неким окршајима дао је и снажан допринос славној победи устаника на Мишару, 1. августа 1806. године. Добро је познато да је та победа нашој страни, поред осталог, донела мир за извесно време.

Не зна се са апсолутном сигурношћу где се налазио Живко Дабић до почетка 1807. године. Највероватније је боравио на подручју око Соко града, спречавајући поновно окупљање и покушаје пробоја Ту-

⁵⁴ Др Гојко Десница: *Ненајовићи – витезови, државници и књижевници у Србији, Црној Гори, Војводини, Босни и Херцеговини*, Београд, 1976, стр.198.

рака. Истине ради треба рећи да има података и о његовом учешћу у неким неуспелим упадима у Босну. На Дрини је дочекао почетак обнављања рата између устаника и Турака, које је почело присаједињавање Јадра и Рађевине ослобођеним крајевима. Другог марта 1807. године српска војска је ушла у Лозницу. Тада је Јаков добио овлашћење од Карађорђа да уведе у српску управу у том крају, па он за старешине постави Анту Богићевића и Живка Дабића.

Охрабрени својим успесима и што је Русија ратовала са Турцима устаници су одлучили да своју акцију пренесу преко Дрине у Босну како би дигли тамошње Србе. У марту 1807. године устаници прелазе у Босну, са њима и Живко Дабић. Везир након тога скупи 20.000 људи, па поново удари на Србе. Борба је почела око 24. маја, према Зворнику и Бијељини. Три године касније уследила је борба код Бадовинца у којој су Срби претрпели пораз.

У тим борбама на Дрини страдао је и Живко Дабић. Постоји више верзија о његовој погиби. Прота Матеја је, по сећању, написао да је погинуо у понедељак на Свете Тројице у великој баталији под Лозницом⁵⁵. И Константин Ненадовић пише да је погинуо на Свете Тројице у боју против Турака код Лознице, али и додаје да је то било 25. маја 1807. године.⁵⁶ По другој верзији погинуо је 27. марта 1807. године у одлучујућој бици на Бадовинцима, где су устаници претрпели тежак пораз⁵⁷. По трећој верзији св. Тројице 1807. године нису биле у понедељак, 25. маја 1807. године, већ 2. јуна 1807. године⁵⁸, али тада није било борби на Дрини. Међутим, оне су биле 25. маја 1808. године а и тада су вођене борбе на Дрини⁵⁹, па је вероватно Живко тада погинуо. По четвртој верзији, погинуо је на Лешници⁶⁰ 1807. године. Милан Ђ. Милићевић⁶¹ сматра да је Гаја Дабић после протока доста времена подигао споменик свом брату Живку Дабићу, па је услед заборава измешао датуме.

Поузданих података о месту и времену Живкове погибије нема. До датну забуну у све ово уноси казивање Мијаила Панића из Црне Баре код Богатића, који је активно учествовао у више бојева Првог српског устанка. Поред осталог он је испричао и ово:

⁵⁵ Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари*, стр. 173. и 174.

⁵⁶ Константин Ненадовић: *Живот и дела Карађорђа и његових војвода и јунака*, Беч, 1884, друга књига.

⁵⁷ Радован М. Драшковић: *Војводе Мишића улица*, седми наставак, „Напред“, Ваљево.

⁵⁸ Милан Ђ. Милићевић: *Поменик*, Београд, стр.118 и 119.

⁵⁹ Исто

⁶⁰ Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шатцу*, Ваљево, 1990, стр. 23.

⁶¹ Милан Ђ. Милићевић: *Поменик*, Београд, 1888, стр. 119.

„У 1811. години срзи се наша војска с Турском у Салашу црнобарском и ту се с њом почне туђи. Турске војске било је овде преко 12 000 а наше само 1.200. Пред турском војском био је предводитељ Али паша Видајић а пред нашом српском Стојан Чупић, г. Лука Лазаревић и неки Живко Дабић⁶². Српска војска имала је на овом боишту два шарампова своја и један топ који се звао „крња”, а тако исто и турска војска имала је само један топ.

Бој овај трајао је само један дан и српска војска турску освоји и ту јој 30 војника убије, а на против тога, наш је овде само један погинуо. Увече пак самог овог дана, крене се одавде турска војска и у Бадовинцима се опет улогори, одакле после но десет дана поврати се натраг и пређе у Босну. Руске пак војске ни овде није било...”⁶³

Живко Дабић је сахрањен код манастира Каоне, источно од планине Цер, близу гроба Ранка Лазаревића, кнеза Шабачке нахије. Споменик му је подигао брат Гаврило Гаја Дабић. Над његовим гробом је плоча на којој пише: „Село Јаутина. Здје почиваје раб божиј, Живко Дабић и погибје у рат турској и сербској. Љаше првиј момак Господара Јакова. И поживи 30 лијета. Љаше веома разуман“⁶⁴. У даљем тексту пише да је погинуо месеца маја 25. године 1807.

Гаврило – Гаја

После Живкове смрти за српског капетана (кнеза) постављен је његов брат⁶⁵ Гаврило Гаја Дабић, који је такође био добар јунак и војевао у многим бојевима Првог српског устанка. Верује се да је Гаја рођен крајем XVIII века у Јаутини. Основној писмености учио се у до-кмирској манастирској школи⁶⁶, где се учило читање, писање, црквено сликарство, резбарија, каменорезачки посао и црквено певање. Предавачи су му били калуђер Јоаким пострижник и старешина манастира Докмир, поп Никола из Кршне Главе, поп Димитрије из Голе Главе и Јаков Ђелмаш учитељ из Гвозденовића⁶⁷ и још неки.

62 Склони смо да верујемо да је овде грешка и да се вероватно ради о Живковом брату Гаврилу Гаји Дабићу, пошто је Живко према другим изворима тада био мртав.

63 Др Бранко Перуничић у књизи „Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915“ Ваљево, 1973, стр. 26, 39.

64 Марко Павловић: *Манастири Шабачко-ваљевске епархије*, Шабац, 1988, стр.67.

65 Др Бранко Перуничић у књизи „Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915“ (Ваљево, 1973, стр. 26.), по казивању Петра Јокића, члана Суда Округа Ваљевског од 20. октобра 1841. године, пише да је Гаја био Живков синовац.

66 Љубисав Андрић: Докмирска уметничка школа у књизи *Културе у прошлостима ваљевског краја*, стр. 6.

67 Марко Павловић и Радомир Стевановић: *Докмир*, Докмир, 1991, стр. 20/21.

Према ономе што се за сада зна ту школу, поред њега, су учили: Матеја Ненадовић касније прота из Бранковине; Павле Даниловић из Мургаша код Уба, кнез тамнавски и окружни начелник у Ваљеву; посавотамнавски кнез Петар Миловановић из Тврдојевца код Уба; Јосиф Глишић, игуман из Докмира; Петар Николајевић Молер сликар и војвода из Бабине Луке код Ваљева; Стеван Протић – Ђикић прота из Совљака код Уба; Васиљ Пуреш(евић) из Кршне Главе; Аћим Поповић – Молеровић из Степања код Лајковца; Илија и Дамњан Ђелмаш из Гвозденовића код Уба; Димитрије Радовановић из Дупљаја код Ваљева, Јеврем Симеуновић из Бабине Луке, Никола Поповић из Голе Главе код Ваљева и друге познате личности.

За Гају Дабића Константин Ненадовић⁶⁸ пише да је био осредње висине, главе умерене и смеђе, образа округлих и румених. Био је јаког телесног састава и тела облог и пуног, а нарави врло благе, љубазне и пријатне. Зна се да је волео да доста чита. повремено се претплаћивао на разне књиге, новине и часописе. Поред осталих био је претплатник и на књигу Историја Русије, „једну од првих књига које су штампане у „Књажевско-сербској типографиј”⁶⁹. Њен аутор био је Антоније Теодоровић, доктор филозофије и професор историјскофилозофских наука на Пештанској универзитету.

Према доступним подацима Гаја Дабић је у Првом српском устанку учествовао од 1804. године и био запажен у више борби до 1813. године. Још током боја на Братачићу био је веома запажен и помиње се као посавотамнавски капетан. Међутим, касније се његово име ретко спомиње.

После смрти брата Живка прво је постао капетан, а касније и кнез ваљевске Посавине. На једном месту – код Лазара Арсенијевића Бата-Лаке – „налази се његов потпис са титулом „обрбуљбаша”⁷⁰. Остало је забележено да је Прота Матеје Ненадовић, 17. октобра 1811. године, тражио од свих војвода да доведу своју војску под Мрчко у Азбуковицу ради заједничке одбране. Посебно наглашава да је тај позив упутио и кнезовима Николи Раонићу из ваљевске Лознице и Гаји Дабићу из Јаутине и да је тражио да још вечерас дотерају топове и анатажују их у борби против Турака.

68 Константин Ненадовић: *Живот и дело великођ Борђа Петровића Карађорђа и његових војвода и јунака*, Беч, 1884. год, друга књига, стр. 483 и 484.

69 Миливоје Крстић: *Љубитељи књижи у окружењу ваљевском у XIX веку*, Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево 13-14/1979.

70 Боривоје Маринковић: *Хаџи Рувим*, Ваљево, 1989, књига прва, стр. 324.

Гаја Дабић је учествовао и у Другом српском устанку. Нарочито се истакао у чувеном боју на Дубљу, где је био један од старешина ваљевске војске. После погибије војводе Симе Ненадовића, 14. јула 1815. године, Милош Обреновић га је у Доњем Црниљеву поставио за војводу ваљевске војске.

Ваљевски и посаво-тамнавски кнез

По завршеним борбама при консолидацији српске државе, Гаја Дабић је у чиновничкој хијерархији заузимао високе положаје. У литератури има различитих података о дужностима које је Гаја Дабић обављао. Више аутора пише да је од септембра 1819. до 23. маја 1821. године био је посавски кнез са седиштем у Палежу (данашњем Обреновцу), када је са тог положаја смењен због болести⁷¹. Међутим, има података да је он ту дужност обављао још 1815. године⁷². Понегде се може наћи и податак да је непосредно по завршетку Другог српског устанка био ваљевски кнез или кнез у Ваљевској нахији.

На то упућује и допис Проте Матеје Ненадовића упућен Кнезу Милошу Обреновићу 21. маја 1817. године у коме стоји да ће га у вилајетским пословима замењивати кнез Гаја Дабић, па га моли да га узме у заштиту и незаборави. Да ово много не значи сведочи и чињеница да су седам дана касније из Ваљева, кнежеви Милоје Теодоровић и Ђука Филиповић, обавестили кнеза Милоша Обреновића о предлогу за поделу Тамнавске или Дабића кнежине на два дела. Према том предлогу, њен источни део, или Посавина, припао је кнезу Јовану Павловићу из Јабучја, а западни, или горњи део Тамнаве, остао је под командом кнеза Гаје Дабића.⁷³

Изгледа да је неспорно да је по закљученом миру, Гаја Дабић неко време био кнез у ваљевској нахији, па се у тој улози помиње и 2. септембра 1818. године. Међутим, није сасвим јасно да ли је он нахијски, кнежински или сеоски кнез. Вероватно је био кнежински кнез. Све ове недоречености па о неки контрадикторни подаци пре свега су последица недостатка архивске грађе али и не треба превидети и нестабилност тадашњих политичких прилика, па и могућност честих промена власти.

Без обзира где је и на којој дужности био Гаврило Гаја Дабић доста се ангажовао на успостављању српске држavnости и конституисању и

71 Радован М. Драшковић: *Ваљево у прошlosti*, Ваљево, 1987, 223.

72 Радован М. Драшковић: *Дабићи, „Напред“*, Ваљево, бр. 739, од 8. марта 1963, стр. 5.

73 Др Бранко Перуничић: *Град ваљево и његово управно подручје 1815-1915*, Ваљево, 1973, стр. 331.

функционисању органа нове власти. Пошто је мало сачуваних писаних докумената из тог периода веома је тешко потпуно и прецизно реконструисати његов животни пут и прецизно и аргументовано доказивати када се све кретао и шта је на том плану предузимао. Због тога и не можемо да ближе одредимо његово место, улогу и допринос модернizaцијским токовима у Србији у првој половини XIX века, мада они за си-турно нису били мали.

Остало је записано да је Народној скупштини у Крагујевцу, одржаној 5. маја 1826. године, присуствовала и делагација Ваљевске нахије. У њој су били: Јеврем Обрановић брат кнеза Милоша и тадашњи командант Ваљевске, Шабачке и Подрињске нахије; те кнезови Ваљевског суда Гаја Дабић и Мића Јанчић, тамнавски кнез Павле Даниловић, подгорски кнез Анто Јовановић, Бошко Тадић и Петар Поповић као представници грађана Ваљева са још 15 кметова из Ваљевске нахије.⁷⁴

Према писању професора Љубомира Павловића⁷⁵, и Гаја Дабић и син му Марко били су велики приврженци дома Карађорђевића. Са ове временске дистанце тешко је то потврдити али и негирати. Међутим, то нелогично звучи ако се зна да је кнез Милош прогањао присталице Карађорђевића, а Гаја Дабић и његови од кнез Милошеве стране нису имали било какве непријатности. Напротив, Марково учешће у извршењу династичких промена на српском престолу то на видљив начин негира.

Судија

Иако није имао правничко образовање Гаја Дабић је дуже време био судија или члан Окружног суда у Ваљеву. На тој дужности помиње се још 1833. године. Остало је забележено да су 1839. године поред њега чланови тог суда били кнез Јовица Милутиновић и Петар Јокић, а да је председник Бошко Тадић⁷⁶. Зна је да је Гаја Дабић од 16. новембра 1842⁷⁷, био председник Окружног суда у Ваљеву и на тој дужности остао до 7. фебруара 1846. године, када је на ту дужност поново постављен Бошко Тадић. Према писању Радована М. Драшковића, на ту дужност поставио га је Тома Вучић Перишић⁷⁸ У завичајној историо-

74 Др Михаило Гавrilović: *Милош Обреновић*, Ваљево, друга књига, стр. 606.

75 Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шайцу*, Ваљево, 1990, стр. 37.

76 Обрад Гавrilović: *Ваљевски Окружни суд 1815-1865*, Београд, стр. 14.

77 Здравко Ранковић: *Ваљевски крај средином 19. века*, у IV књизи „Ваљевског алманаха“, Београд, 2003, стр. 55.

78 Радован М. драшковић: *Ваљево у прошлости*, Ваљево, 1987, стр. 116.

графији записано је да су током 1843. године у том суду, поред њега, радили: чланови Миливоје Томић и Лука Грбовић, да је секретар био Миша Миленковић, а писари: Живадин Беловић и Аксентије Тешић и помоћни писар Ђорђе Брдаревић⁷⁹.

У улози члана Ваљевског окружног суда његово име и презиме може се наћи на многим документима. Тако је, на пример, по наређењу кнеза Милоша у дужност начелника Среза тамнавског увео Аксентија Срећковића из колубарског села Шушеоке, кога су предходно Тамнавци одбили да приме јер није био пореклом са тог подручја.⁸⁰ Колико је он био вредан и одговоран у обављању поверених дужности говоре и многи његови извештаји. Тако је, 8. јануара 1818. године, послao извештај кнезу Милошу о убиству два хајдука, од којих је један и свог оца убио. Четрнаестог фебруара 1819. године обавестио га је о почињеним злочинима на његовом подручју, итд.

По одласку из Ваљева радио је као члан Апелационог (Врховног) суда у Београду. Константин Ненадовић⁸¹, пише да је Гаја Дабић доцније био члан Магистрата у Ваљеву; затим председник суда „и кад је после 1839. године Устав у Србији у живот ступио Гаја је био и члан Апелационог суда; одакле је због своје старости постављен у пензију, а затим живео је у Ваљеву и код своје куће умро“.

С обзиром да је Константин Ненадовић дуго живео и радио ван Србије очигледно је да о свему није могао бити објективно обавештен, па и томе где је и кад шта радио Гаја Дабић. Међутим, тачно је да је Гаја Дабић пензионисан 1847. године са дужности члана Апелационог (Врховног) суда у Београду, због своје старости и дугог стажа. Интересантно је да је он и као судија стално истицао свој официрски чин. Према једним изворима пензионисан је као мајор а по другим као потпуковник српске војске.

За време службовања у Београду, а неко време и после пензионисања, живео је у својој кући у Београду. Нешто касније вратио се у Ваљево и ту стално настанио.

Зна се да се Гаја Дабић два пута женио. Сва наша настојања да сазнамо ко је била његова прва животна сапутница остала су без резултата. Међутим, зна се да је из првог брака имао два сина Марка државног

79 Исто, ст. 15.

80 Обрад Гавrilović: *Ваљевска нахија 1816-1838*, Гласник Историјског архива Ваљево, Ваљево, 1966, бр. 1, стр. 65.

81 Константин Ненадовић: *Живот и дело великођ Ђорђа Петровића Карађорђа и његових војвода и јунака*, Беч, 1884. год, друга књига, стр. 483 и 484.

саветника и Глишу трговица⁸². Пошто му је прва супруга умрла други пут се оженио Аном (1800-1855), најстаријом кћерком Симеуна Симе Петровића јереја из Бранковине (1773-1847). Она је прво била удата за Павла Пају Симеуновића, прво капетана а потом и начелника Среза тамнавског, родом из ваљевског села Бабине Луке. Пошто је и сама остала удовица удала се за Гају, са којим је у срећном браку провела 15 година. Њен брат, Данило Петровић, био је чувени парох бранковачки а она велики приложник цркве у Бранковини, у чијој је порти и сахрањена. Ана је непосредно пред своју смрт поклонила три вредне иконе цркви у Бранковини. По њеној наручбини те иконе је урадио познати сликар Павле Савић⁸³.

Распрострањено је уверење да је Гаја Дабић дugo имао добро памћење па је радо препричавао дogaђаје из доба српских устанака. О томе је посебно радо беседио са својим ратним друговима, па је и разумљиво што се и Прота Матеја Ненадовић у својим „Мемоарима“ повремено позива на њега. Поред осталог он је записао како му је Гаја казивао да је бој на Чучугама био уторак по Васкрсу или Свету среду.

Сви су изгледи да је Гаја Дабић највише допринео увећању породичне имовине. По једнима он је од Мурат-аге, купио а по другима самоиницијативно заузео цело поље испод Крушика до Зукава, с воденицом на Колубари, а у вароши цео квадрат преко пута зграде Дринске дивизије и све до старе Железничке станице. Током 1836. године купио је плац од Абдула Романа у Ваљеву, у садашњој ул. Војводе Мишића и ту четрдесетих година XIX века подигао сопствени конак.

Гаврило Гаја Дабић умро је 4. априла 1850. године у Ваљеву⁸⁴. Сахрањен је у порти манастира Докмир, код своје парохијске цркве, којој је за живота био велики ктитор⁸⁵. На његовом надгробном споменику пише:

„Човече тико си да си
кај помислиши само што си.
Прах и пейко црне земље
штај послушај мртвог мене.
Веруј све што ће срећа,
сан и мајла овог свијета.
Благо срце савесија чиста“

82 Радован М. Драпковић: *Улица војводе Мишића*, „Напред“, Ваљево, 7 наставак.

83 Бранко Вујовић: *Бранковина*, Београд, 1983.

84 Здравко Ранковић: *Ваљевски крај средином 19. века*, у IV књизи „Ваљевски алманах“, Београд, 2003, стр. 58.

85 Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шајцу*, Ваљево, 1990, стр. 23.

*нек Богом вјечно блисћа.
Њему једном вјеран буди,
јер он Виши свијетом суди.
Амин!"*

Глиша и његови потомци

Историчар старог Ваљева Радован М. Драшковић⁸⁶ записао је да је Гаја Дабић имао два сина, Марка и Глишу. То се да закључити из тапије⁸⁷ Ане, друге супруге Гаје Дабића, писане 10/22. априла 1840. године, где се они помињу као њени пасторци, синови њеног другог мужа, којима је она продала неку земљу у Кличевцу, власништво њеног претходног мужа.

О Гајином сину Глиши веома се мало зна. Познато је да је био успешан трговац у Ваљеву и да је био ожењен неком Маријом. Изгледа да је млад умро. Остало је записано да је имао троје деце.

Његова кћи Данојла⁸⁸, 1858. године, склопила је брак са Радованом Лазићем (Ваљево, 22. 02. 1834 – Ваљево, 22. 11. 1884), познатим гвожђарским трговцем, оснивачем и вишегодишњим управником Ваљевске штедионице. У два мандата обављао је и дужност председника ваљевске општине и доста тога је урадио на њеном развоју. Имали су синове: Живорада, директора Ваљевске штедионице, Лазара, пуковника краљевске војске, Милоја, гвожђарског трговца, и кћери Персиду, удату за Манојла Поњавића, познатог трговца и ваљевског градоначелника, и Љубицу, удату за Милана Зарића, професора Ваљевске гимназије⁸⁹.

Поред Живка и Данојле, наводно је имао и кћи Јелену о којој немамо ближих податка. Љубомир Павловић⁹⁰ пише да је Марков „други брат трговац оставио је иза себе само једну кћер која је била удата у Лозницу и умрла без потомства. Она је свој део имања продала и пренела у Лозницу“. Даље додаје „Трећи је оставио сина и кћер. Син остао без школе, живео је до смрти у Ваљеву, оженио се од Ненадовића, био је запослен у општинској служби. Умро је у Ваљеву у дубокој старости

86 Рад. М. Драшковић: *Из старијог Ваљева – Војводе Мишића улица*, седми наставак, „Напред“, Ваљево, 8. августа 1969. године.

87 Историјски архив Ваљево, Фонд Окружног суда, 1852, Ф. XXXIV, број 1304.

88 Рад. М. Драшковић. *Из старијог Ваљева – Кнез Милошева улица*, трећи наставак, „Напред“ Ваљево, 13.06.1969.

89 Рад. М. Драшковић, *Из старијог Ваљева – Кнез Милошева улица*, четврти наставак, „Напред“ Ваљево, 20. 06. 1969.

90 Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шајцу*, Ваљево, 1990, стр.23.

а деца су му се иселила из Ваљева и имање распродала. Кћи је удата у Ваљеву и има потомство“.

Очигледно да је Љубомир Павловић, или онај ко му је давао податке, није добро познавао породицу Дабић и да је у текстовима о њима починио више грешака. По њему испада да су Гаја и Марко Дабић браћа.⁹¹ За њих пише да су наследили Живка Дабића, да су били писмени и окретни, и да су служили по разним полицијским службама. По овом, могло би се наслутити да су они и Живкови синови. Уз то, из његовог текста произилази да је Марко Дабић имао три брата, па за једног каже да је трговац а о другом не даје конкретније податке. Сви су изгледи да је Глишину децу поделио, као да су од два оца. Зато кад говори о сину трећег брата очигледно мисли на Глишиног сина Живка који је радио у општини, док, кад говори о њиховој кћерци која је живела у Ваљеву и имала потомство, највероватније мисли на већ помињану Данојлу, удату за Радована Лазића. Ако је наша претпоставка тачна, сви су изгледи да када пише о Јелени, онда мисли на ону која је била удата у Лозницу и умрла без потомства; продала део свог иметка и пренела га у Лозницу.

Марко

Трећи познати припадник ове породице је свакако Марко Дабић, окружни начелник и државни чиновник. Као што смо већ написали, према неким изворима, он је био Гајин брат. Међутим, то није тачно, јер он је Гајин син. Према до сада доступним сазнањима, рођен је око 1815. године у Јаутини, односно Голој Глави.

Нема писаних података о његовом животу у детињству, па ни почецима школовања. Неки тврде да је био један од полазника манстирске уметничке школе у Доњем Кмиру. То нам се чини мало вероватним с обзиром да му је отац у то време већ био позната личност и да је обављао бројне значајне дужности. Ако му већ није обезбедио приватног учитеља, вероватно га је водио са собом, па се он вероватно школовао у Ваљеву.

Марко Дабић

91 Исто, стр.37.

Школовање у Русији

По стицању основног образовања у земљи, пошто Србија није имала војне школе, осим стручне Гвардијске школе која се угасила 1833. године, Марко Дабић даље школовање наставио је у Русији. Српски питомци показали су се као вредни и одговорни у савлађивању наставног градива и извршавању постављених задатака. „Као узорни младићи истицали су се Младен Жујовић, Марко Дабић и Урош Лазаревић, а најспособнији од свих био је Никодије Поповић из Ресаве, питомац који су Руси произвели и у чин официра своје војске“⁹² Још током школовања они су добили капларске чинове“.

После трогодишњег школовања, крајем 1836. и почетком 1837. године, од 30 српских питомаца њих 29 се вратило у земљу. Онај тридесети је преминуо током школовања Први јавни наступ имали су пред кнезом Милошем у Крагујевцу, 5. јуна 1837. године, када су произведени у официрске чинове. Били су то први официри српске војске који су се школовали у иностранству. Распоређени по јединицама српске војске они су унели осим знања, дух и праксу руске војске. Тиме се практично почeo потискивати аустријски утицај у нашим оружаним снагама.

Кад се вратио у отаџбину, неко време Марко Дабић је радио као официр. Остало је забележено да је још у пролеће 1837. године у Шапцу боравио један одред пешадијске гарде српске војске чије командир био Марко Дабић⁹³. Службујући у српској војсци дугурао је до чина мајора. Временом се почeo бавити и политиком па су му повераване одговорне државне дужности. И касније је напредовао, те је, 1857. године, стекао и чин пуковника.

Окружни начелник и државни саветник

Касније је прешао на рад у државне органе управе. Годинама је био окружни начелник – прво у Београду 1843. године а затим у Алексинцу. У јесен 1844. године био је у Преком суду⁹⁴ који је одлучивао по кривицама учесника Катанске буне. Припадао је Либералној странци и био агилан члан Клуба дванаесторице у Ваљеву, који се бринуо о културном, привредном и сваком другом развоју Ваљева и околине.

У јесен 1857. године постављен је за начелника Округа ваљевског⁹⁵, наравно са седиштем у Ваљеву. На новој дужности доста је радио на

92 Р. Марковић: *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд, 1957, стр. 276-280.

93 *Шабац у прошлости*, друга књига, стр.126.

94 Рад. М. Драшковић: *Ваљево у прошлости*, Ваљево, 1987, 108.

95 Здравко Ранковић: Ваљевски крај средином 19. века, у IV књизи „Ваљевског алманаха“, Београд, 2003, стр. 60.

решавању бројних комуналних и других проблема и побољшању животних прилика. У то време становао је у својој кући која се налазила преко пута зграде Дринске дивизије у Ваљеву.

Учествовао је, 11. децембра 1858. године, на Светоандрејској скупштини у Београду. Припадао је групи која је својим деловањем сменила династију Карађорђевића и на српски престо вратила Обреновиће. Том приликом изабран је и за члана Комисије која је имала задатак да прегледа усаглашеност свих закона са Уставом.

У српској администрацији далеко је дугурао. Од 31. јануара 1859. године био је државни саветник у Београду. У то време имао је кућу у Београду преко пута Краљевог двора, на углу Девојачке⁹⁶ и Краља Милана улице. Његову кућу купила је Марија удова Јована Алина, Чеха, који је имао плетарску радњу код споменика кнезу Михаилу, под називом „Владимир Алин и други“ са сином Владимиром⁹⁷. После пензионисања живео је у родитељској кући у Ваљеву. Сачуван је подatak да је 1862. године био у пензији и живео у Ваљеву.

И као пензионер, активно се укључивао у друштвени живот своје средине. Поред тога што је био члан Клуба (Стола) дванаесторице био је близак и првом либералном кружоку у Ваљеву који је из њега настао. Остало је записано да је, са већом групом угледних Ваљеваца, 23. јуна 1865. године, потписао протест против хапшења и затварања познатог ваљевског адвоката Љубомира Радовановића.⁹⁸ Има и података да се повремено претплаћивао на разне књиге, новине и часописе, па и на књигу Павла Бибића о баштованству и воћарству.

Професор Љубомир Павловић⁹⁹ поред осталог пише „Марко, саветник, који је у своје доба први имао феатон, возио се на четири коња, носио немачко одело, а жена му је била највећа помодарка, оставио је иза себе доста деце. Сва су му деца одрасла у Ваљеву, нису много школована, растурила су се по службама и одселила из Ваљева, а имање распродала.¹⁰⁰

Појомсично

Током 1839. године склопио је брак са Јеленом кћерком Антонија Анте Јовановића (Лелић, Ваљево, 1785 – Ваљево, 9. март 1844) подгорског капетана. Познато је да је Анто пре устанка повремено бивао у пратњи Илије

⁹⁶ Сада Улица Косовке девојке.

⁹⁷ Миливоје М. Костић: *Успон Београда*, Београд, 1994, стр. 28.

⁹⁸ Рад. М. Драшковић: *Ваљево у прошlosti*, Ваљево, 1987, 116.

⁹⁹ Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шајцу*, Ваљево, 1990, стр. 23.

¹⁰⁰ Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шајцу*, Ваљево, 1990, стр.

Бирчанина оборкнеза испод Медведника. Потом активно учествовао у оба српска устанка. По завршетку устанака био је старешина подгорске капетаније и подгорског среза. У другом браку био је ожењен Анђелијом, сестром Пауна Јанковића Баће, управника Књажевске канцеларије, министра, члана Државног савета, и председника Друштва српске словесности. Јеленин брат Василије Васа Јовановић заменио је оца на дужности начелника Среза подгорског а брат јој Милован Мића Јовановић био је кафација и трговац, кмет и посланик на Светоандрејској скупштини.

Према попису из 1862. године Марко Дабић је живео у заједничком домаћинству са: супругом Јеленом старом 38. година, синовима – Александром 20, Миланом 17, Василијем 14, Јованом 12, Гаврилом 6, Ђорђем 3 и Новаком од 1 године, кћерком Милевом од 9 година; снахом Маријом од 50 година, синовцем Живком од 16 и синовицом Јеленом од 7 година.¹⁰¹

У време тог пописа Марко Дабић располагао је следећом имовином: 1 кућа двокатна са плацем, 1 њива, 2 ливаде, 1 поље од 50 дана орања, 2 њиве, 1 воденица са 6 витлова, 1 њива, 1 плац испред воденице, 1 амбар и чардак у Ваљеву, 1 виноград, 5 њива, 1 ливада, 3 њиве, 2 стара винограда, 2 њиве, 1 земља под шумом, 1 забран 1/2 реда воденичког у селу Голој Глави. Сва та имовина процењена је на вредност од 4.188 дуката цесарских. Месечни приход од пензије износио је 101 талир. По имању спадао је у VII класу и по приходима био је у највишој класи.¹⁰² Од њега тада је у Ваљеву био имућнији само Јеврем Гавриловић, државни саветник у пензији.

Кад је умро, 16. јануара 1877. године, били су ожалошћени: синови Алекса, Милан, Јован, Васа, Гаја и Ђока, и снаја Перса¹⁰³. За Милана Дабића знамо да је 1870. године радио у Начелству округа Ваљевског и да се претплаћивао на неке књиге, новине и часописе¹⁰⁴.

За Ђорђа Ђоку Дабића¹⁰⁵ знамо да је рођен 20. марта 1860. године у Београду. Био је финансијски чиновник у више места. Крајем 1889. го-

101 Др Бранко Перуничић: *Град Ваљево и његово управно подручје 1815–1915*, Ваљево, 1973, стр. 847 и 848.

102 Љубомир Павловић: *О Ваљеву и Шајцу*, Ваљево, 1990, стр.

103 "Исток", Београд, 17. јануар 1877. године.

104 Станиша Војиновић: *Претпилатинци из ваљева и околине на књиџе, новине и часописе (VIII) од 1868 до 1873. године* у Календару „Колубара“ за 2003. годину, стр.147.

105 Миленко Дабић рођен 1902. године, станововао је у Београду у Јеврејској улици број 7. Био је ожењен Ружицом Пироћанком а она је по завршетку Другог светског рата становала у Улици Његошевој број 28/II. стан 9. Током његовог боравка на Бањици добио је сина Слободана, рођеног 2.12.1941. године у Београду. Ђокина кћи Ружица Станимировић била је удата за лекара у Београду, чије отац био управник Паште у ваљеву пре балканских ратова.

дине, био је помоћник благајника Окружног начелства у Ваљеву.¹⁰⁶ Потом је углавном радио у Пореском одељењу Министарства финасија у Београду. Погинуо је 1914. године у Обреновцу. Имао је два брака. Из једног од тих бракова имао је сина Миленка Дабића, секретара Универзитета у Београду, који је одбио да потише апел српских интелектуалаца влади Милана Недића против комунизма. Због тога је био ухапшен и спроведен у бањички логор, где је и страдао током савезничког бомбардовања 1944. године.

Породица Миленка Дабића чувала је нешто оружја и муниције из доба српских устанака. Према казивању Ружице Станимировић, дев. Дабић¹⁰⁷, тада са станом у Београду, Ул. Коче Капетана бр.1/III, имали су: шест сабљи, ...чак и димискије, од којих су неке сребрне, два пиштола, једну дугачку пушку итд. Нешто од тог наоружања је остало иза његових славних предака а други део је био поклон кнеза Александра Карађорђевића. Они су те експонате држали у витрини своје трпезарије.

Током 1953. године, представници Народног музеја из Ваљева покушали су да откупе те експонате и тако их трајно заштите од уништења. У тај посао укључивао се и Љубиша Милошевић, касније председник Скупштине општине Ваљево и Скупштине Подрињско-колубарске међуопштинске заједнице у Ваљеву, генерални директор Службе друштвеног књиговодства Србије у Београду, вероватно тада испред општинских органа власти, али су они одбили да то продају.

Није сувишно подсетити да је у Ваљеву живела још једна породица Зорке и Васе Дабића, опанчара. Они воде порекло из Алиног Потока код Ужица и са овима немају ближе везе.

Пропаст њиховог богаства

Глишин син Живко рођен је 1846. године у Голој Глави. Пошто је рано остао без оца, одрастао је у домаћинству стрица Марка. После основне школе изгледа да је завршио и неку средњу, па је радио у Ваљеву као општински чиновник¹⁰⁸. Оженио се 28. маја 1874. године са Анком, рођеном 1853. године у Ваљеву, кћерком Светозара М. Ненадовића¹⁰⁹ из Београда, у време кад јој је отац био начелник Среза колубарског са седиштем у Мионици.

106 Мирослав Перешић: *Ваљево град у србији крајем 19. века*, Ваљево, 1998, стр.323.

107 Историјски архив Ваљево, Збирка Јешка Вујића.

108 Миладин Весић: *Граџац и његово стаповништво*, Ваљево, 2000, стр.122.

109 Сина Проте Матеје Ненадовића, чуvenог војсковође, државника и писца.

Имали су велики број деце. Агнију (1875 -10. 01. 1963) живела је у Ваљеву а није се удавала. Александра (1876-1921) умрла од запаљења црева. Александра (1878-?) за кога се претпоставља да је рано умрло, Загорку (1879 -?) о којој немамо других података. Милеву рођену 1882. године. Стану (29. 02. 1884 – 01. 04. 1885) која је умрла од морбила. Драгу (Ваљево, 17. 01. 1886 – Београд, 11. 02. 1966) која је била је удата за Николу Стојиљковића а живели су у Београду, у Баба Вишњиној улици. Глигорија – Глишу (Ваљево, 24. 09. 1887 – Лозница, 22. 07. 1890) који је умро као беба. Светозара (Ваљево, 11. 08. 1889 – Ваљево, 10. 04. 1963) који је завршио неку средњу школу и радио као чиновник на жељезници. Олгу (Ваљево, 14. 1891. – Ваљево, 25. 01. 1892) која је умрла од кашља. Гаврила – Гају (Ваљево, 18. 03. 1893 – Кладово, 06. 03. 1976), који је био познат као изванредан мајстор за прављење и поправку шешира и цилиндра. У позним годинама, 25. јануара 1950. године венчао се са Станом кћерком Наталије и Милоша Станимировића, трговца из Ваљева¹¹⁰, која је умрла у Кладову 24. јуна 1976. године.

Дабића-конак

¹¹⁰ Подаци о деци углавном су преузети из књиге Велибора Берка Савића: *Ненадовићи*, Ваљево, 2004, стр. 367 и 368.

Живко Дабић је 1869. године био званичник полиције у Ваљеву. Касније је неко време радио као рачунополагач у ваљевској општини. Прегледом његовог рада у 1887., 1888. и 1889. години установљен је мањак у износу од око 35.000 динара. По пријави ове Контроле бр. 104, од 9. априла 1894. године, Првостепени ваљевски суд огласио га је одговорним уз обавезу да општини накнади утврђени износ мањка. Осим казне, изречена је и забрана отуђења покретне и непокретне имовине. У покретне ствари ушле су све ствари у кући и кирија од дућана које су држали трговци Маринко Матић и Јосип Вилотијевић. На лизитацији продата је његова кућа у Ваљеву и њиве под Крушицима и Дабића пољу. Његовој осиромашеној породици није остало готво ништа, па су се преселили у воденицу Проте Матеје¹¹¹ на реци Градац у Ваљеву, коју су адаптирали у стан (Сувоборска број 1), и ту живели до последњег живог потомка.

Живко Дабић је умро 2. фебруара 1924. године, а његова супруга, 31. октобра 1941. године, од старачке изнемогlostи у 88. години живота. Сахрањена је на Новом гробљу у Ваљеву. Према писању Велибora Берка Савића¹¹² та породица је била позната по својој повучености и тајновитости. У посету су им долазили само блиски пријатељи и сродници. Имали су башту, а нешто су давали под закуп. Помагани су и од породице Ненадовића.

Тако се изгубио велики део ове некад познате и веома имућне породице. Једино што је остало иза њих су један орман, једна витрина и једно старо огледало. Налазе се у Спомен дому „Милован Ђ. Глишић“ у Ваљеву.¹¹³

Резиме

Дабићи су били једна од најчувенијих породица у ваљевском крају. Њихово богатство било је на нивоу тадашњих најпознатијих српских породица. У њој су поникли познати устаници, чиновници и политичари. Најзначајнију улогу имали су као војничке старешине у српским устанцима и успостављању државне власти у Кнежевини Србији. Снази и угледу ове породице доприносиле су и сродничке везе са више угледних породица.

Део ове породице и данас живи у Голој Глави. Други део породице, познатији, неславно је завршио. Успомену на њих чува њихова бивша кућа позната као Дабића-конак у Ваљеву. То је један од ретко сачуваних објеката из

111 Та воденица срушена је 1968. године због изградње железничке пруге Београд – Бар.

112 Велибор Берко Савић: *Ненадовићи*, Ваљево, 2004, стр. 369.

113 Исто.

Дабићи из Јаутине

прве половине XIX века. Ту је и део Ваљева који старији мештани и сада зову Дабића-поље.

Summary

The Dabic family was the one of the most prominent families in the Valjevo region. Their wealth was equal to the riches of the most famous Serbian families at that time. It bestowed number of renowned rebels, actuaries and politicians. The most important role they played as military chieftain in Serbian uprisings and during the government establishment of the Principality of Serbia. Kindred bonds to a number of well – known Serbian families contributed to strength and prestige of the Dabic family.

The part of this family still lives in the village Gola Glava. The other part ended up ingloriously. The memory of them is kept by the Dabic doss – house in Valjevo, one of the rare buildings from the first half of the XIX century still preserved. Also, there is one part of the town that elderly citizens of Valjevo still name the Dabic Field.

Душан Мркобрад, Филозофски факултет, Београд
Радивоје Арсић, Завод за заштиту споменика културе, Ваљево

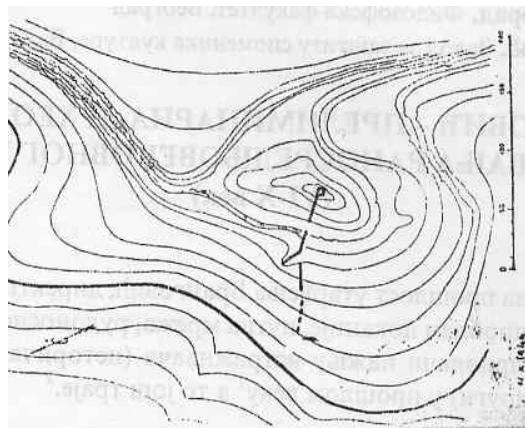
БРАНГОВИЋ – ПРЕЛИМИНАРНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА РАНОСРЕДЊОВЕКОВНОГ УТВРЂЕЊА (VI-X век)

Занимање за прошлост утврђења Бранговић, директно или у склопу других тема (проблем локације, путна мрежа, рудоносне зоне и друго), почело је да привлачи пажњу истраживача (историчари, лингвисти, путописци и други) у прошлом веку¹ а то још траје.²

- 1 В. Стефановић Караџић, Српски речник, Беч 1852, 80; Ф. Каниц, Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века, СКЗ, Београд 1985, 497. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876, 366-367; Љ. Ердељановић, Р. Николић, Трговачки центри и путеви по српској земљи, Београд 1899, 217; Љ. Павловић, Колубара и Подгорина, Српски етнографски зборник VIII, Београд 1907.
- 2 А. Дероко, Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950, 109; Исти, Средњовековни градови, Археолошки споменици и налазишта у Србији I, (Западна Србија), Београд 1952, 35 - 37; Д. Јовановић, Бранговић - остатци града, срез ваљевски, Западна Србија, Београд 1953, 52, сл. 32: Г. Шкриванић, Путеви у средњовековној Србији, Београд 1974, 110 -114; М. Динић, Западна Србија у средњем веку, Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Београд 1953, 23 - 30; Исти, Западна Србија у средњем веку, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 44-45; А. Храбак, Трг Ваљево у средњем веку, Историјски гласник 3-4, Београд 1953 91-103; А. Лома, Из средњовековне топонимије ваљевског краја, Ономатолошки прилози 5, Београд 1984, 197-199 М. Исаиловић, Ваљево и околне области у средњем веку, Народни музеј, Ваљево 1989, Исти, Када је и где настало Ваљево, Ваљевац - Велики народни календар за просту 1993, 33-45; А. Лома, Седам Ваљева, Ваљевац - Велики народни календар за просту 1993, Ваљево - 47-48; Ј. Калић, „Градац“ у Ваљеву, Постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 11-22; Б. Ферђанчић, Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији, Ваљево - Постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 49 -58; Ж. Романо-

Зарушени и тешко видљиви остаци Бранговића, поред истоименог села изнад Грачке реке, заинтересовали су и археологе³, учеснике летњег археолошког семинара у Петници⁴, заљубљенике у прошлост Ваљева⁵ и знатижељне новинаре.⁶

Археолошки институт САН отпочео је 1949. г. систематска рекогносцирања територије Србије.⁷ Тако је Д. Јовановић обишао утврђење Бранговић (сл. 1). Оставио је штури текст у коме наводи да је по свом положају град контролисао прилаз Ваљеву долином Граца, са југа. На врху брда су остаци четвороугаоне куле од које се одваја бедем ка кањону Граца, дебљине 1 м. Делом је сачуван и бедем (с/з) који прати ток реке. Зидање је изведено ломљеним каменом.

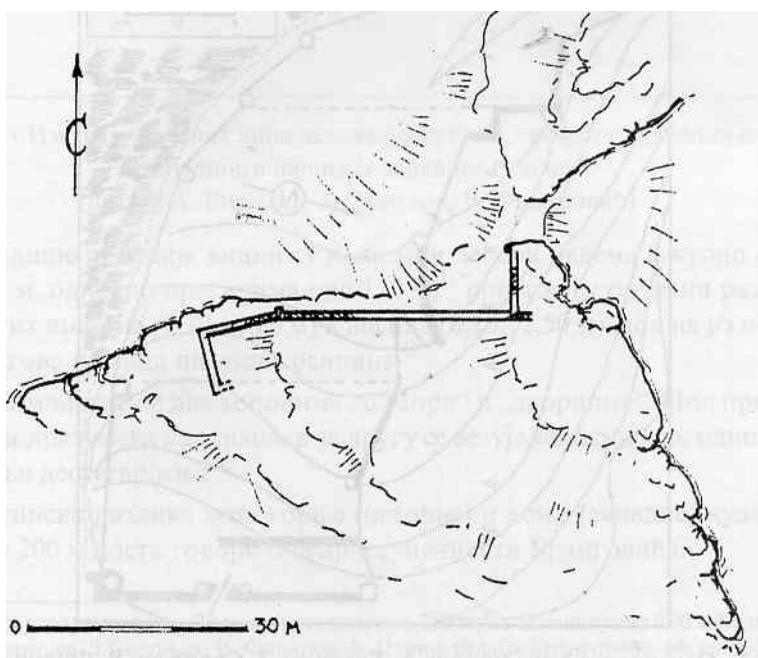
Сл. 1 - Основа града код Бранговића (цртеж: Д. Јовановић)

вић, Заборављене развалине (Приложак к историји ваљевске Подгорине (Реиздање оригиналa из 1894 г.) Ваљевац - Велики народни календар за просту 1994, 81-86; Ж. Јеж, А. Старовић, Археолошки локалитети и налазишта у ваљевском крају, Ваљевац - Велики народни календар за просту 1994, 369 - 381; Р. Новаковић, Стимон, Струмен и Заструма, Историјски часопис 25-26, Београд 1998, 239-248.

- 3 Д. Јовановић, Бранговић - остаци града, Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Западна Србија, Београд 1953, 52, сл. 53; Ђ. Јанковић, Ваљево и његова област у средњем веку, Истраживања II, Српско археолошко друштво, Београд - Народни музеј, Ваљево 1985, 67-73 (У даљем тексту: Ваљево у средњем веку).
- 4 А. Бирешев, З. Скопљак, В. Филиповић, Планиграфија средњовековног утврђења Јеринин град у селу Бранговић, Ваљево, Петничке свеске 38/III, Ваљево 1994, 78-92 (У даљем тексту: Планиграфија Бранговића).
- 5 О. Јаневски, Од античке Балбе до Ваљева, Прилог тумачењу топонима Ваљево, Колубара, Ваљево 1966.
- 6 С. Марковић, Град на Белој стени, Политика од 20. марта 1997, 31, Р. Филиповић, Бранговић „бранило“ римско утврђење, Напред од 05. децембра 2003; Ј. Стојић, Откривена црква VI века, Политика од 06. децембра, Б 4; Б. Пузовић, Грандиозни дом Владике, Вечерње новости од 09. децембра 2003, 24-25.
- 7 На територији западне Србије радио је 9 екипа са 23 члана укупно 288 радних дана.

Непосредно пред VI годишњи скуп Српског археолошког друштва у Ваљеву 19-84. Ђ. Јанковић је, за потребе свог саопштења⁸, више дана обилазио околину Ваљева, па и утврђење Бранговић. Оно се налази поред истоименог села на око 7 км ј/з од Ваљева, изнад реке Градац (сл. 2). На основу расположивих историјских података, детаљне претраге садржаја поменутог утврђења и археолошких чињеница, аутор је дошао до следећих закључака:

- Захваљујући „трагачима за благом“ унутар делом оштећене горње источне куле, правоугаоне основе констатована су два културна слоја, Старији се везује за време до доласка Авара на ове просторе (крај VI века). На њега се наставља млађи хоризонт који се завршава почетком Ираклијеве владавине (око 615 год.). Доказ томе су и нађени уломци карактеристичне грнчарије оба наведена хоризонта.
- Делом су дефинисане поменута кула и кула на нешто нижем платоу, и око 40 м бедема, који их спаја на оштрој с/и падини.
- Новим подацима исправљена је ранија непрецизна основа Бранговића из 1953.

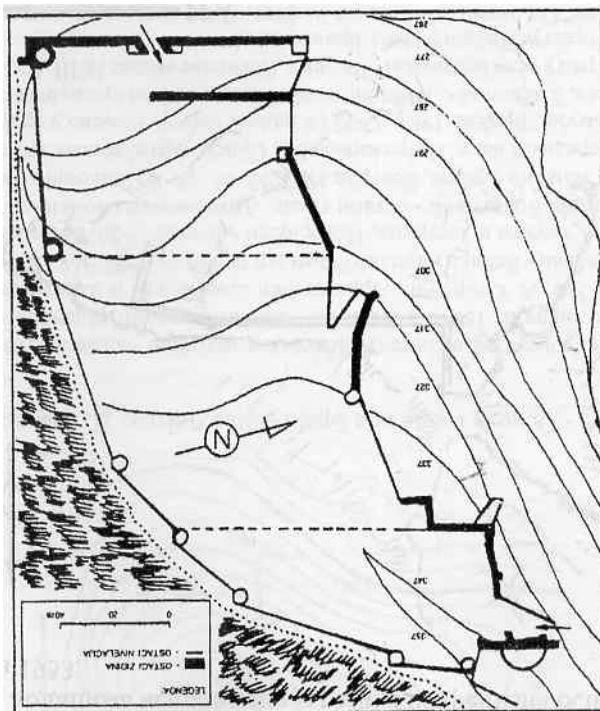

Сл. 2 - Основа две куле са делом с/и бедема на горњем делу утврђења
(цртеж Ђ. Јанковић)

8 Ђ. Јанковић, Ваљево у средњем веку, 67

У оквиру теренске праксе летњег семинара Истраживачке станице у Петници, троје аутора текста⁹ са својим ментором¹⁰ камповали су не-дельју дана на утврђењу Бранговић, или како га мештани зову, Јеринин град. Након детаљних обилазака целине урушеног утврђења као и детаља поједињих целина приступило се, колико су техничке могућности то дозвољавале, изради основе утврђења (сл. 2) и изгледа карактеристичних спољних лица бедема (сл. 3). Резултати тога рада су следећи:

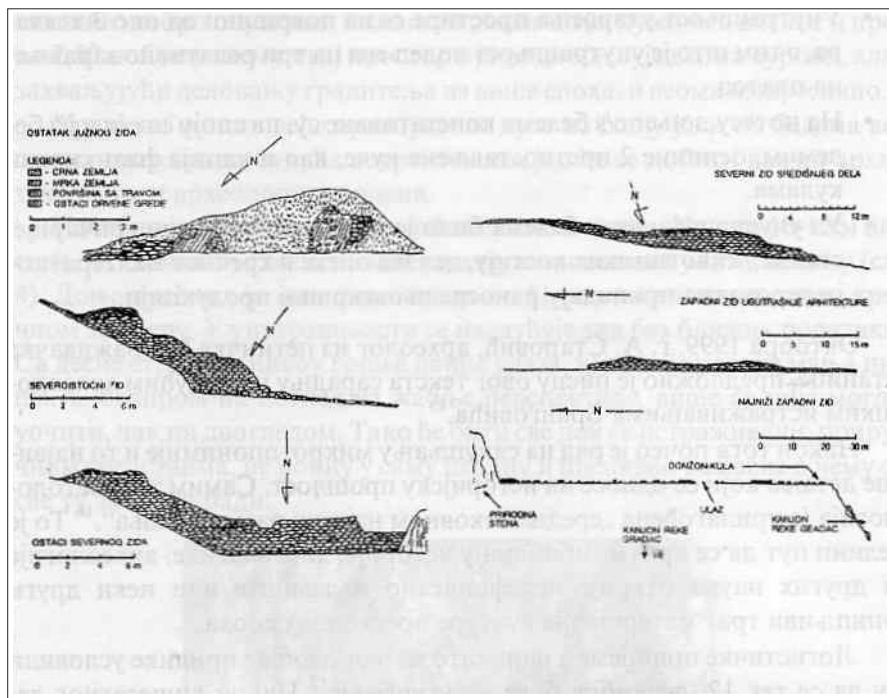
- Од неколико прилаза утврђењу најприступачнији је онај који води од села Бранговић, с/и се спушта ка утврђењу.
- Са три стране (југ, запад и север) Бранговић је окружен коритом реке Градац. На југу и ј/з су стрме, неприступачне литице па бедеми нису ни били потребни. Слична је, нешто блажа, ситуација и на северној страни која је избраздана дубоким и окомитих јаругама. Зидне масе овде нема.

Сл. 3 - Основа утврђења (цртеж: А. Бирешев, З. Скопљак, В. Филиповић)

9 А. Бирешев, З. Скопљак, В. Филиповић, Планиграфија Бранговића. 57-68.

10 Археолог Зоран Живановић (данас кустос у Завијачном музеју у Колеџељи) је нај-заслужнији за појаву текста о планиграфији Бранговића у Петничким свескама.

Сл. 4 - Изгледи спољних лица делова јужног, с/и, северног, средишњег, западног и најнижег западног бедема
(пртеж: А. Бирешев, З. Скопљак, В. Филиповић)

- На више позиција видни су надземни делови бедема (укупно око 370 м, односно прекидима око 120 м)¹¹ понекде су очувани различитих ширине (0,70 - 1,20 м) и висина (0,10 - 2,50 м), док на ј/з нема трагова ни зида ни зидне осипине.¹²
- Занимљива су и два топонима „одмори“ и „двориште“. Под првим се подразумева ј/з страна, а за другу се везује западни део, односно доњи део утврђења.¹³
- Висинска разлика коте горње (источне) и доње (западне) куле од око 200 м доста говори о неприступачности Бранговића.

11 На ј/и страни видно је 27 м, на источној око 250 м, на западној око 100 м бедема.

12 А. Бирешев, З. Скопљак, В. Филиповић, Планиграфија Бранговића. 66, сл. 1-5.

13 По причи мештана након Другог светског рата још је постојала пећ пречника око 3 м, издана опеком коју су мештани искористили као грађевински материјал. Постоје живи сведоци да је приликом пробијања, испод Бранговића, тунела за прругу нађено више људских скелета, који су се при додиру са ваздухом претварали у прах.

- Унутрашњост утврђења простире се на површини од око 3 хектара, с тим што је унутрашњост подељена на три релативно заравњене платоа.
- На потесу доњег с/з бедема констатоване су, на споју са с/и и ј/з бедемом, осипине 2 претпостављене куле, као и капија фланкирана кулама.
- Уз унутрашња лица бедема било је и налаза¹⁴ (уломци грнчарије, стакла, животињских костију, делова опеке и кречног малтера) који вероватно припадају раносредњовековној производњи.

Октобра 1999. г. А. Старовић, археолог из петничке Истраживачке станице, предложио је писцу овог текста сарадњу на будућим археолошким истраживањима Бранговића.¹⁵

Након тога почeo је рад на сакупљању микротопонимије и то највише детаља који се односе на историјску прошлост. Самим тим методологија је прилагођена „средњовековном начину размишљања“.¹⁶ То је једини пут да се кроз комбинацију историје, лингвистике, археологије и других наука открије недефинисано налазиште или неки други опипљиви траг материјалне културе претходних епоха.

Логистичке припреме а наричито метеоролошке прилике условили су да се тек 12. децембра буде на утврђењу.¹⁷ Након вишесатног детаљног обиласка унутрашњости утврђења резимирани су резултати:

Утврђење је врло чудног облика. За очекивати је било да ће се наћи на делове бедема и објеката различитих облика. Но овде то није случај. Некадашњи неимари максимално су користили природне стене као препреке и само су међупросторе попуњавали бедемима. Са јужне и ј/з стране налазе се окомите и високе стene, док највише бедама налазимо на стрмим али проходним падинама са западне и с/з стране. Једноставно, бедеми се углавном налазе између поједињих окомитих стена и тако затварају непожељнима слободан прилаз унутрашњости. На западној и деловима с/з и мање ј/з падине налази се пространije подграђе са мес-

14 Без увида у налазе, само на основу цртежа и описа, није могућно прецизно датовање.

15 Радила би заједничка екипа Археолошке збирке Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду и Истраживачке станице у Петници. Власник „Компаније Радовић“ има жељу да финансира археолошке радове и превентивну конзервацију.

16 Д. Mrkobrad, J. Боровић-Димић, У потрази за изгубљеним временим, Гласник Српског археолошког друштва 12, Београд 1996, 230.

17 Екипа (А. Старовић, З. Живановић, Н. Mrđić, тада студент, сада запослен у Археолошком институту и потписани) је већ у око 8.10 дошла на Бранговић и тамо осстала скоро до мрака.

тимично добро очуваним бедемима различитих дужина а висине и преко 2,50 м. Све у свему овај простор природно делује веома сурово, али, захваљујући деловању градитеља из више епоха, и веома импресивно.

Урушени остаци веће правоугаоне куле на споју ј/з и с/з бедема веома су погодни за будућа истраживања, јер ће се добити важни архитектонски и археолошки подаци.

Посебно је занимљив налаз пећинске испоснице. На око 10-12 м висине, на окомитој стени, налази се издужени овални улаз у пећину (сл. 4). Доња трећина је затворена зидом од 11 редова камена у јаком кречном малтеру. У унутрашњости се наслуђује зид без ближих података. Са десне стране, у нивоу горње ивице улаза, као да се налази мања ниша. С обзиром на поглед из жабље перспективе, више се није могло уочити, чак ни двогледом. Тако ће бити све док се истраживачи, приручним средствима, не попну у саму пећину и прецизно разјасне о чему се све ту заправо ради.

Сл. 5 - Изглед пећинске цркве са делимично зазиданим улазом
(фото: Д. Мркобрад)

Након тога поново су обиђене неке од позиција да би се усагласила мишљења о намени појединих архитектонских детаља и целина, као и дорадила фото-документација.

По повратку у Петничку станицу договорено је да се документација и налази са рекогносцирања полазника из 1994. донесу на Факултет, како би се на основу тога и данашњих запажања могао начинити квалитетан елаборат за будућа истраживања.¹⁸

Почетком фебруара 2004. на зехтев В. Кривошејева, директора Народног музеја у Ваљеву, званично је послат елаборат о Бранговићу за конкурсирање код приватне швајцарске фондације, која финансира археолошка истраживања по Европи. Ушли смо у ужи избор, али за неку од наредних година.

Елаборат се дugo шетао између Београда и Ваљева и на крају доспео до ваљевског Завода за заштиту споменика културе. Почетком новембра окупљена је екипа и сондажни радови су могли почети.¹⁹

Основи циљ овогодишњих радова био је дефинисати габарите утврђења, предпостављене куле, капију на доњем с/з бедему и по могућству неку од грађевина у унутрашњости уз одговарајући техничку документацију. Скромна средства увек диктирају опесег истраживачких радова.

ГАБАРИТИ УТВРЂЕЊА

Основни задатак ових истраживања био је да се дефинише траса бедема целог утврђења, положај претпостављених кула, капија и других са-држаја. Опште је познато да је утврђење подигнуто на падини ка кањону реке Градац, тако да се до њега долази силазећи, што није баш уобичајно за утврђења овакве врсте. Највиша кота код горње куле је 441 м.

18 Почетком априла био је састанак са г. Радовићем, чак смо били на Бранговићу, који је на њега оставио знатан утисак. У договорено време предата му је прво радна а потом и коначна верзија елабората о будућим археолошким и историјским (проф. С. Мишић са Одељења за историју Филозофског факултета прихватио се да обави кабинетска истраживања и теренске радове) истраживањима. Било је неколико радних сусрета са г. Радовићем, договорене су међусобне обавезе и од октобра почетак радова. Из екипи непознатих разлога истраживања Бранговића су више пута померана и на крају отказана.

19 Сондажна археолошка истраживања Бранговића обављена су од 04. новембра до 07. децембра 2004. Истраживачки тим сачињавали су М. Марић, М. Васиљевић, Б. Радић, Д. Јелић, студенти археологије, и потписани, а по потреби заводски архитекти В. Алексић и Т. Драгић, фотограф М. Марковић, као и Ж. Јеж, археолог и геометар С. Ковачевић.

Од горње куле на око 37,60 м налази се правоугаона кула а даље се с/и бедем спушта ка Градцу пратећи конфигурацију терена (цик-цак линијом) са местимично дефинисаним краћим или дужим деловима бедема (понекде и до 30 м у целини) све до углоне куле на северу (спој с/и и с/з бедема). Траса с/и бедема од куле 1 до северне куле износи 293,10 м (или укупно 206,80 бедема²⁰).

Од северне до западне куле (спој с/з и ј/з бедема) простире се с/з бедем, где је у релативно правој линији, са две каскаде на Грацу, констаторана траса бедема, а на неколико позиција дефинисано и спољно лице. Растојање између две поменуте куле износи нових око 213,10 м трасе бедема, односно нових спољних лица 132 м бедема²¹).

Од западног угла западне куле до подзida изнад апсиде цркве што би био ј/з бедем измерена траса бедема дужине 16 м или зидови дужине 23,20 м.

Ако саберемо растојања три бедема добијамо уклупну дужину трасе од 522,20 м или 370,60 м делом дефинисаног спољних лица бедема урушеног утврђења Бранговић. Обзиром да се знало за око 130 м ово је велики истраживачки помак.

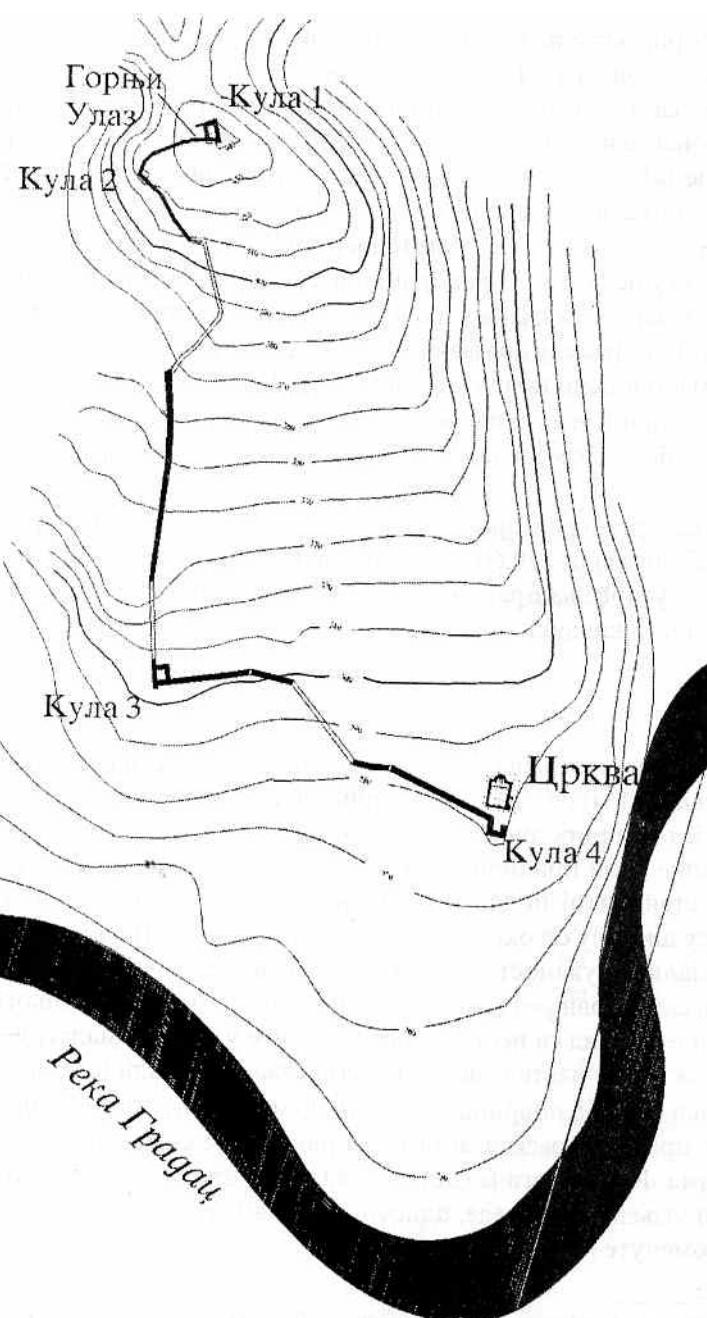
КУЛА 1

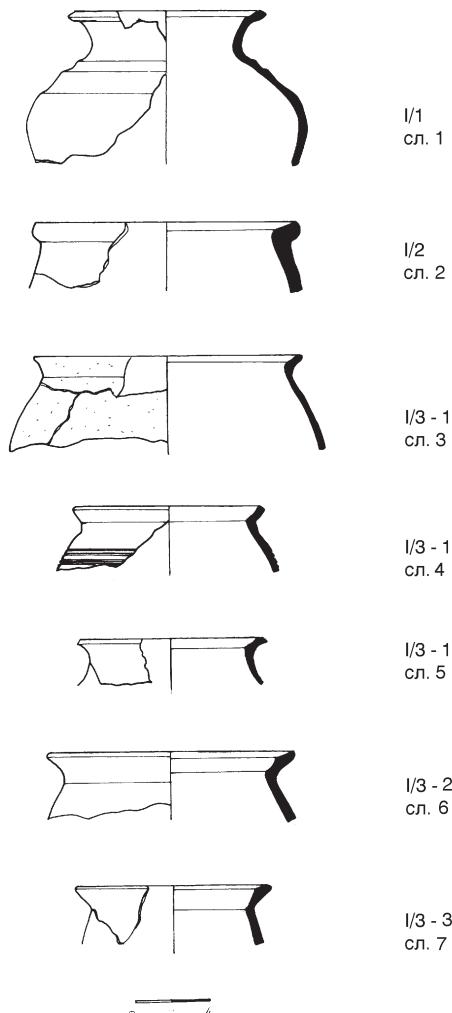
Ова кула димензија 5,00 са 7,00 м налази се на највишој коти утврђења (441 м) где је браница приступ са горње, источне стране. Са зидана је око природног кречњачког виса, тако да је унутрашњост пре нивелације била прилично неравна. Сви зидови су подигнути на природној стеновитој подлози. Зидови окренути ка спољашњој страни имали су ширину од око 2 м, а они окренути ка унутрашњости око 1 м. Максимална очуваност зидова је око 2 м, док је на појединим зидинама сачуван само први ред камена. Уз западни зид (ка унутрашњој страни) дозидан је подзид са необрађеним каменом у танком малтеру. На овај зид директно се настављао бедем утврђења који води низ падину.

Горњи слој, од површине до око 0,40 м чини шут (камен, здробљени малтер, црна растресита земља), и прилично је оштећен дивљим иско-павањима. Испод тога је слој паљевине дебљине око 0,35 м, кога чине гареж и угљенисане греде, односно трагови великог пожара и урушања поменуте куле.

20 Дефинисани делови с/и бедема износе: $37,30 + 7,00 + 10,50 + 11,90 + 3,10 + 34 + 3,90 + 24,30 + 33,10 + 5,50 + 17 + 8,80 + 15,60 = 224,40$ м

21 Дефинисани делови с/з бедема износе: $6,60 + 14,70 + 23,50 + 10,20 + 28,50 + 10,30 + 38,20 = 132$ м.

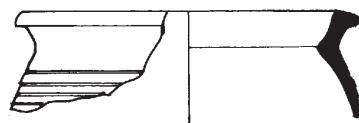

Табла I - Типологија лонаца (цртеж: Д. Милановић)

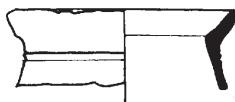
Овогодишњим радовима констатована су два културна слоја и то:

Слој паљевине директно лежи на слоју растресите земље браон боје са доста песка дебљине око 0,40 м са налазима карактеристичних уломака лонаца (сл. 1, 3, 6, 7), здела (сл. 12 - 14) и поклопаца (сл. 15 - 16) рановизантиске продукције VI века. Вероватно представља слој изнад нивелације пода куле након њеног обнављања. Испод овог слоја налази се нова зона паљевине слична претходном, дебљине око 0,20 м. Она лежи директно на поду куле кога чине здробљени малтер и сига. Овде

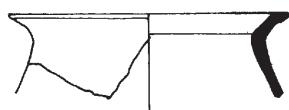
су нађени карактеристични уломци грнчарије касно античке производије IV века.²²

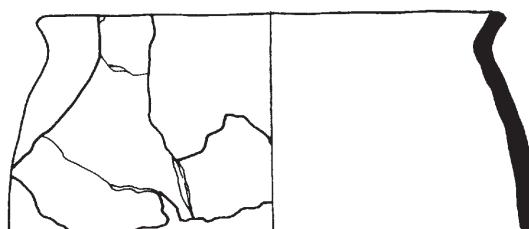
I/3-4
сл. 8

I/3-5
сл. 9

I/3-6
сл. 10

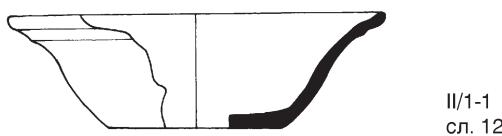
I/4
сл. 11

Табла II - Типологија лонаца (цртеж: Д. Милановић)

Врло је занимљив лонац (спојен из 19 уломака) равног дна, благо лоптастог трбуха, коничног рамена и недостајућег врата и обода, грубе фактуре, равномерног печенја, тамносиве боје са траговима горења, нађен у слоју палјевине. Од ситних налаза: двострани коштани чешаљ и оплата за рукохват бодежа декорисана окцима у низу.

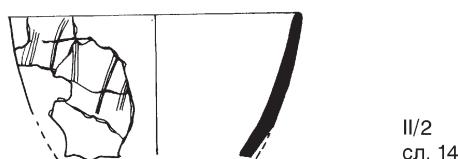
22 Продукција касноатичког периода није заступљена у типологији, већ само у студијској збирци и она ће бити засебно обрађена.

II/1-1
сл. 12

II/1-2
сл. 13

II/2
сл. 14

— 1 —

Т. III - Типологија здела (цртеж: Д. Милановић)

На основу изложеног могло би се закључити да је кула 1 саграђена током IV века, потом урушена. Обновљена је (време цара Јустинијана I) и била у употреби током VI века а највероватне је страдала у некој од провала варварских племена (крај VI - почетак VII века).

III/1-1
сл. 15

III/1-2
сл. 16

— 1 —

Т. IV - Типологија поклоопаца (цртеж: Д. Милановић)

КУЛА 2

На 37,60 м ниже дуж с/и бедема налази се нова кула, позната и ранијим истраживачима.²³ По површини се назирала зидна маса с/и бедема (истовремено и с/и зида куле), а нешто слабије и с/з зида куле. Сонде 2, димензија 2,00 са 1,90 м је постављена дужом страном уз унутрашње лице с/з зида куле. Друге две ивице сонде 2 биће земљани профили са великим концентрацијом грађевинског шута. До око 0,50 м било је великих проблема са дебелим жилама које су урасле у с/и и с/з зид куле и благо их помериле споља. Почела је да опада концентрација крупног камена и жила, земља је све растреситија и из сиве прелази у црну боју. На дубини од око 0,90 м код с/з односно на 1,30 код с/и зида куле, не мењајући састав и боју земље, поново је јавља зона са крупнијим каменом (избачено 17 комада) и то се наставља до појаве живе стene, на око 1,80 м, што је и очувана висина зидова. Подница је настала по пуњавањем удубљена у живој стени каменом и слојем малтера одгоре.

Сл. 7 - Завршни изглед сонде 2 у северном углу куле 2 са деловима с/и и с/з зида (фото: Д. Mrkobrad)

Кула 2 је зидана већим тесаним и притесаним каменом у правилним хоризонталним редовима са јаким кречним малтером. Ако је крупни камен из горњих зона ту доспео спирањем са виших објеката сасвим је сигурно да идентични камен из доње зоне потиче од зарушавања куле.

23 Ђ. Јанковић, Ваљево у средњем веку, 67, сл. 1; А. Бирешев, З. Скопљак, В. Филиповић, Планиграфија Бранговића. Сл. 3.

Прилог томе су и врло приметни трагови паљевине на оба унутрашња лица зида, као и местимичне зоне гарежи у одговарајућем слоју. Начин зидања се битно не разликује у односу на друге позиције делова бедема и других кула.

Ископани покретни материјал се састоји од уломака грнчарије, нешто метала, стакла и животињских костију. На основу налаза неколико карактеристичних облика лонаца (сл. 5, 8, 9, 10) рановизантијске продукције као и архитектонских одлика, могло би се закључити да је кула једнофазна и да је истовремена са млађим хоризонтом куле 1. Занимљива је деформисана мања бронзана кутија са поклопцем.

КУЛА 4

Западна кула је на најнижој коти утврђења. Налази се на споју с/з и ј/з бедема. Приликом дефинисања западних делова с/з и ј/з бедема истражена су, у горњој зони, спољна лица с/и, с/з и ј/з зидова куле; спољни и унутрашњи источни, северни и западни угао. Ширине, односно дебљине, северног и западног зида су по 2,20 м, док се код источног зида назире око 1,30 м. Очуване висине код спољних лица зидова су 0,35 - 1,10 м. Спољне димензије доње куле су 7,10 са 6,60 м, осноносно 4,20 са 2,90 м изнутра.²⁴ За претпоставити је да су и остale куле тако велике са простарном унутрашњошћу. То је истраживачки задатак за наставак радова. Налаза није било.

ЦРКВА

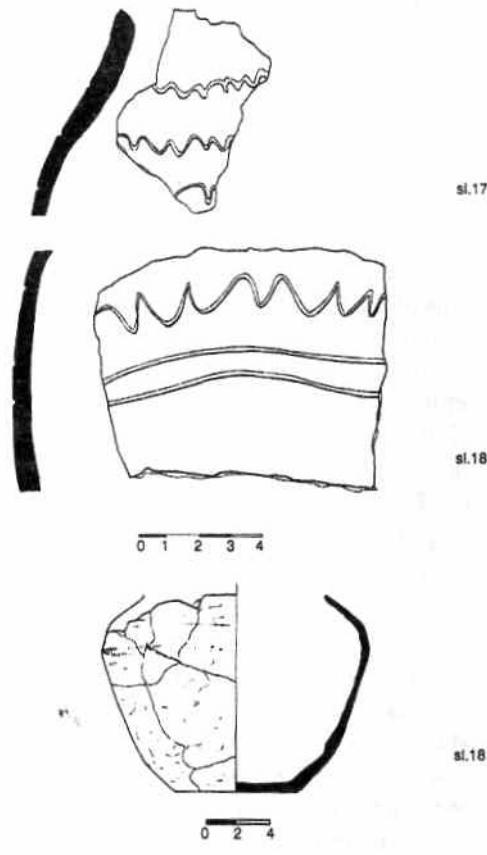
На простору доњег града утврђења Бранговић откријена је, непосредно изнад куле 3, на само 1,30 м од ј/з литице изнад кањона Граца, велика црква.²⁵ Место на коме се налази сигурно је на најбољем положају унутар целог утврђења. Када су ухваћене битне тачке габарита објекта дефинисаног као бого莫ља, поставило се питање да ли га треба истражити у целости или га само сондирати.²⁶ Одлучено је да се црква истражи у целини.

24 Недостатак времена условио је да се код ове куле ухвате само габарити а права истраживања тек следе.

25 Овде су радови почели јер се сматрало да је у питању већа кула. Али, ширина зидова (0,67 м) и величина објекта (око 12 са више од 8 м) указивали су да није у питању „горња кула“ већ нешто друго.

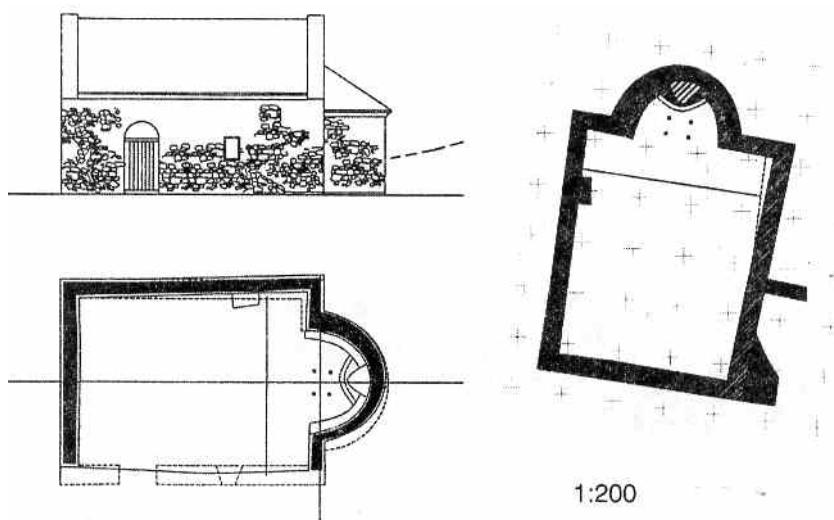
26 Од надлежног Министарства културе Србије није добијена дозвола са систематске радове, али прилике на терену указују да ће, ако црква не буде ископана до пода, после нашег одласка са терена то ће урадити „детектораши“ и свакако је већим делом оштетити. Заводски стручњаци који овде добро познају ситуацију су за опцију да се у цркви дође до пода па ће „људи не добре воље“ сигурно одустати од дивљих радова. Тако се и поступило.

Простор у и око цркве је обрастао густом шумом, па је требало времена да се све то раскрчи моторном тестером и изнесе ван радног простора. Тек тада су се јасно виделе осипине зидова са удубљењем по средини наоса.

T. V - Карактеристични уломци средњовековне грнчарије
(цртеж: Д. Милановић)

Ради се о једнобродној грађевини димензија 13 са 9 м. Зидови су рађени од тесаног и притесаног камена у јаком кречном малтеру сачувани приликом вађења једног од пањева. У жилама су, у црној земљи изнад шута, нађени уломци грнчарије. У питању су 2 уломка трбуха свежих ломова, вероватно истог већег лонаца (сл.17-18) грубе фактуре дебљих зидова, црвенксте боје са траговима горења. Споменuti лонац би се могао приписати средњовековној продукцији IX-X века. Овде је доспео након разарања цркве, вероватно са виших зона утврђења.

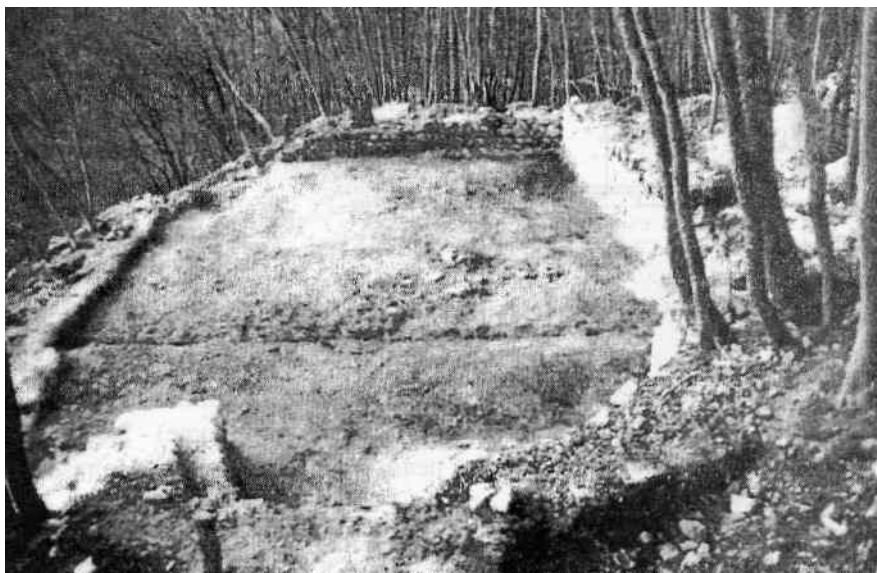
Сл. 8 - Основе и претпостављен изглед цркве, Р = 1: 200
(цртеж: Т. Дражић)

Када се скинула земља црне боје са каменом дошло се до слоја интензивног малтерног шута дебљине 0,20 (средина цркве) - 2,10 м (унутрашње северно раме апсиде) по целој површини цркве. Налаза није било.

У олтарском простору између шута и пальевине констатован је слој са тесаницима сиге трапезоидног облика који потиче са обрушеног луčног свода апсиде. Када је то детаљно документовано, уклоњено је. Нешто ниже уз унутрашње лице централног дела апсидалног лука откријено је полулучно камено епископско седиште (синтранос). У пројектку, на нешто нижем нивоу, наставља се седиште за клер до краја (ка северном и јужном зиду цркве) апсидалног лука. Испред синтраноса сасвим су очувана 4 плитка удубљења од 3 цм за стубиће који су носили правоугаону Часну Трпезу.

Испод слоја шута простире се слој гарежи и пальевине дебљине око 0,20 м који директно лежи на у потпуности очуваном малтерном поду цркве. У односу на под наоса подница олтарског простора је издигнута за око 0,20 м. На 2,00 м од осе рамена апсидалног дела нађен је, целим ширином наоса, ужи канал (4 цм ширине), односно лежиште за некадашњу олтарску преграду, вероватно у виду парапетних плоча, које недостају.

У слоју гарежи над подом цркве било је занимљивих налаза. Сем ме тала (прозорска баглама, мања кланфа, гвоздена стрелица са трном, већи клин, бронзана алка) врло је значајан налаз лонца (сл. 11) руком рађеног. Скоро вертикалног обода, ненаглашеног врата, благо заобљеног трбуха, песковите фактуре, мрке боје и што је важно руком рађен. Овај примерак се може поуздано датовати у VI-VII век и приписати локалној продукцији српског живља из околине, који су у утврђењу били, највероватније, у функцији помоћних војних јединица.

Сл. 9 - Црква, финална ситуација (фото: Р. Арсић)

Приликом дефинисања спољног лица с/з зида наоса нађена су 3 уломка, од којих је један увршћен у типологију (сл. 2).

Занимљиви су налази 460 различитих по величини уломака стакла углавном жуте боје нађени на поду цркве. Већина припада деловима окулуса нађени углавном поред унутрашњег лица ј/з зида и на местима бочних апсидалних прозора дуж лучног дела апсиде. Сасвим мало деслова посуда, можда кандила. То је тема новог текста о утврђењу Бранговић.

Метални налази углавном су гвоздени (клинови, кланфа, прозорска баглама, стрелица са трном, мања секира), бронзани (деформисана кутија са поклопцем, алка).

ЗАКЉУЧАК

Прелиминарна сондажна археолошка ископавања, ограниченог обима, урушеног утврђења Бранговић код истоименог села, на 7 км ј/з од Ваљева дала су нове материјалне податке о настанку, животу у најмање три фазе (IV, VI, IX-X век) и коначном запустенију.²⁷

Припремни рад се одвијао у неколико фаза. Пошло се од прикупљања и проучавања историјске грађе и извора, и претходних теренских истраживања. Добијени подаци су проверавани и упоређивани са подацима нових рекогносцирања комплекса Бранговић како ширег историјског амбијента тако и класичног археолошког. Тек тада смо били спремни за археолошка ископавања.

Већим делом дефинисани су габарити тврђаве. Од познатих око 130 м бедема дошло се до дефинисаних 370 м или 522 м постојеће његове трасе. Раније се знато за положај 2 куле на с/и бедему, а сада постоје 3, делом археолошки истражене, и још 2 прецизно лоциране. Унутар с/з бедема назиру се делови више грађевина, од којих ће се бар једна ради-ти. На доњем најнижем платоу, на литици изнад Градца ископана је црква 13 са 9 м, на најбољем положају унутар целог утврђења. Непосредно уз њу је засада највећа кула.

Археолошки материјал (карактеристична грнчарија, метални предмети, обрађена кост, делови прозорских окулуса и друго) потврдили су фазе живота у утврђењу Бранговић.

Први подаци о овом утврђењу познати још од половине XIX века захваљујући радовима В. Каракића, Ф. Каница, Љ. Павловића и других потврдила су и археолошка истраживања Бранговића. То је доказ да је, на неки начин, језик најбољи архив сваког, па и нашег народа.

У прилогу је дата типологија нађене грнчарије (лонци, зделе и поклопци).²⁸

27 Близке аналогије Бранговић има са скученим утврђењима на простору западне Србије (лок Градиштина код с. Бељин на Сави, Коњуша код с. Двориште на обронцима Цера, Видојевица на западним обронцима Цера, Доња Буковица на обронцима брда Немић 6 км од Љубовије).

28 I - лонац, тип 1 - 4 + 4 варијанте; II - зделе, тип 1 - 2 + варијанте; III - поклопац - варијанта типа (римски број = група посуда; арапски број = тип посуде у групи; повлака, арапски број = варијанта типа). Аутори велику захвалност за рад на обраду грнчарије са Бранговића дугују С. Црнобрањи и Д. Милановићу, постапсолвентима археологије и А. Премк, археологу на корисним саветима око статистичке обраде грнчарије и типологије. Т. Рајковић, постдипломац на Катедри за античку археологију исцртала је табле са налазима.

ЛОНЦИ

ТИП: I/1 Сл. 1

ОПИС: Лонац косо разгрнутог и ужљебљеног обода, наглашеног врата, лоптастог трбуха и равног дна, тањих зидова. У горњем делу трбуха је украшен плитким, широким жљебовима. Рађен је од црно печене земље песковите фактуре.

ДАТОВАЊЕ: Рана Византија (VI век)

МЕСТО НАЛАЗА:

- С 19 f, Сонда 1, кв. 43, слој палевине 2 (кеса 47/2004)

ТИП: I/2 Сл. 2

ОПИС: Лонац скоро хоризонтално разгрнутог обода, без врата, дебљих зидова. Рађен од земље са ситнијим зрними песка, мрке боје печенја, необрађене површине.

ДАТОВАЊЕ: Рана Византија (VI век)

МЕСТО НАЛАЗА:

- С 29 h, Црква 1, спољна ивица западног зида (кеса 6/2004)

ТИП: I/3 Сл. 3 - 10

ОПИС: Лонац косо разгрнутог обода са више или мање наглашеним жљебом са унутрашње стране обода, врат ретко наглашен, најчешће без врата, лоптастог трбуха, танких зидова. Песковите фактуре, црне, сиве или мрке боје печенја. Површина може бити необрађена или украшена урезаним хоризонталним паралелним линијама или плитким жљебовима.

Варијанта 1: Фрагмент садржи изузетно много ситног песка који је у декоративној функцији, с обзиром да је црно печена а садржи скоро 50% песка који чини да посуда „светлуца“. Има жљеб са унутрашње стране обода, без врата. (сл. 3). Украшен хоризонталним паралелним линијама и благо наглашеним вратом са ободом са жљебом на унутрашњој страни (сл. 4). Благо наглашен врат и такође жљеб на ободу али ненаглашен. (сл. 5)

Варијанта 2: жљеб са унутрашње стране обода, без врата.

Варијанта 3: Обод са жљебом, мање разгрнут, без врата са нешто оштријим линијама профилације тј. са вертикалнијом линијом трбуха.

Варијанта 4: обод такође са жљебом али је обод нешто вертикалнији тј. мање разгрнут, благо заобљен и са урезаним хоризонталним паралелним линијама, нешто дебљих зидова у односу на остале примерке.

Варијанта 5: наглашен врат са урезом на њему, са жљебом на унутрашњој страни обода који је благо заобљен.

Варијанта 6: обод такође има жљеб са унутрашње стране али је заравњен сам руб обода.

ДАТОВАЊЕ: Рана Византија (VI век)

МЕСТО НАЛАЗА:

- С 29 f, Сонда 1, кв. 43, слој паљевине (кеса 46/2004)
- С 16 h, Сонда 1, кв. 54, слој палјевине и сивобраон земље. (кеса 22/2004)
- С 29 e, Сонда 2, угао бедема, слој црносиве з. (кеса 12/2004)
- С 29 e, Сонда 1, кв. 54, сивобраон земља (кеса 21/2004)
- С 29 e, Сонда 1, кв. 43, сивобраон з. (кеса 41/2004)
- С 16 h, Сонда 2, угао бедема, црносива з. (кеса 16/2004)
- С 16 e, Сонда 2, угао бедема, тамносива земља (кеса 14/2004)
- С 29 f, Сонда 2, угао бедема, слој црносиве з. (кеса 13/2004)

ТИП: I/4 Сл. 11

ОПИС: Лонац рађен руком, скоро вертикалног обода, ненаглашеног врати и благо заобљеног трбуха, mrке боје печења песковите фактуре.

ДАТОВАЊЕ: VI/VII век

МЕСТО НАЛАЗА:

- Е 29 x, Црква, слој паљевине и црне земље (кеса 5/2004)

ЗДЕЛЕ

ТИП: II/1 Сл. 12-13

ОПИС: Здела, скоро коничних зидова, равног дна. Испод обода је орнаментисана плитким жљебовима. Рађене од глине са додатком ситнозрног песка, добро печене, црне боје печења

Варијанта 1: благо разгрнутог обода.

Варијанта 2: хоризонтално разгрнут обод. Тањих зидова је.

ДАТОВАЊЕ: Рана Византија (VI век)

МЕСТО НАЛАЗА:

- С 29 f, Сонда 1, слој црне земље 3 (кеса 45/2004)
- С29 f, Сонда 1, кв. 53, слој сивобраон земље (кеса 25/2004)

ТИП: II/2 Сл. 14

ОПИС: Благо калотаста здела, вертикалног обода, орнаментисана споновима урезаних паралелних линија косо или вертикално постављених (метли-части орнамент) по спољној површини посуде. Mrke боје печења, песковите фактуре, дебљих зидова.

ДАТОВАЊЕ: Рана Византија (VI век)

МЕСТО НАЛАЗА:

- С 20 h, Сонда 1, кв. 43, скидање профила, сивобраон земља и малтер (ке-са 49/ 2004)

ПОКЛОПЦИ

ТИП: III/1 Сл. 15 - 16

ОПИС: На фрагментима нису очувани ободи, те су ово условно типови јер се по форми препознају уобичајени купasti поклопци са дугметастом дршком и ребрима са унутрашње стране.

Варијанта 1: обична, необрађивана дугметаста дршка.

Варијанта 2: дугметаста дршка, лепо профилисана при чему се при изради мислило и о декоративној али практичној функционалности.

ДАТОВАЊЕ: Рана Византија (VI век)

МЕСТО НАЛАЗА:

- С 29 f, Сонда 1, кв. 43, сивобраон земља (кеса 40/2004)
- С 29 h, Сонда 1, кв. 54, сивобраон земља (кеса 27/2004)

ЦРТЕЖИ ВАН ТИПОЛОГИЈЕ:

Сл. 17, 18 - Фрагменти трбуха лонца, са урезаним таласастим и хоризонталним линијама - IX-X век. Црква 1, слој рушења - црна растресита з. (кеса 2/2004)

Сл. 19 - Спојени уломци једног истог, већег лонца, али без обода - Сонда 1 - браон сива земља са паљевином (кесе 2, 3, 5).

Резиме

Прелиминарна сондажна археолошка ископавања, ограниченог обима, урушеног утврђења Бранговић код истоименог села, на 7 км ј/з од Ваљева дала су нове материјалне податке о настанку, животу у најмање три фазе (IV, VI, IX-X век) и коначном запустењу.

Припремни рад се одвијао у неколико фаза. Пошло се од прикупљања и проучавања историјске грађе и извора, и претходних теренских истраживања. Добијени подаци су проверавани и упоређивани са подацима нових рекогносцирања комплекса Бранговић како ширег историјског амбијента тако и класичног археолошког. Тако тада смо били спреми за археолошка ископавања.

Већим делом дефинисани су габарити тврђаве. Од познатих око 130 м бедема дошло се до дефинисаних 370 м или 522 м постојеће његове трасе. Раније се знало за положај 2 куле на с/и бедему, а сада постоје 3 делом археолошки истражене и још 2 прецизно лоциране. Унутар с/з бедема назиру се делови вишег грађевина, од којих ће се бар једна радити. На доњем најнижем платоу, на литици изнад Градца ископана је црква 13 са 9 м, на најбољем положају унутар целог утврђења. Непосредно уз њу је засада највећа кула.

Археолошки материјал (карактеристична грнчарија, метални предмети, обрађена кост, делови прозорских окулуса и друго) потврдили су фазе живота у утврђењу Бранговић.

Први подаци о овом утврђењу познати још од половине XIX века захваљујући радовима В. Карадзића, Ф. Каница, Љ. Павловића и других потврдила су и археолошка истраживања Бранговића. То је доказ да је, на неки начин, језик најбољи архив сваког, па и нашег народа.

Summary

Preliminary probe archeological excavations of deteriorated fortification Brangović, located near the village of Brangović, 7 km southwest from the town of Valjevo, resulted with new material information about the origin of the fortification, its life through at least three phases, (IV, VI, IX - X century) and its definitive collapse.

The preparative work had several stages. It commenced with gathering and studying of historical material, sources and previous terrain researches, as well. Gathered information were verified and compared to new recognitions related to Brangović complex both as ample historical setting and classical archeological spot. After that we were ready for archeological excavations.

Mainly, the proportions of the fortifications were defined. From previously known 130 m of bastion, we progressed to defined 370 m or 522 m of its existent route. The positions of two towers on the northeast bastion were known, prior to this research. Now, three more towers are partly archeologically explored and two more are precisely located. Inside northwest bastion, few structures were noticed, and at least one of them will be reconstructed in the future. On the underlying, lowest plateau, on the cliff of the river Gradac, the church, sized 13 with 9 m, was excavated, on the best spot inside the fortress. Momentarily, the biggest tower is in immediate vicinity.

Archeological material (distinctive pottery, metal objects, parts of window panes etc.) confirmed the phases of the manner of living in the Brangović fortification.

The first data concerning this fortification have been known since the second half of the XIX century from the works of V. Kardzić, Lj. Pavlović and others. Their assumptions were confirmed by archeological research of Bregović. That proves, in a way, that the language is the best archive of every nation, thus of ours too.

Милан Милошевић,
Полицијска академија – Београд

ПОЈАВЕ ОТМИЦА И ДОБЕГАВАЊА У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Атиспракт: Рад је посвећен отмицама („одвођењу“) жена и деце као најстаријим модалитетима отмице који се јављају још у предржавним колективите-тима и егзистирају у свим друштвеним заједницама. Такве појаве су одувек за-брањаване и драконски кажњаване, али нису искорењене. Њиховом одржа-вању на Балкану у многоме је допринело и вишевековно робовање под Турцима, јер су представљале уобичајено средство терора и денационализације („турчења“). Посебна пажња посвећена је инкриминацији отмица жена у ста-ром српском праву и првој половини XIX века, као и разграничењу овог де-лекта од отмица деце и појава квази отмица (добегавање и сл.)

Отмица (лат. *raptus*) етимолошки значи грабеж, хватање, насиљно одузимање и одвођење. У кривичноправном смислу овај појам означава противправно одвођење или задржавање неког лица употребом си-ле, претње или обмане. Отуда се и сама реч „отмица“ често замењује речју „одвођење“. Према томе, отмицом се у казненом праву назива је-дан од видова противправног лишења слободе кретања у простору. Већина савремених кривичних законодавстава полази од претпостав-ке да је садржина појма отмице у наведеном смислу доволно позната, па су ретки примери да се у законским одредбама ближе одређује шта се подразумева под овим термином. Такође, савремена кривична зако-нодавства полазе од претпоставке да је отмица сама по себи акт на-сиља, без обзира на средства којима је у конкретном случају извршена.

Појам и разграничење отмица жена

Отмица жена се састоји у одвођењу, односно задржавању неког ли-ца силом, претњом или обманом, уз претњу да неће бити ослобођено или да ће према њему предузети неко друго насиље ако не ступи у брак,

сексуалне односе или противприродни блуд са отмичарем или неким другим лицем. Извршилац је по правилу мушки лице, али то може бити и жена, нарочито као саизвршилац или саучесник. Жртва такође може бити свако, мада је у пракси то готово увек женско лице – због чега ово дело и називамо отмицом жена. Према томе, термин „отмица жена“ није доволјно прецизан нити је адекватан садржини појма који означава. Ми га користимо у смислу разграничења отмице као деликта против слободе креатања, полне и брачне слободе од других видова отмице.

Заштитни објект је истовремено слобода кретања и полна или брачна слобода. Другим речима, овде се атакује како на слободу личности тако и на слободу одлучивања о избору брачног, односно сексуалног партнера. Уколико је извршена обљуба или противприродни блуд са отмичарем или трећим лицем, постојаће стицај са силовањем или неким другим сексуалним деликтом. Ако се лице отме у намери да се неко друго лице принуди да ступи у брак или изврши полни однос и противприродни блуд, неће постојати овај него други облик отмице (узимање талаца). Такође, треба разграничити праву, насиљну отмицу жена од појава симулованих отмица где нема принуде на волју пасивног субјекта па према томе ни кривичног дела, као и од појаве добегавања која има само незнатних додирних тачака са претходним.

Симулована отмица је по спољној форми налик на праву, али се врши уз пристанак „отетог“ са или без знања и одобрења родитеља односно старатеља и остале родбине. Лице које се наводно отима најчешће унапред даје свој пристанак, али се у правној теорији узима да сагласност може дати и накнадно. Управо пристајање отете особе на ступање у брак, односно сексуалне односе и противприродни блуд искључује кривичну одговорност извршиоца. Симуловане отмице се врше обично када се родитељи изразито противе браку или када је легално склапање брака скопчано са великим материјалним издацима, који превазилазе финансијске могућности будућих брачних другова (обичаји капарисања и куповина девојака, мираз, трошкови свадбеног весеља и дарова). Као посебни видови симуловане отмице у летаратури се наводе угворена и првидна отмица.

Првидна отмица подразумева претходну сагласност не само будућих брачних другова већ и њихових родитеља, односно старатеља, а отмица се фингира јер то диктирају обичајне норме или неки други разлози. Због тога она ни у старом праву није сматрана забрањеним, па ни аморалним делом. Код многих примитивних народа првидна отмица је једина форма закључења брака при чему младић легално испроси девојку, а од њених родитеља добије дозволу да је може одвести

чим му „падне шака“. Такође, у свадбеним обичајима нашег и многих других народа и до данас су се задржали трагови привидне отмице (сватови одлазе младенци кући наоружани, пуцају и слично).

Код привидних отмица прошевина се обавља редовним путем или тзв. куповином девојке, с тим што се на дан свадбе врши привидна отмица. Наиме, младожења и његови другови привидно користе на силне мере да девојку одведу, а родитељи и пријатељи младе привидно користе силу да такво одвођење спрече.¹

Уговорена отмица подразумева претходну сагласност између будућих партнера да на овај начин склопе брачну или ванбрачну заједницу, а без знања и одобрења родитеља, односно старатеља. Како је у нашем позитивном праву релевантна само воља супружника, то ово дело не производи никакве последице у кривичном праву. Међутим, уговорена отмица представља повреду *patria potestas* па је у старом праву била инкриминисана, а и у неким савременим државама представља деликт.

Тако су у Немачкој су стари закони ову врсту бракова експлицитно забрањивали. Источно готско право ишло је још и даље, па је и девојку која без знања својих родитеља пристане на отмицу, третира као „учесника грабежа“ и кажњава смрћу исто онако као и праве отмичаре. С друге стране, ни Душанов Законик, ни српско обичајно право, па ни новији закони нису ову врсту квазиотмица у Србији забрањивали. Законик цара Душана забрањује само довођење „владике“ и „друге“, „по сile“, а својевољни пристанак девојке, макар био и без воље родитеља, не узима као чињеницу релевантну за казнено право.

Привидне и уговорене отимице су остатак некадашњих правих отмица. Код Срба и многих других народа, оне се јављају као прелазни облик између правих отмица и куповине девојака а понекад између отмице и редовног брака, заснованог на узајамној љубави или својевољном пристанку обејих страна. У прошлости су биле присутне често у великом броју и поред правих отмица, а још чешће поред куповине девојака и добровољног брака. Сматрало се да су привидне отмице „распрострте више код полукультурних а са извесним траговима и код Срба и још неколико културних народа, а уговорене само код културних народа, нарочито Срба, Бугара, Польака, Руса и Литванаца“.²

Добегавање такође има додирних тачака са правом отмицом, из које вероватно води порекло, а још више са уговореном³. У овом случају

1 О томе види шире код: М.В.Смиљанић „Отмице, добеглице, и трагови куповине девојака у српског народа“ – Глас српске краљевске академије LXIV, стр. 202.

2 Ibid.

3 У неким деловима Републике Српске ова појава се назива „бјектвом“.

девојка („одбеглица“, „добеглица“, „побегуља“) сама дође у кућу младожење и то по претходном договору, или без договора са њим. По правилу добегавају девојке, али су се догађали такви случајеви и код удатих жена. Овде такође нема принуде, па самим тим ни кривичног дела, а узроци добегавања су исти као код уговорене отмице. Пошто се и овде на известан начин повређује *patria potestas* родитеља (изузетно мужа), добегавање је у прошлости производило казнене и грађанско-правне последице. Тако на пример, према чл. 27. Билаламовог законика из XX века п. н. е. „ако човек узме кћерку другог човека, не питајући за допуштење оца и мајке и с њезиним оцем и мајком не сачини ваљани веридбени уговор, све да у његовој кући живи и годину, не сматра се господарицом“.⁴

О рас прострањености ове појаве у српској прошлости недвосмислено сведочи одговарајућа наредба Стефана Првовенчаног на запису у Жичи, и други правни споменици. По схватањима с краја XIX века, „на добеглице се гледа у српском народу са неком врстом презрења. Чак ни кућа, у коју је девојка добегла и која ју је примила, “не гледа на њу као на остале жене, које су редовним путем доведене. Положај такве младе у мужевљевој кући најбоље карактерише сам народ својом песмом:

*Тешко земљи куда војска трође
И ћевојци која сама дође!
Прво јој је јућро прекорено:
„Да си добра не би дошла сама“*

Таква млада мора и сувише вредна бити и снисходљиво се понашати не само према мужу; него и према свој осталој чељади у кући, ако је рада да се међу њима заборави да је она добеглица или, како се често још каже, „наметуша“. Не покаже ли се још у почетку таква, сигурно је да је неће нико у кући заволети. Њене јетрве, девери па и остале чељад, добациће јој почешће, као што горња песма каже прекор: „да је добра била не би се сама наметнула“. Али у том случају има и сувише разлога раздору у кући, због чега је и утврђено мишљење у народу, да среће не може бити у кући, нарочите у задрузи, у коју се добеглица увуче".⁵

Овакво схватање било је фундирало на објективним чињеницама, тј. на реалности сталне нетрпељивости и породичног насиља које је могло да прерасте и у најтеже злочине. На то су указивали и аналитичари судске праксе с краја XIX века, истичући да „омаловажавање,

4 М. Вишић „Закони древне Месопотамије“, Београд, 1985, стр. 117.

5 М. В. Смиљанић, цит. дело, стр. 217-218.

управо тиранисање над добеглицом, више пута доводи до врло жалосних призора, и кривичне одговорности“.

„У прошлој години Милица, малолетна кћи Милутина Марковића из Рипња у округу београдском, убила је секиром своју будућу свекрву Марију жену Илије Ђорђевића из истог села. Добегла је за њихова сина Рајка, од кога је по кратком времену остала и трудна. Венчање је било одгођено због извесних узрока. По уверавању младожење, свекра јој и суседа, Милица је била уредна одива, али је свекрва није волела. На сваком месту гредила је и називала курвом, тукла је, и мучила глађу. Десетог Августа прошле године, кад у кући није било никога, Марија је без узрока почне гредити, удари је штапом, а затим и лопатом. Догнавши је у незгодан положај, до самог дувара, настави злостављање; и тада добеглица у неволи дочепа секиру која се ту нашла, удари Марију двапута и убије је. По оцени олакшаваних околности, осуђена је пресудом Апелационог Суда, од 29. Јануара 1900. године бр. 400, на две године затвора, што је одобрио и Касациони Суд“:⁶.

Врсте отмица жена

Зависно од критеријума који се узима за основ разграничења, отмица се може делити на различите врсте, подврсте, видове и модалитетете. По рас прострањености и учесталости у пракси, међу њима се посебно истичу принуђивачке отмице жена („одвођења“, „умицања“). Полазећи од конкретног циља, оне се даље деле на брачне, блудне и друге.

Брачном отмицом називамо одвођење или задржавање неког лица у намери закључивања брака са отмичарем или трећим лицем. Другим речима то је противправно лишење слободе извршено у намери принуде на склапање брака. За постојање дела није потребно да је брак заиста и склопљен, нити је од значаја да ли је отето лице било полно порочно или непорочно, те да ли је претходно живело у брачној или ванбрачној заједници са отмичарем или трећим лицем. Дело је свршено самим одвођењем или задржавањем с циљем закључења брака, али је могућ и покушај који се састоји у покушају одвођења, односно задржавања.

Извршилац може бити свако лице, без обзира да ли отмицу врши за свој или за рачун трећег лица. Дело је нарочито ограниченог обима, јер извршилац у погледу виности мора имати потенцирани умишљај (*dolus specialis*). Он, наиме, мора отмицу извршити само и једино са намером да он лично или треће лице са отетом особом закључи пуноважан

⁶ А. Јовановић, „Отмица и добегавање женскиња“, Приносци за историју Старог српског права (св. II), Београд, 1900, стр. 83.

брак према брачном праву односне државе. Дакле, ако се брачна отмица врши у корист трећег лица, извршилац мора поступати са свешћу да су, према позитивном праву, отето и треће лице подобни да закључе пуноважан брак, али ако жели да на овај начин принуди отето лице на склапање брака лично са њим, онда он мора бити подобан да ступи у брак. Значи да извршилац у овом другом случају може бити само лице одређеног старосног доба, различитог пола и да се претходно не налази у браку (под условом да позитивно право односне државе не признаје полигамију, малолетничке бракове или чак брачне заједнице између лица истог пола).

У правној теорији има мишљења да лице које изврши брачну отмицу у корист трећег лица није извршилац него помагач. Пасивни субјект може бити и лице које по праву односне државе није подобно да ступи у пуноважни брак, али само ако је код отмичара постојала заблуда у погледу неке од за то битних особина. Заштитни објект је истовремено слобода кретања и слобода избора брачног друга. Ако је отето лице склопило брак са отмичарем, такав се брак може поништити јер је закључен под принудом. У теорији се сматра да неподизање и застаревање тужбе за поништај оваквог брака искључују кривичну одговорност отмичара, те да би се с обзиром на *ratio legis* овог дела могло узети да и накнадни пристанак на обљубу или противприродни блуд произведе исту правну последицу.⁷

Блудна отмица се састоји у одвођењу или задржавању једног или више лица силом, претњом или обманом у циљу вршења обљубе или противприродног блуда од стране отмичара или трећег лица. Појам противприродног блуда овде треба схватити у најширем смислу, дакле као сваку радњу на телу пасивног субјекта која служи задовољењуполног нагона извршиоца, а која није обљуба.

За постојање дела се не тражи да је отмичар намеравао да отето лице „живи у блуду“ са њим или трећим лицем у дужем континуираном трајању (тзв. конкубинат) већ је доволјно да је то намеравао и за неко краће време или једнократно. Дело је извршено самим одвођењем, односно задржавањем у намери вршења полног сношаја, блудне радње и слично, а ако је до њих заиста и дошло може постојати стицај за силовањем или неким другим сексуалним деликтом. Покушај је могућ и састоји се у покушају одвођења или задржавања.

Извршилац може бити свако лице без обзира да ли намерава лично да изврши обљубу, односно противприродни блуд, са отетим лицем.

⁷ О томе види код Ј. Таховић, „Кривично право – посебни део“, Београд, 1947, стр. 278

То значи да у овом смислу мушкарац може отети жену, што је најчешће случај, затим мушкарац мушкарца, жена мушкарца, жена жену. Треће лице може бити било које лице – мушки или женски, у земљи или иностранству – па према томе у овај вид отмице жена спада и она која се врши у циљу принуде на проституирање, као и отмица ради продаје у „бело робље“ (секс трафикинг и сл.).

Брачна и блудна отмица су у пракси редовно праћени моралном присилом, а веома често и физичким насиљем према пасивном субјекту или трећим лицима (рођацима који настоје да спрече отмичара и сл.). Само одвођење понекад је веома насиљно, чак и брутално – отете жене су везивали, гурали, тукли, вукли по земљи, а у Југоисточној Србији чак и носили „обешене на чабрњак“ (кроз рукаве кошуље провлачена је мотка за ношење воде тако да је онемогућен било какав отпор).⁸

Историјски осврт на отмицу жена

Несумњиво је отмица жена уз отмицу деце, најстарији посебни вид отмице који се јавља још у праисторији и егзистира у свим друштвено-економским формацијама и конкретним људским заједницама. О томе сведоче многобројна предања, културни и правно-историјски споменици, али и свадбени обичаји који су се до данашњих дана задржали широм света. Јавља се још у доба настанка моногамије и патријархата који значе негацију првобитних комуналних бракова и, по неким схватањима, претходи тзв. куповинском браку.⁹ Од „искона“ је забрањивана и драконски кажњавана, али није искорењена. Напротив, све до почетка овог века ова појава је била толико распрос traњена и укорењена да је понегде узимана као легалан начин закључења брака, а њено спречавање као повреда обичајног права.

У предању и на писаним споменицима готово свих народа оваква отмица је чест мотив, а у књижевним, литературним и музичким делима инспирација. Део светске културне баштине представљају Моцартове опере „Отмица из сараја“, слике П. П. Рубенса „Отмица Леукипових кћери“ и Н. Пусена „Отмица Сабињанки“, итд. Легендарни јунаци су се по предању прослављали отимајући девојке из непријатељских средина или ослобађајући сународнице.

8 Упореди: В. Чулиновић-Константиновић, „Отмица дјевојке као облик колективног и индивидуалног насиља у обитељи“, Насиље у обитељи (зборник радова), Дубровник, 1988, стр. 167.

9 Ф. Чулиновић, „Жена у нашем кривичном праву“, Београд, 1934, стр. 86.

„Одисеја“, „Рамајана“ и други епови и легенде прописују отмице и натприродним бићима – божовима, чаробњацима, демонима, итд. Најчувенија је она по којој је Рим насељен тако што су становници Ромуловог града на превару уграбили младе Сабињанке, које су потом стале између очева и мужева и тако спречиле освету и рат. Карактеристично је и предање о јужноамеричким Амазонкама које су у одређена годишња доба насиљно доводиле у своје енклаве мушкарце из оближњих племена ради обезбеђивања потомства. Они који нису „испунили очекивања“ одмах су убијани, а остали враћени у своја племена чим би младе жене затруднеле.¹⁰

Како је отимање жена карактеристично за све индо-европске народе, сасвим је извесно да је постојало и код српског и других јужнословенских народа још од времена њиховог досељавања на Балкан, а вероватно и пре тога. О томе сведоче многобројне народне песме, предања и обичаји, а од XIII века и писани споменици.¹¹ Вековно робовање под Турцима у многоме је допринело одржавању ове појаве, јер је отимање жена из непријатељског тabora словљено као часно и витешко дело. То се, наравно, односи на Војну крајину и друге граничне области, јер су у непосредно окупираним крајевима отмице вршили искључиво Турци и њихови савезници мухамеданске вере. Те и такве отмице, иначе саставни део непrekидног зулума над поробљеним становништвом, биле су вршене с циљем насиљног превођења у другу вероисповест, а тиме и националност.

Са опадањем снаге и моћи отоманског царства терор над хришћанском рајом, посебно Србима, се појачавао па су и оваква „турчења“ учестала. Какве је разmere отмица била узела у почетку прошлог столећа моћи ће приближно да се види из пописа турских зулума у Поморављу, тј. крушевачкој, параћинској, Алексиначкој и ражањској нахији током 1832. године. Наиме, од 316 разних турских зулума у крушевачкој нахији било је 84 примера „отимања, турчења и срамоћења жена, девојака и деце“, док су у нахијама: параћинској, ражањској Алексиначкој забележена 152 зулума исте врсте.¹²

Треба имати у виду да су поменуте области 1833. године биле уступљене кнезу Милошу, и да је оваквих злочина било далеко више у другим крајевима – посебно Косову, Метохији, Македонији и Санџаку

10 Р. Кевендиш „Легенде света“, Београд, 1984, стр. 250

11 Према наводима М. В. Смиљанића (цит. дело, стр. 178) први писани траг о отмици жена у Срба имамо у наредби краља Стевана Првовенчаног у запису на манастиру Жича. Исто мишљење заступа и А. Јовановић у својим „Приносцима за историју Старог српског права“, што наводи и М. В. Смиљанић.

12 М. В. Смиљанић, цит. дело, стр. 200.

који су ослобођени тек у XX веку. Но, отмица се на Балкану задржала једним делом и након ослобођења, превасходно у планинско-сточарским пределима где ни до данас није у потпуности изобичајена. Колико је ова појава била распострањена и честа на овим просторима говори и чињеница да се у појединим нашим крајевима за исти појам користе бројни синоними („крађа“, „вуча“, „влачење“, „грабеж“ и др.), али и да се у Вуковом „Рјечнику“ појам „отмица“ приказује баш као отмица жена („одвођење“).¹³

Правно – историјски аспекти отмице жена

Отмица жена спада у „класичне“ деликте па је инкриминишу и најстарија законодавства. У древној Месопотамији сматрана је капиталним деликтом, а тако је третирају и Мојсијев закон, право стариХ Хетита, Солонови закони у античкој Грчкој, право асирског краља Тиглете (око 1100. г. п. н. е.), и многа друга стара законодавства.¹⁴ У германском праву је отмици (*frauenraub*) у тзв. франковско доба посвећивана изузетна пажња. У римском праву дуго није сматрана јавним деликтом, али је отац или супруг могао казнено прогонити учиниоца збогличне увреде или повреде његове родитељске власти (*patria potestas*).

Константин Велики је 320. године унео у законе деликт отмице (*cri-men raptus*) као посебно дело које се гони по службеној дужности (*ex officio*). Инкриминисана је не само брачна и блудна, већ и уговорена отмица, а за отмичара (*raptor puellae*) и његове саучеснике прописане су веома строге и суворе казне: спаљивање, сипање течног олова у уста и ждрело, конфискација и депортација. Отете су могле бити само девојке (*puellae, virgines*) и оне су такође кажњаване. Наиме, девојка је у случају уговорене отмице сматрана саучесником и потпадала под исту казну као raptor, а ако је одведена против своје воље губила је право на наслеђивање родитеља. Закони цара Констанија (349. године) и Јулијана (361. године) донекле су ублажили ригорозност запрећених санкција за ово дело.

С друге стране, Јустинијан је 553. године проширио обим дела одређујући да пасивни субјект може бити и монахиња, затим вереница отмичара те удата жена, у ком случају постоји *duplex crimen*. Иновирао је и казне које су различите зависно од статуса жртве, али су у сваком случају смртне, и одредио да родитељи који се не окористе својим пра-

13 В. С. Карадић, „Српски ријечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима“, Београд, 1935, стр. 492.

14 Шире види код М. Доленц, „Правноисторијски и криминалнополитички погледи на отмицу“, Правни зборник, бр. 1/1933, стр. 9-25.

вом на покретање тужбе за отмицу потпадну под казну депортације. Поновно ублаживање казне за ово дело срећемо у „Екологи“, законику иконокластичних владара Лава III и Константина V, где се *raptor* кажњава мутацијом – одсецањем носа, а саучесници изгоном.

Најзад, у законодавству цара Василија долази до извесног разликовања у погледу начина извршења отмице, па се у складу са тим прописују и казне: ако је дело извршено оружаном силом *raptor* је погубљиван мачем, у противном му је одсечана рука. Саучесници су у оба случаја кажњавани одсецањем носа, батинањем и остржижењем. Такође, било је искључено право на измирење и брак са отетом, као и право азила. Из тога се закључује да је отмица у византијском праву сматрана тежим злочином од силовања.

Црквено кривично право се релативно дugo није бавило отмицом иако је овај деликт био веома чест у позноримском периоду. Прва инкриминација у том смислу донета је на IV васељенском сабору у Халкидикону, када су у 27. канону предвиђене духовне казне подједнаке и за извршиоца и за саучеснике: губитак чина за свештена лица, односно анатема за лаике.¹⁵

Законик цара Душана одређује строге казне за извршиоце овог дела и њихове саучеснике, водећи при том рачуна о сталешкој припадности отмичара и жртве. У чл. 53. каже се да се за отмицу владике Себар има обесити, а властелину одсечи рука.¹⁶ За отмицу Себарке властелин није био одговоран, а Себру су одсечане руке и нос. Овде треба истаћи и то да у правној литератури постоји гледиште по коме се у чл. 53. Душановог законика говори о силовању, као и гледиште по коме се о отмици жена говори у чл. 192. под називом „Разбој владичански“.¹⁷

Одређене празнине и недоречености овог законика у погледу отмице попуњене су касније (Морачка Крмчија и др.), очигледно под утицајем византијског права: мачем су погубљивани отмичари који дело изврше употребом оружја, а иначе су им одсечане руке (мутација). Саучесници су потпадали под казну батинања, остржижења и изгнанства, а „домаћа чељад“ која је знала или помагала отмицу „своје госпо-

15 Детаљније о отмици у римском и конфесионалном праву види код Ф. Границ, „Отмице у грчко-римском праву“, Гласник скопског научног друштва, Скопље, 1931, стр. 34-50.

16 Владика је властелинска жена или девојка за удају, а Себар лице ниже класе, односно сваки онај ко није ни властелин ни свештеник.

17 Прво гледиште заступа Стојан Новаковић, а друго Алекса Јовановић. О томе види: М. В. Смиљанић, цит. дело, стр. 179-182, односно А. Јовановић, цит. дело, стр. 70, 71.

ће“ је спаљивана.¹⁸ Сличне одредбе кривичноправне и грађанскоправне природе срећемо и у другим изворима средњовековног српског права, посебно у Синтагмату Матије Властара из 1355. године. Полазећи од тога, закључује се да је идентична инкриминација отмице жена задржана и приликом реформе целокупног српског права у време Деспота Стефана (1402–1413).¹⁹

Почев од XVIII века поново наилазимо на инкриминисање отмица жена у нашем световном и црквеном праву. Тако је на београдском црквено-народном збору, 1730. године, одлучено да се строго кажњавају отмичарски бракови, а по Његошевом законику за Црну Гору сматран је „насилним убицом“ свако ко отме девојку или удату жену. У чл. 11. Законика владике Петра из 1798. године било је предвиђено да се за отимање туђих жена и девојака учнилац казни прогонством, тако „да му стана у нашу земљу није, а његово имуће да се процјени и раздјели како и оног који самосилно човјека убије“. ²⁰ Слична инкриминација отмице, за коју је запрећено изгнанство уз конфискацију имовине, предвиђао је и црногорски Данилов законик из 1855. године.

Карађорђе је, премда је и сам отео своју супругу Јелену, забранио под претњом смрти отмицу жене у устаничкој Србији, а по уредби Проте Матије Ненадовића прописане су за ово дело строге телесне казне – шиба и батињање. Наиме, у чл. 2. „Законика“ Проте Матије инкриминисана је брачна отмица при чemu је „женику“ (извршиоцу), куму и старом свату запрећено ригорознијом телесном казном „трчања шибе“, а осталим сватовима казна „боја штаповима“²¹. Књаз Милош прописује смртну казну, али ако би девојка и њени родитељи накнадно пристали на брак престајала је кривична одговорност отмичара. Наредбу по којој се у Србији не смеју девојке отимати нити „принуждавати“ на удају, Милош је поштрио новом наредбом од 7. јула 1820. године.²²

Карактеристичне су и строге казне запрећене саучесницима: тако је по Карађорђевом законику било одређено по 50 батина за кума, старог свата и девера, а по 30 за остале сватове, док кнез Милош прописује го-

18 А. Јовановић, цит. дело, стр. 71.

19 О томе види шире код Л. Урошевић, „Правосуђе и писано право у средњовековној Србији у светlostи данашњег писаног права“, Београд, 1939, стр. 34-43.

20 "Црногорске исправе XVI-XIX века", Цетиње, 1964. стр. 132, 192, 212, 239 (Цитат према П. Стојановић „Трагови казне каменовањем у Црној Гори“ ЈРКК 2/78, стр. 191-198). Упореди: М. Доленц, цит. дело, стр. 14, 15.

21 "Законик" Проте Матеје инкриминише отмицу у чл. 2, подразумевајући под тиме само девојачку брачну отмицу.

22 Интегрални текст ове наредбе (издане у Брусници под редним бројем 929) објављен је у часопису „Криминална библиотека“, бр. 9/1929, стр. 244-245.

дину дана казне у оковима и по 100 батина пре и после издржане казне. Кажњаван је и свештеник који би венчао отету девојку. Књаз Милош је прописао строге казне и за случај прихватања добеглице – годину дана робије у гвожђу за момка и лишење чина за свештеника. У блажим околностима (kad је девојци поштеђена невиност) преступник је осуђиван само на батине, и извесну новчану накнаду девојци. Инкриминација добегавања била је условљена с једне стране учсталом појавом отмица и добегавања у то време, а с друге стране већ истакнутим, традиционалним схватањем да среће не може бити ако се „добеглица у кућу увуче“.²³

Казнена политика код оваквих деликата, у неким случајевима била је изузетно оштра – што је са одобравањем прихваћено у каснијим анализама. У теорији се истиче „корисно настојавање Великог Милоша на поправци народног морала, са свом дубином побуда“, што се најбоље види из његове заповести од 7. јула 1820. године бр. 929. којом се, изменђу осталог, наглашава и то да је за дело „насилне отмице по његовој пресуди обешен неки Јован Недељков син из Крагујевачке Трнаве. Извесни Милош Ранковић из Ломнице, нахије Ђупријске „као сипација и похитиће дјевствића“ Милојке кћери Милоша Станковића из истог места, кажњен је пресудом Народног Срб. Суда од 1. августа 1830. године бр. 12. шибом кроз 300 момака шест пута, а његов саучесник Антоније Марковић три пута“²⁴. Према томе, отмичар је био осуђен на чак 1800 удараца батином, а саучесник на 900!

У казненом праву Србије средином XIX века било је предвиђено јединствено дело којим се обухватају и брачна и блудна отмица, а под називом „Одвођење“ (чл. 188. КЗ Кнежевине Србије).²⁵ У истом облику само под називом „Отмица“, дело је постојало и законодавству Федеративне Народне Републике Југославије до доношења Кривичног законика из 1951. године. У праву Краљевине Југославије посебно је била инкриминисана брачна отмица (чл. 246) у оквиру групе кривичних дела против слободе и сигурности, док је блудна отмица била предвиђена у чл. 278. као деликт против јавног морала чији је пасивни субјект могло бити само „полно непорочно лице“. Под полном непорочношћу у теорији се подразумевала како физичка непорочност (у смислу *virgo*

23 Ово схватање је у дијаметралној супротности са реалним интересима младожење и његове породице. Наиме, савременици су истицали да је „у нашем сеоском стаљежу девојка јака привредна чињеница, и зато је родитељи дуже не удају док се момчад жени веома рано.“

24 А. Јовановић, цит. дело стр. 73.

25 За инкриминацију отмице у српском Кривичном законику из 1860. године и црногорском Кривичном закону из 1906. године види: М. Доленц, цит. дело, стр. 16

intacta), тако и психичка непорочност, тј. незнање и наивно схватање природе и значаја полног акта. Најзад, била је инкриминисана и уговорена отмица као дело против брака и породице (чл. 296).²⁶

Брачна или блудна отмица деце

Отмица деце несумњиво спада међу најстарије врсте отмице, па и најстарије злочине уопште. Према неким ауторима, ово је најстарији вид отмице људи који се јавља још у праисторији, а то се доказује чињеницом да је међу главна задужења старешине празаједнице спадало и помагање у случају да неком од чланова буде повређено или отето дете. Р. Калтербак (R. Culterbuck) везује генезу речи отмица (енг. *kidnap*) директно за отмицу деце сматрајући да је она у свом приватном значењу обухватала појам баш ове и овакве врсте отмице, а да је касније проширила и на друге модалитете, тако да се данас термином *kidnap* у англосаксонској литератури означава свака отмица, односно отмица уопште.²⁷

Отмица деце се састоји у противправном одузимању малолетног лица од родитеља или другог физичког или правног лица коме је ово поверено. Пасивни субјект овде је искључиво малолетно лице, под чиме треба подразумевати у начелу лице које према праву односне државе није пунолетно (опште малолетство). Пол није од значаја будући да савремено право не прави дискриминацију у том смислу. Супротно, у старом праву се оваквом отмицом сматрало искључиво одузимање мушке деце, па се тако, на пример, у чл. 14. Хамурабијевог законика каже да се „има убити онај који отме малолетног сина другом човеку“.²⁸ Савремено право не прави разлику ни између брачне, ванбрачне, позакоњене и адоптиране деце, па ни то нема утицај на постојање дела.

Брачна или блудна отмица малолетника је посебан вид отмице деце и истовремено подврста обичне брачне или блудне отмице. Кривично дело се састоји у одвођењу или задржавању малолетника, у намери закључења брака, вршења полног сношаја или које блудне радње.²⁹ Овај вид отмице је у већини елемената идентичан обичној или блудној отмици, али има и одређених специфичности у погледу пасивног су-

26 О инкриминацијама различитих видова отмице жена („одвођења женскиња“) у Србији између два светска рата види: Т. Живановић, „Основи кривичног права Краљевине Југославије – посебни део“ (књ. II), Београд, 1936, стр. 93-96; Г. Никетић, „Казнени законик и кривични судски поступак“, Београд, 1924, стр. 142-144; и сл.

27 О томе види код R. Culterbuck, „Kidnap and Ransom“, London – Boston 1978, pp. 19.

28 Види: М. Вишић, цит. дело стр. 123, 148

29 Ј. Таховић, цит. дело, стр. 279.

бјекта, средстава извршења, основа за искључење кривичне одговорности учиниоца и садржине умишљаја.³⁰

У смислу овог кривичног дела малолетним се обично сматрају лица до седамнаесте године.³¹ Према томе, ако је пасивни субјект, у моменту одвођења или задржавања, тј. одузимања, учињеног у намери закључења брака или ступања у сексуалне односе, блудне радње или противприродни блуд са отмичарем или трећим лицем, био дете или млађи малолетник постојаће отмица детета, а ако је био старији малолетник или пунолетно лице постојаће обична брачна (тзв. брачна девојачка) или блудна отмица.

Даље, одузимање малолетника у наведеној намери може се извршити на било који начин, па и наговарањем и самим прихватањем молбе пасивног субјекта да пође, односно да остане са извршиоцем. Значи да евентуални претходни пристанак отетог лица није од значаја за постојање дела, па се овом врстом отмице сматра уговорена отмица, па чак и добегавање. Ово стога што пасивни субјект због узраста или психичких аномалија није способан да правилно схвати значај одвођења или задржавања, односно добегавања у поменутом смислу, нити последице које из тога могу проистећи, па је његов пристанак на отмицу правно ирелевантан.

Инкриминацијом овог дела законодавац ставља под посебну кривичноправну заштиту полну слободу ових лица, у времену кад још нису у стању да својим слободним одлучивањем заузму одговарајући став о свом сексуалном животу. Из истог се разлога накнадни пристанак отетог на склапање брака или на ступање у сексуалне односе овде не сматра основом за искључење кривичне одговорности учиниоца.

Иначе је, „одвођење малолетника“ у светским размерама и свепријатан проблем. Наиме, експерти ОУН процењују да је крајем ХХ века у свету било око 75 милиона „дече – робова“, од чега 40 милиона у Азији, 10 у Африци, 3,3 у Латинској Америци и остатак у високоразвијеним земљама! Они се искоришћавају за рад на пољопривредним плацажама, у локалним индустријама, као кућна послуга, па чак и у рудницима (Колумбија). Велики број таквих „радника“ криминалци отимају и потом продају послодавцима, често и у прекоморским

30 О отмици деце у страној легислативи у пракси види: P. S. Fass, „Kidnaped: Child Abduction in America“, Cambridge (Massachusetts) – London, 1997, pp. 3-21 etc.

31 У праву старе Србије и Краљевине СХС (до 1939. године) граница је била низа тако да се могло отети само малолетно женско лице до 15 година (чл. 189. КЗ). Опширније види код Д. Алиmpiћ, „Полициски речник“ (књ. III), Београд, 1927, стр. 157-160.

земљама.³² Уз то се женска, а и мушка деца присиљавају на проституцију и све више на снимање порнографских филмова. Најтежа је судбина малолетника за које криминалци оцене да нису способни ни за рад ни за проституцију – њих осакаћују, ослепљују или на други начин унажавају и потом приморавају на просјачење. На жалост, појава отимања деце ради упућивања на проституцију и просјачење је имала забрињавајуће разmere и у бившој Југославији (нарочито међу Ромима).

Неки примери добегавања и отмица жена у Србији с краја XIX века

Добегавање, привидне и уговорене отмице (квазиотмице), те брачне и блудне отмице жена, задржале су се у српском народу и у XX веку. На то указују резултати неких истраживања из 1956. и 1965. године, али и наше истраживање из 1990. године.³³ Ипак ове појаве су биле значајно израженије током XIX века што се, по природи ствари, нарочито односи на добегавање. Занимљиво је да је један такав случај допринео проширењу Кнежевине Србије 1833. године.

Наиме, већ је истакнуто да су у Крушевцу и околини, чак и непосредно уочи коначног ослобођења, појаве блудних и брачних отмица српских жена (и деце) биле веома честе. Тако је Бећир Врањанлија отео у Крушевцу жену неком Павлу, „потурчио је и узео себи за жену, поред све молбе целе чаршије да то не чини“, – наведено је у жалби кнеза Милоша турској влади у Цариграду. Влади је уз жалбу достављен списак „поруганија и зулума“ у Крушевачкој нахији. Наведено је 316 случајева, од којих је 84 било отимање, превођење на ислам и срамоћење жена, девојака и деце. Поред наведених, описаны су зулуми: Карамуића, који је у Крушевцу отео две кћерке „Живоинове“, једну узео за себе а другу од шест година (sic!) поклонио брату Асану; Ахмед-бега из Крушевца, који је у Пепељевцу „осрамотио жену Милетину а њему самом ударио 500 тољага од кога тирјанског боја и данас човек на рукама пузи“; и многи други.

Међу муслиманима свирепошћу и разблудним животом посебно су се истицали бегови Френчевићи, једна од најстаријих турских породи-

32 Према подацима пакистанске хуманитарне организације „Помоћ затвореницима“, од 6. августа 1988. године, у Пакистану се дневно киднапује петоро до седморе деце (преко 2.000 годишње) која се потом продају власницима циглана и рудника и вођама организованих просјачачких банди у велиkim градовима.

33 Упореди: В. Велагић, „Отмица девојака појава која се провлачи кроз вјекове“, Народна милиција, бр. 4/1956, стр. 29-36; В. Чулиновић-Константиновић, цит. дело, стр. 167; М. Милошевић, „Отмица: реликт прошлости, злочин будућности“, Горњи Милановац, 1990, стр. 129-138, 184-189.

ца у Крушевцу. Селим-бег Френчевић одвео је само из једног села (Адровац, срез Моравски) 12 српских девојака и приморао их да приме исламску веру. Новембра 1832. године Селим-бег, Зека и Смака Френчевић одвели су из села Мозгова две девојке, Миљкану и Марију, кћери Јаћима и Стојана Гојковића. Иако су оне касније, по свему судећи, пристале на брак (квазиотмица), кнез Милош је тај случај најпре искористио да подстакне побуну, која је избила у свим селима Крушевачке нахије, затим да успостави српску власт (судије) у Крушевцу, Параћину, Ражњу и Алексинцу и, коначно, да 1833. године прогласи присаједињење Крушевачке нахије Кнежевини Србији.³⁴

Међутим, појава „одвођења женскиња“ није ишчезла ни деценијама након ослобођења, што подједнако важи за блудне и брачне отмице, али и за квазиотмице. Теоретичари и практичари с краја XIX и почетка XX века, истицали су: „добегавање већим делом долази као маскирање самовољног поступка девојке. Често је родитељи не дају за кога она хоће. Да избегне прекор родбине и села, девојка пристане да је њен јаран отме, и по утврђеном договору нађе се на извесном месту, одакле је он поведе са дружином. Ако наиђу људи она се опире и запомаже као о правој отмици; а на слободном месту трчи за момком његовој кући, најбољим расположењем“.

На једном суђењу код првостепеног ваљевског суда, девојка је објашњавала начин отмице овако: „они ме воде а ја трчим“, што је направно изазвало смех код судија и публике. Ислеђењем је доказано да није било силе, и момак је ослобођен од кривичне одговорности.

У наше време, отмица и добегавање девојака много пута су дело шпекулације без моралне основе. „Отимљу“ се богатије девојке без оца, да се дође до њихова имања а из тих побуда наговарају девојке и на добегавање. С друге стране „предузимљу“ се кривичне истраге и у случајима добровољног добегавања из љубави, да се младожења што више ослободи. Девојка, по наговору родитеља одриче да је дошла у момачку кући по доброј вољи, власти предузму дело у поступак, и понекад ставе момка и у притвор, и тада настају уцене. Пошто момак добро плати, девојка призна на суду да је сама дошла, и тужилац одустаје од тужбе. У старо време судови су дакле бранили слободу и невиност девојке од насиља и преваре. Данас они морају да узимљу у заштиту

³⁴ О томе види шире код Б. Илић, „Историја Крушевца“, Крушевац, 1971, стр. 112 и даље.

невине момке сузбијајући измишљене тужбе. У нашем правосуђу има пуно таквих примера“.³⁵

О распострањености појава одвођења и добегавања у Србији све-доче и следећи примери из правосудне праксе с краја XIX века:

„Другог дана Светих Тројица 1874. године, беше сабор на „Мрамору“. Из оближњих села Ливађа, Криве Реке, Мачковца, Палјевшице и Брзећа, прибран је био голем број родитеља и омладине, као о свакој заветини. Док су временити и озбиљни људи, са пријатељима и позна-ницима проводили време крај трпеза, пијући у божју славу, дотле је ом-ладина играла у колу до неко доба у ноћи. Са осталим девојкама била је на сабору и Миросава, кћи Радојице Симеуновића из Палјевшице, са браћом Милојем и Младеном. За време игре Сава Врекић из Криве Реке, даваше Миросави три дуката обележја, да за њу пође, но она не прими. О заходу сунца, свет се стаде разилазити. Миросава с браћом пође к стоци, која беше на брдима по Мрамору. На растанку Сава Вре-кић запита Ружицу жену Андрије Степановића из Палјевшице „је ли Миросава добра и честита“; и кад га она о том увери, он рече да ће је отети.

Мало доциније беше Миросава код котара, а браћа јој прикупљаху стоку по брдима, тумарајући тамо и амо. До Миросаве беше код своје стоке поменута Ружица. У то, у растојању колико се може човек каме-ном да добаци, појаве се Сава и дружина му Агатон Смакић, Јован и Милан Раденковићи, Тимотије Милојевић и Тиодор и Симеун Спасић из Криве Реке. Придолазећи с разних страна опколе брдашће где је би-ла Миросава, тројица с једне а четворица с друге стране, па се код ње састану. Опет Сава затражи руку у Миросаве, и сад јој понуди седам дуката на име обележја, но она одби и овом приликом. Затим рече де-војци Тимотије: „хоћеш ли поћи за ме, да ти ја дам паре?“; али она одби и њега. Питаху је даље, хоће ли бар поћи за Милана, и она као да хтеде за њу. Нато повиче цела дружина, да мора поћи или за Саву или за Ти-мотија, али се она усprotиви. Сад први приђе Миросави Тимотије, и дрограби је за руку; за њим навали остала шестина па је слошпи повуку и стану носити.

У оној гунгули само се видела бела махрана како лепрша на Миро-савиној глави. Девојка се бранила, тукући нападаче песницама, и баца-кајући се на све стране, али залуд. Видећи најзад, да се не може да ода-пре насиљу, повиче запомажући: „А јој! Не дајте ме браћо ако Бога знате! Ето хоће да погинем данас од Криворечана“. Намах допадну

35 А. Јовановић, цит. дело, стр. 85

њена браћа Милоје и Младен „у индат“ (помоћ). Док се они са некима од отмичара бише и крвише, они други вуцијаху Миросаве даље и даље. Сад долети и трећи брат Милосав са неколицином сељана, дохвата каменицу и налети на отмичаре вичући! „Пуштајте девојку! Зар да је водите код нас живе браће? Лећи ће крв, а то не ћете учинити!“ Поплашени оволиким отпором, оставе отмичари Миросаву, и оду осрамоћени у своје село...“

„Деветог Августа 1899. године, Василија кћи Милоша Лазића из Горњег Видова у Параћинском срезу, са млађом сестром и нејаким братом, оду у своју градину, да залију купус. Тек што су ушли у градину, испадну из оближњег кукуруза Максим Симеуновић. Светозар и Милан Станојевић, и Лазар син Милена Микића, из истог села; дохватају Василију за руке и ноге, и снесу је у врбак, где Максим изврши шта је желео. Девојка вели, да се отимала и запомагала, али није могла да одоли сили; јер јој је отмичар претио убијством ако се не пода. Затим је одведу Максимовој кући. Кад девојка рече да неће за Максима ни живи ни мртва, његова родбина пребаци их преко Мораве, и смести у некој појати. Максим је преко ноћи имао три пута посла са девојком. Сутра дан у уторак, одведе је даље у село Дреновац, кући свог сродника Благоја Гајића, где их пронађу и раздвоје сеоски кмет и њен отац. Пред влашћу је девојка показала, да са Максимом није имала договора, и до овог догађаја да *није познавала човека.*“

Према томе, у овом случају је изгледало да се ради о брачној отмици у правом смислу јер је оштећена тврдила да је одведена против своје воље и да је у том тренутку била полно непорочна, односно невина (није „познавала човека“, тј. мушкица). Упркос томе, испоставило се да је реч о фингираној отмици. Ево како се правдао оптужени Максим Симеуновић, у наведеном догађају „насилног одвођења“ девојке Василије:

„Заволели смо се поодавна. О Ускруса она ми рече, да је отац не да за ме, него треба да је одведем, као што је у нас обичај. Од тога доба меркали смо угодну прилику. У очи догађаја јави ми, да ће јој отац сутра бити ван куће на кулуку, и пошто је ово згодна прилика позиве ме, да сутра пред ноћ дођем до градине, где ће се она наћи, те да је одведем. Ја на то пристанем. У своје време нађем се на уговореном месту, и кад она пође из градине, приђем, ухватим је за руку и поведем. Она се испрва отимаше зато, што јој ту беху брат и сестра; али је затим све трчала са мном, да је не врате рођаци, који су се прикупљали на кукњаву деце. Одведем је најпре у врбак (заклоњено место), и ту сам је обљубио по њеном пристанку; затим одемо мојој кући, поседимо и попијемо мало

ракије, па се кренемо преко Мораве, јер смо чули да јој отац дошао са кулуком, и да нас тражи. Ту у једној колиби преноћимо као муж и жена, опет са њеним одобрењем, а сутра дан одемо у село Дреновац мом рођаку итд. Девојка је пошла са мном и подала ми се драге воље, а сад по-риче по наговору своје родбине. Другови су ми у овом догађају били потребни, да ми помогну, ако би ко налетео да отима девојке; а оружје понео сам да се брани јер сам се бојао њене родбине.“

Карактеристичан је и следећи пример преварног одвођења, тј. добегавање које је прерасло у брачну отмицу:

„Видосава, кћи умрлог Весе Миловановића, из Великог Шиљеговца, мома од непуних 17. година, стасита и наочита, загледа се у Стојадина Митића из Зебице. Беше јој прилика годинама, из добре куће, а поред тога отресан и угледан. Баш имајаше воље да се уда за њу. Љубав се не да затајати. Из а милокрва гледања долази уздах, за њим чежња, па стидљиво поверавање другарици, сестри или снаси, и онда ствар избије на јаву. У зближавању срдаца што куцају једно за друго, жене су најбоље посреднице. Не могах дознати, да ли нађе одзива у момачком срцу ватрена љубав девојке; али то стоји, да су њени пријатељи Ан, Јан, и Здр. Рад. дознали њену жељу преко својих жена па је наговоре да побегне у дом првог од њих, где ће је Стојадин дочекати и прстеновати. Лака памет поверије. Без дугог премишљања напусти Видосава очев дом, и поред старије сестре Милосаве, која је тих дана прстенована за другога „поштеним путем“, оде у туђу кућу жељна да угледа Стојадина.

Али, на жалост, ствар изиђе другачије. Место млађаног Стојадина, приказа се у Антином дому као младожења, озбиљна прилика неког С. Н. из Зебице, момка од 28. година. Изненађење даје се само замислити! Раздрагано срце девојкино, што куцаше се за другога, морало је да осети јак бол, услед поништене наде. Или с тога, што је за одбеглицу срамота, да се враћа родитељском дому; или што је сазнала да је Стојадин не милује; или најзад што је убеђавана да је С. Н. такође добра прилика, Видосава попусти, и на салетања Анте, Здравка и њихових жена прими прстен и одмах оде у дом С. Н. гдено као муж и жена живеше без венчања до 22. Јануара 1881. године.

Први дани миловања као да су у неколико умирили девојку у њеном јаду, и задовољили је. Ружа беше већ напупила, а цветак је вазда онога, који га први узабере. И ако још не беше одобрења од девојкине матере, стараоца и старалчког суда (јер је Видосава пупила), припреме за венчање чињене су: испит би извршен пред свештеником; и момак на два места у крушевачкој чаршији пореза лепо рухо за своју невесту.

Не зна се узрок, зашто је после неколико дана девојка изјавила да неће за С. Н. Девојка рече, да за С. Н. не ће ни жива ни мртва. Не воли га, нити га је икада волела. Пође за њу у превари и нужди, јер је побегла од матере због Стојадина... Момак рече, да је Видосава драге волье примила прстен и дошла у његов дом: и да су досада живели у љубави као муж и жена, и ако нису венчани. Држи да је подговорена да га напусти; али је он не да без крви, јер је и пред свештеником испитана".

Судија је настојао да их помири, али без успеха. На крају је морао да полицији пријави случај „превареног одвођења девојке, компликова ног са обљубом поштене девојке, која није навршила 18. година“ (из чл. 200. и 201. тадашњег Казненог законика)³⁶.

Резиме

Познато је да се, зависно од критеријума који се узима за основ разграничења, отмица се може делити на различите врсте, подврсте, видове и модалитете. По учесталости у пракси међу њима се посебно истичу принуђивачке отмице жена („одвођења“). Полазећи од конкретног циља, оне се даље деле на брачне, блудне и друге. Отмица жена (брачна и блудна) спада у „класичне“ деликте, па је инкриминишу и најстарија законодавства, а у великој мери то важи и за симуловану отмицу, па и добегавање. У древној Месопотамији сматрана је капиталним деликтом, а тако је третирају и Мојсијев закон, право старих Хетита, Солонови закони у античкој Грчкој, право северних Германа, и многа друга стара законодавства. Законик цара Душана такође одређује строге казне за извршиоце овог дела и њихове саучеснике, водећи при том рачуна о сталешкој припадности отмичара и жртве.

У устаничкој Србији, Карађорђе је забранио под претњом смрти отмицу жена, а по уредби Проте Матије Ненадовића прописане су за ово дело строге телесне казне – шиба и батињање. Књаз Милош прописује смртну казну, али ако би девојка и њени родитељи накнадно пристали на брак престајала је кривична одговорност отмичара. Строге казне биле су запрећене и саучесницама: по Карађорђевом законику било одређено по 50 батина за кума, старог свата и девера, а по 30 за остale сватове, док кнез Милош прописује годину дана казне у оковима и по 100 батина пре и после издржане казне. Књаз Милош је прописао строге казне и за случај прихватања добеглице – годину дана робије у гвожђу за момка и лишење чина за свештеника. Упркос свему томе, ове појаве су током читавог XIX века биле честе у Србији, а неке од њих (нпр. блудна отмица) ни до данас нису потпуно ишчезле.

36 Примери су наведени према А. Јовановић, цит. дело, стр. 73-85.

Summary

The abductions, depending on the criteria used for marking off the division, can be divided into different types, subtypes, forms and modalities. The practice indicates that the forced abduction of women is the most frequent one – („odvođenja“). Bearing in mind the concrete objective, the further categorization continues into nuptial abductions, meretricious abductions, etc. The abduction of women (nuptial and meretricious) is considered to be a „classic“ crime and is even condemned by the oldest judiciary systems. The same rule applies for the simulated abduction, and even for rating. In the ancient Mesopotamia the abduction was regarded as a capital crime, as did in The Mosaic law, in the principles of the old Hittites, in the Solon’s statutes dating from ancient Greece, in the principles of north Germans and in other old judiciary systems. According to Tsar Dušan’s code, the punishments for this act were very severe, both for the accomplishers and the accomplices, paying attention to the estate qualification of the kidnapper and of the victim.

In the revolutionary Serbia, Karadorde, threatening with the death penalty, forbade the abduction of women, while Prota Matija Nenadović’s regulation defined severe physical injuries as a punishment for this crime -whipping and flogging. Duke Miloš appoints the death penalty, but if the girl and her parents were to give their consent afterwards, all criminal responsibility of the kidnapper would cease to exist. Severe penalties were defined for the accessories to the crime: Karadorde’s code defined 50 strokes with bludgeon for the best man, godfather, groom’s brother or the best friend and 30 strokes with bludgeon for everybody present at the wedding party, while Duke Miloš’s sentence consisted of one year in chains and 100 strokes with bludgeon in addition, after the first sentence has been executed. According to duke Miloš’s regulation, accepting the girl who escaped is also a crime punished with one year in chains for the bachelor and relegation of the priest who preformed the wedding. Despite of all of this, these occurrences were very frequent in Serbia during the XIX century, and some of them (e.g. the meretricious abduction) did not disappear until the present days.

Момчило Исић

Институт за новију историју
Београд

ТЕШКОЋЕ ШКОЛЕ У БАЊАНИМА

Апстаракт: У раду се говори о проблемима изградње школске зграде у Бањанима. Приказни су кроз преписку насталу у периоду од 1872. до 1899, између представника општинске власти, учитеља, школског надзорника са начелником Ваљевског округа и министром просвете.

Без сопствене школе, Бањани су улазили у састав врељанске школске општине. Међутим, на збору од 17. септембра 1872. године, сељани Бањана су одлучили да у 1873. години подигну школску зграду „од слабог материјала, кака би се школа у Бањанима могла отворити већ почетком школске 1873/74. године, с тим да се о томе власт обавести“. За подизање школске зграде окупљени сељани су се обавезали да ће сав материјал сами набавити, а мајсторе исплатити прикупљеним привредом, „с главе на главу“. Знатан број сељана уписао је чак и добровољни прилог за подизање школске зграде.¹

Спровођење своје зборске одлуке Бањанци су отпочели већ на прољеће 1873. године. Школска зграда имала је једну учионицу, два одељења за стан учитеља, трпезарију и (...). Стан за ђаке није грађен с обзиром да ће они ноћивати код својих кућа. Према извештају начелника

¹ Милан Младеновић и Марко Милошевић дали су по 10 дуката прилога, Милан Димитријевић 6 дуката, Петроније Марковић, Срећко Весић, Радослав Ивковић, Живан Марјановић и Јанко Ашковић уплатили су по 3 дуката, по два дуката приложили су Марко Ненадовић и Живко Јовичић, по 1 и 1/3 дуката дали су Петроније Вићентић и Митар Глишић, дукат и по приложио је Живко Милошевић, по један дукат уложили су: Јефрем Симић, Марко Илић, Никола Јоксимовић, Обрад Радојичић, Илија Васић, Степан Петровић, Владисав Бојић, Андрија Петровић, Јован Станишић, Милош Сандић, Макевија Димитријевић, Милован Кесеровић, Илија Ашковић, Паун Кесеровић, Сима Босиљчић, Милан Софранић, Димитрије Јовановић, Глиша Бојичић. Износ мањи од једног дуката уплатио је још 21

тамнавског среза, упућеном начелнику Ваљевског округа, 8. августа 1873. године, грађевина је требало да буде готова за месец и по дана. Међутим, Бањанци су, преко среског начелника, тражили да се школа, ипак, отвори у општинској судници, о чему је срески начелник извес-тио начелника Ваљевског округа, који је ту молбу, затим, упутио, 14. августа 1873. године, министру просвете и црквених дела, наводећи: „Општина бањанска има дивну од тврдог материјала саграђену судни-цу, са четири собе, па да би се још ове године школа у истоме селу отво-рила, општина је одобрila да се ова судница употреби за школу, док ова буде готова.“

Општинска власт уверава, „да је све што школи треба готово и на-бављено, и да је из Бањана уписано до сада 35 ћака, колико сваке годи-не из овог села може бити“, па моли да се одобри школи у Бањанима, „и да се под овим условима учитељ постави, како би се предавање сада одма одпочети могло“.

„Село Бањани давало је до сад своју децу у школу врељанску и њој принадлежило је девет села са 843 пореске главе, и када би се ово село одвојило са својих 128 пореских глава, онда би опет школску врељан-ску општину састављало осам села са 715 пореских глава, која школу, по пропису, издражавати може, као што то може учинити и село Бањани.“ Своје обраћање Министру просвете и црквених дела, помо-ћник начелника Ваљевског округа завршава молбом да се жеља Бањанаца услиши, и да Министар за „њихову нову школу“ постави учитеља, „како ће се сад одма предавање одпочети моћи“.²

Не чекајући одговор министра, Милан Младеновић и Радојица Бу-којчић су, 22. августа 1873. године, лично тражили од Министра да постави учитеља за њихову школу, предлажући да то буде учитељ ора-шачке школе, у којој није било, према важећем закону, довољан број ћака. Међутим, како они нису имали податке колико је стварно ћака имала школа у Орашцу, то их је министар задужио да то сазнају и да га о томе обавесте. Обавештење на адерсу министра уследило је само на-кон три дана, односно 25. августа 1873. године: „А сада смо се подпуно известили да нема више од шеснаест ученика, то смо се ми известили сами собом и од дотичног учитеља исте школе. Него Вас с понизношћу

сељанин, и то: Иван Мијајловић 48 гроша, Андрија Петровић 20, Живко Жива-новић 40, Ђурађ Петровић 40, Митар Несторовић 30, Глиша Несторовић 30, Јован Марковић 20, Илија Јовановић 20, Стеван Петровић 20, Јован Бојичић 40, Огњен Матић 40, Павле Петровић 20, Петар Симић 20, Љубомир Дамњановић 20, Јован Вуковић 20, Тадија Гавриловић 44, Марко Милићевић 10, Милијан Илић 10, Иванко Илић 40; Архив Србије, Министарство просвете, 1873-8-139

² Архив Србије, Министарство просвете, 1873-8-139

молимо, ако закон не прописује даље оставити горе речену (орашачку - прим. М. И.) школу са тим малим бројем ученика, а Ви нам одобрите учитеља те исте школе“³

Уважавајући предлог Начелства Ваљевског округа, од 14. августа 1873. године, на основу молбе бањанске општине, министар просвете и црквених дела је, 24. септембра 1873. године, одобрио „ДА СЕ ПРИВРЕМЕНО УСТАНОВИ ШКОЛА У БАЊАНИМА, КОЈА ДА ПОСТОЈИ У КУЋИ САГРАЂЕНОЈ ЗА ОПШТИНСКУ СУДНИЦУ. Привремено стање те школе трајаће све донде, док орашчани не саграде школу по плану, или док бањанци не приволе још које село, да им приступи у заједницу школску, те да бар приближно изиђе онолики број дома, коликом се по закону може школа дати.“ Обавештавајући о овој својој одлуци Начелство Ваљевског округа, министар просвете му је ставио у задатак да селима у околини Бањана понуди стварање засебне школске општине са Бањанима, а да о самој одлуци извести бањанску општину, и да јој препоручи „да потребе школске набави, и све што је за школу нужно припремити“. Такође, министар је обавестио „да је за бањанску школу учитељ постављен“, уваживши захтев Бањанаца да то буде учитељ из орашачке школе.⁴

Своје обавезе бањанска општина је, према школи, испунила, па учитељ Јаков Нешић, у свом првом извештају о стању школе, од 18. октобра 1873. године, констатује: „Потребе школске све према препису имаду.“⁵

Ревност бањанске општине није, међутим, дugo трајала, па је школа оскудевала и у најнужнијим потребама. Након неуспелих жалби општинској власти, учитељ је био приморан да о материјалном положају школе у Бањанима обавести и среску власт, прво 9. јануара, а затим и дописом од 3. маја 1880. године, у којем је навео следеће: „У школи бањанској нема књига, мапа ни слика, расписом министарским препорученим, а школи потребним. Школа бањанска нема, према закону, стараоца. Школа бањанска нема од пре месец дана фамилијаса. Све ово тражио сам од месне власти, но она је остала наспрам тога равнодушна. Под Бр. - 11 од 9. јануара молио сам среску власт да као надзорна власт опомене месну општинску власт на свој посао и закон, но од свега тога успео сам то да од пре 10 дана нема ни дрвца пред школом иако сам небројене пута тражио дрва.

3 Исто

4 Исто

5 Архив Србије, Министарство просвете, 1872-31-3898

Овако је стање школе бањанске у односу своји потреба и снабде-вања од стране општине, па ако ова школа може овако радити и опста-ти онда добро, а ја ово, по својој дужности, достављам среској власти, јер немам власт да сам кога приморам, да штогод од речени ствари школи набави.⁶

По пријему ове жалбе бањанског учитеља, среско начелство је, већ 5. маја 1880. године, захтевало од председника бањанске општине, у року од 24 сата, изјашњење зашто школа није снабдевена свим потре-бама, и где је новац прикупљен на име школског приреза, истичући: „Овакав поступак председника, као прве народне власти, противан је закону, и без казне неће се оставити, само док се ствар извиди. При том да одма све што треба школи набави ...“⁷

И поред изузетно кратког рока, од свега 24 сата, председник суда бањанске општине одговорио је среском начелству тек 15. маја, нагла-шавајући да школски прирез није сав прикупљен, а да су сва при-купљена средства утрошена на потребе школе. Сеоском кмету наложе-но је, пак, да заостали школски прирез што пре прикупи, „и да потре-бне школске ствари набави“.

Насупрот тврђни учитеља, истиче се и да је стараоц школе изабран, да је послужитељ-фамилијаз примљен, а друва школи довучена. За не-достатак мапа и књига каже се: „Од захтеваних мапа и књига учитеља, он је од неких одустао наводећи да му до Петровдана нису потребне, а неке за које је изјавио да су му преко нужне, те ће се што пре набавити“. Као потврду својих ставова, председник суда наводи да је приликом сравњивања рачуна о утрошеном школском прирезу и изради одгово-ра среској власти присуствовао и сам учитељ.⁸

У оскудици приводећи крају 1879/80. школску годину, бањански учитељ, услед неизвршених поправки на школској згради у време рас-пуста, није могао на време отпочети школску 1880/81. годину, због чега се, 2. августа 1880. године, жалио начелнику Тамнавског среза, истичу-ћи: „Вама је познато да, према закону, основне школе треба да одпочну свој рад од првог августа закључно. Данас је већ други дан августа ме-сека, а овдашња школа не само што није до сада оправљена, но јошт није нико ништа о оправци исте ни предузимао. Оправка ове школе да-нас да отпочне не може се свршити пре 20 дана, при највећој вољи и за-узетости, а још и за дуже време кад се о оправци нико не стара, као што је случај са овом школом.“

6 Исто

7 Исто

8 Исто

Ја сам се ослањао на распис Министра просвете од 2. јуна текуће године и надао се да ћете ви то наредити, и да ће оправка у своје време бити извршена и ништа даље предузимао нисам код овога Суда да се оправка изврши. Сада пак када о оправци нико не води рачуна достављам вам ово ради знања, јер ја децу примити немам где, док се школа не оправи. Школа полаже рачуна о своме раду, а при оваквом стању ствари ја не знам како га могу положити кад не могу радити у одређеном ми одељењу.⁹

Грађена од слабог материјала и неадекватно одржавана, школска зграда у Бањанима брзо је пропадала, пошто је само село Бањани није могло одржавати. Суд општине бањанске је зато молио, 25. јула 1882. године, Начелство Среза тамнавског за помоћ да се бањанска политичка општина претвори у школску општину, а да се за школу узме општинска судница. У молби је истакнуто: „Школа бањанска, која је пре 7-8 година начињена од слабог материјала, постаће кроз 1-2 године посве слаба, да ће се морати затворити, кад деца немају где ићи у школу, а село Бањани само не може издржавати ту једну школу, што доказује и многа сиротна деца чији се родитељи сваки дан жале власти што немају потреба школски и леба, а то је зато што се од сваког домаћина мора узети дете из куће не гледајући године старости само да се попуни потребан број деце, те да се школа не затвори.

Село Кожуар и Вукона ове општине имали су своју школу у Вукони код цркве, но ова, по све слаба, падне и затвори се, те тако и они немају школе, а деца им не иду никуд у школу, а и цркви се погледа сат и час кад ће пасти, јер је сва од дрвeta и трула.

Село Калиновац има своју школу у селу Новаци, која је од њих удаљена два пута више него бањанска, гдји деца морају свако јутро и вече пролазити преко река и потока, рђави ћуприја куда и река Тамнава тече.

Село Бањани, Кожуар, Вукона и Калиновац сачињавају општину бањанскую, чија је зграда суднице са плацем ортачка, а са школама сва четири села пате, те не могу децу своју уредно да дају, и то село Калиновац што му је скоро 1,5 сат далеко школа, Вукона и Кожуар што немају школе своје, ни близу суседне, него јаловичка у округу шабачком, далеко од свих села преко 3 сата, а село Бањани има у месту школу али тесну и слабу.

Умољавате се г. Начелниче да изволите подејствовати код више власти да се села Бањани, Кожуар, Калиновац и Вукона споје у једну

⁹ Исто

школску општину, пошто и иначе сачињавају једну општину, а зграду Судницу постави за школу.

За судницу може се узети, као по све удобна, садашња школа бањанска. Овом трампом биће сви вольни, сем неколицине грађана, али и они ће је одобрити. Зграду суднице прегледали су сви ревизори школски, који су школи бањанској додили, и увек су је налазили као удобну и од тврдог материјала зграду.¹⁰

Само дан касније, допис о изузетно лошем стању школске зграде и недовољном старању општине о њеној поправци упутио је среском начелству и бањански учитељ, подвлачећи да само село Бањани тешко може да издржава школу, те да би, отуда, требало да у бањанску школску општину уђу и села Вукона и Кожуар, пошто је њихова школа затворена, а, иначе, су део бањанске политичке општине Он се, такође, залаже да се школа премести у општинску судницу, а ова у постојећу школску зграду. „Пошто ова школска општина ни до данас није приступила оправци школске зграде и набавци нужних јој потреба, нити је почела попис нови ђака, с изговором да за то очекује нарочиту наредбу од полицијске власти, то молим г. Начелника среза Тамнавског да изволи што пре наредити да се ово-школска зграда до 1. августа т. г. окречи, врата и пећи поправе и нужне потребе, као: креда, сунђер, метеље, мапу Краљевине Србије и Шрајберове слике прибаве, као да и нов попис ђака учини, како би се предавање од 1. августа одпочети могло, сходно прописима закона школског.

Међутим, част ми је доставити г. начелнику среза Тамнавског да се-ло Бањани (од 80 домаца са 160 пореских глава) с тешким напорима издржава своју школу, а још мање може да подмирује законити број ђака, и то из узрока што има већи део сиротног становништва, који је једва кадар зарадити кору насушног хлеба, а узимају се као пореске главе, те се и трошкови око школе од њих никада не могу узимати, а камо ли да су у стању децу издржавати у школи.

Да би се овој незгоди доскочило, а у интересу ове школе, узимам слободу замолити г. Начелнику среза тамнавског, да изволи што је пре могуће наредити да се попишу деца за ову школу и из села Вуконе и Кожувара чија је школа затворена. Ово тим пре, што речена села и она-ко сачињавају део ово-грађанске општине, којима је село Бањани као центар (као понајближе), и што од Бањана до тих села нема пун сахат ода. Дакле, према даљини немају ближу школу до ове, што је такође сагласно постојећим наређењима више власти, да кад се која школа за-

10 Исто

твори из каквих разлога, да се деца за школу имају упутити оближњој школи.

Најзад, дознао сам да је и ово-школска општина сличан предлог учинила код власти, а уједно и односно школске зграде, да се тј, ова за судницу узме, а судничка зграда као удеснија за школу одреди, која би по нужним оправакама, са својим удобним смештајем, здравим положајем, као и земљиштем за школску башту, сасвим одговарала својој цели.

Стога и ја као наставник ове школе, по својој светој дужности, молим г. начелника среза Тамнавског да изволи наредити да се ова прека потреба и нужда школина што пре подмири, с тим док се оправка на судници не учини могла би деца у старој школи учење одпочети.¹¹

С обзиром да је са оваквим стањем бањанске школе упознато и Министарство просвете и црквених послова, министар је већ 28. јула 1882. године, актом ПБр. 4943, упућеном Начелству Ваљевског округа, наредио: „Бањанска школа са свим је работна и мораће се затворити, мада је скоро и отворена, ако се одмах општина не реши, да у најкраћем року сагради нову школу по правилима о грађењу школа и намештају школском. Начелство ће то представити дотичној општини и позвати је да се изјасни, до ког времена може бити готова са зидањем нове школе. Ако општина пристане да гради нову школу, начелство ће изаслати у Бањане окр. инжињера, који ће наредити како да се оправи садашња школска зграда, те да може служити до нове школе. Општина ће спремити још нове скамије по пропису и купити мапу Србије, Шрајберове слике и збирку мертарских мера.“¹²

На збору сељана бањанске школске општине, односно села Бањана које је само чинило школску општину, одржаном 1. августа 1882. године, одлучено је, међутим, „да они никако не могу подизати нову школску зграду из узрока, што њихово село нема више од 165 глава пореских, које преко године не дају више но до 25 ѡака“. Истовремено изјавили су „да би они желели, да се за школску зграду узме кућа суда општинскиог, која постоји на тако угодном месту, како би одговарала правилима о грађењу школа, пошто је иста и иначе са свим потребитим одељењима снабдевена, а и од тврдог је материјала, а стара школска зграда да се употреби за кућу суда општинског“.¹³

Да би се ова замена реализовала, збор је одлучио да се тражи сагласност и од села: Вуконе, Калиноваца и Кожуара, пошто су и они учес-

11 Исто

12 Исто

13 Исто

твовали у грађењу општинске суднице, а своју децу не шаљу у бањанску школу. Одговор овдашњих сељана био је негативан: „Ми никакао не пристајемо да дамо нашу општинску кућу - коју смо заједно саградили са сељанима села Бањана - за школску зграду, а они како знаду и како хоће нека такову траже и граде. Што се тиче наше деце, ми ћемо ову слати у школе, где ми хоћемо и где је нама воља, као што смо то и до сада чинили, без да смо их у бањанску школу слали. Тако исто не можемо пристати са њима ни на грађење школске зграде.“¹⁴

Супротно ставу сељана Вуконе, Калиновца и Кожуара бањанска школа је премештена у општинску судницу, о чему начелник Тамнавског среза 12. августа 1882. године извештава Начелство Ваљевског округа, тражећи да оно обавести министра просвете „ради знања, да не би школу затворио због досадашње хрђаве зграде“.¹⁵

Упознат са овом одлуком, министар просвете и црквених послова је већ истог дана, актом ПБр. 5591, одговорио Начелству Ваљевског округа: „Школској општини бањанској препоручиће Начелство да се што пре сагласи са осталим селима која њој припадају у погледу зидања нове школе, иначе ће се та школа затворити. За саму општину није корисно да се цепају, већ да се сагласе и граде школу што пре. Но да би се школа бар привремено могла да смести у бољу кућу, Начелство ће изаслати окружног инжињера у Бањане, те да прегледа судницу, коју општина за школу нуди, и да овамо јави: може ли и у тој кући школа бити привремено или за дugo.“¹⁶

По наређењу Начелства Ваљевског округа, окружни инжењер је извршио преглед општинске суднице у Бањанима, и о томе Начелству поднео извештај 15. септембра 1882. године: „Кућа је саграђена од тврдог материјала, спољни зидови имају 0,72 метара дебљине, а делећи 0,4. Унутрашњу висину кућа има 3,55 м прозори имају 1,75 висине и 0,90 ширине, кућа постоји на једном брежуљку и на врло оцедном месту, а има следећа одељења: соба заседања, која би служила за школу има 56,75 дужине и 4,3 ширине, ходник од 5,75 дужине и 3,68 ширине, соба од 4,30 ширине и 4,32 дужине; друга соба од 4,18 ширине и 4,30 дужине, и трећа соба од 4,32 дужине и 3,68 ширине. Свега има ова кућа 6 одељења. (...) Сва одељења имају доволно светlostи. Кућа би се имала изнутра окречити и где малтер фали омалтерисати, и требало би одмах нужник начинити.“¹⁷

14 Исто

15 Исто

16 Исто

17 Исто

Након што је од Начелства ваљевског округа примио извештај окружног инжењера, министар просвете и црквених послова је Начелству одговорио већ 18. септембра 1882. године, истичући „да је општинска судница у Бањанима врло неудобна за смештај школе. Но кад општина не располаже зasad другом погоднијом зградом, онда се и та може привремено употребити, с тим да се иста за време одмора о берби окречи и оправи у ономе што је најпотребније, кад то није извршено у време школског великог одмора.“ Истовремено, министар је упозоравао Начелство да и даље мора инсистирати на грађењу нове школске зграде, у чему су му први послови: избор места за подизање школске зграде и израда плана и предрачуна.¹⁸

Школски рад у бившој општинској судници отпочео је тек 1. октобра 1882. године. О стању зграде и њеној опремљености учитељ Остоја Антић, у извештају од 28. октобра 1882. године, каже: „Школску општину сачињава село Бањани са 80 домаца и до 165 пореских глава. Општина је своју школу преместила у досадашњу судничку зграду, која је од тврдог материјала, на здравом месту и удобна за цјел за коју је узета, али школско зданије није још оправљено и окречено. Школа од својих ствари и учила има следеће: 4 скамије, 2 астала, 1 таблу, 1 орман, 1 глобус, 1 рачунаљку, 2 протокола за упис ћака и за наредбе, 1 дивит с пескаоницом, 2 столице, 1 мапу Европе и 1 мапу Старе Србије и Војводине, 1 секиру, 1 ведрицу, 1 чабар за воду - све у добром стању. А потребне су ове ствари и учила: 1 сахат, термометар и барометар, Шрајберове слике за сва три царства природе, модели свих нових мера, мапа Краљевине Србије, писмарица са стоцем. Сандуче и 40 штампаних табака за вођење школске администрације набавио је наставник за своје паре, јер општина није за то поитна.“¹⁹

Извештен да се бањанска општина слабо стара о својој школи, Министар просвете и црквених послова је, 3. новембра 1882. године, препоручио Начелству Ваљевског округа „да општини бањанској заповеди да с места изврши најпрече оправке на школи“, као и да набави све школске потребе.

На изузетно слабо старање школске општине о школи, бањански учитељ се, 10. новембра 1882. године, жалио и среском начелнику: „У овој је школи апсолутно немогућ сваки рад. Није доста што је школа трпила оскудицу у огреву у прошлом месецу, кога од 1. текућег никако и немам, него је и школска зграда у ономе истом стању какву сте и пре нашли, у време прегледа, тј. немогуће је да се у њој презими. А од када

18 Исто

19 Исто

је вајни општински збор био, (1. новембра) од тог доба баш се и не помиšља о ма каквој оправци на школској згради, нити о набавци дрва за огрев. И сама радња у школи поремећена је недоласком ђака у школу, јер их њини родитељи задржавају од школских часова учења, видећи упорну распру у општини због школе и овај несигуран садањи положај.

За доказ да је горњи навод истинит посведочиће све комшије који су на домак школи, а и већина њих из села, а чуло би се и више штогод не-пријатније за школу. Тако нпр. кмет бањански Живко Станимировић већ јавно рече како му на срцу стоји школа бањанска; и то у меани Марице Димитријевић из Бањана, 9-ог тек. месеца по подне, кад га фамулус школски тражаше да му јави да школа одавна већ нема дрва за огрев, он - кмет - му одговори: (како сам дознао после по упуту Паје Поповића из Вуконе) Кажи ти учитељу нек он купи његове прње, па нек иде куд зна, а ти купи оку гаса па полиј оне чардаке, те се огреј с децом и госпојом (...) Овакве слике нису ретке које ову школу сретају, особито у овом моменту, кад је школа тако рећи у општини остављена сама себи, па се нико не стара о њој; омалоуважена заједно с наставником пред светом, нарочито пред школском децом, која сваки дан чују из уста других људи и својих родитеља горе изложене и сличне недостојне гласове за школу. То ме је принудило те сам био принуђен 4-цу ђака отерати на свагда из школе због крајњег раскалашлuka њиног. Сем тога, због немања огрева, опште неоправке на згради, недоласка ђака у школу, а нарочито што је школа од општине напуштена, занемарена, што се намерно иде да се школа затвори - отпустио сам и ово неколико деце, јер немам где да их учим.²⁰

О оваквом материјалном положају бањанске школе непрестано је упознавано и Министарство просвете и црквених послова, од којег су стизала бројна наређења бањанској општини да поправи школску зграду и набави све потребе за рад школе и наставника, уз претњу да ће се школа затворити. Наређења се, међутим, нису извршавала. У једном одговору Среском начелству, од 21. новембра 1882. године, председник суда бањанске општине то објашњава: „Пошто на предлог овог Суда никако нећеју остала села да се са школом саставе са селом Бањани, то ни ово сад неће, а и не може школу издржавати“.²¹

Последице неадекватно решеног статуса школе у Бањанима нај-боље показује извештај њеног учитеља од 13. децембра 1882. године: „Школска зграда није ни до данас оправљена, него је тек суд из ње пре-

20 Исто

21 Исто

мештен, а школске ствари унете су у бившу судничку зграду, у којој су и сад прозори од времена полупани, зидови скроз напукли, патоси шупљи, таван местимице поодпадао, опећи неудесне, оков на прозорима и вратима неподесена и покварен, кров непретрешен, дакле школска је зграда у онаквом стању, да се у њој без опасности по здравље и живот презимити не може. Сем тога овај премештај у бившу судничку зграду не одобравају села: Калиновац, Кожуар и Вукона, која села с Бањанима чине политичку грађанску општину, те, услед тога, садања школа стоји у питању. Па ни сељани села Бањана, као школска општина, нису једног мишљења за школу. Већина их је за то да се принуде Кожуар и Вукона да дају своју децу у ову школу и да заједно издржавају школу, а сами не могу. - Од потреба школа нема сахата, Шрајбера-вих слика, сунђера, удесних судова за воду, мапе Краљевине Србије, модела нових мера. У опште, општина школска ни паре није уложила на оправку школе и набавке њени потребе, сем на плату момку.“²²

Истога дана, актом ПБр. 10248, министар просвете и црквених послова је обавести Начелство Ваљевског округа да ће се школа у Бањанима о Петровудне затворити.²³ Актом, ПБр. 10387 од 20. децембра 1882. године, министар је, пак, препоручио Начелству Ваљевског округа да пошаље окружног лекара и инжењера, који ће прегледати школску зграду у Бањанима, а да бањанској општини нареди да „школу одмах оправи, бар оно што је најпрече“, и да набави све школске потребе, подвлачећи да је дрва за огрев општина дужна „с места да довезе школи и Начелство ће строго казнити дотичне кметове ако школа трпи оскудицу у ореву, као што је то било од 1. до 10. новембра ове године“.²⁴

„Најпрече“ поправке извршене су, међутим, само у оној мери да се школа не затвори. На озбиљније старање о школи Бањанце није приморао ни нови Закон о основним школама, донет 31. децембра 1882. године, који садржи допуњене прописе о школским општинама, школском одбору и о управитељу школе: „Круг школске општине чини варош, варошица, село или села и засеоци који једну или више школа заједнички издржавају. Школска општина може по томе бити мања или већа од политичке општине, и она свакда носи име по имениу школе у којој се њена деца уче. Нова школска општина постаје свакда кад се где нова школа оснује. Нова школа се може основати, ако школска општина може у својој школи имати увек најмање тридесет ученика, и ако је може свим потребама намиривати и издржавати. Дајући одобрење за

²² Архив Србије, Министарство просвете, 1882-31-3945.

²³ Исто

²⁴ Исто.

подизање нове школе, министар ће и определити одмах круг нове школске општине, тако и круг оне или оних школских општина, из којих се нова школска општина издвојила и засебном школском општином постала.

Школску општину представља и о вршењу њених дужности се става школски одбор, у који улази председник оне политичке општине у којој је школа, или, ако је он спречен, кмет места у коме је школа, школски управитељ дотичног места или учитељ (ако је један) и по један грађанин из сваког села које је ушло у састав школске општине, ако је тих села више, а два ако је село једно или варош или варошица". Задаци школске општине су: „1) Да подиже, оправља и обдржава зграду за школу, стан за учитеља и школског послужитеља онако како је то прописано правилима о грађењу школа; 2) Да дају учитељу стан и огрев, а ако нема у школској згради или иначе у другој кући стан по пропису, да даје учитељу накнаду у новцу; 3) По селима да дају учитељима дан орања на уживање или накнаду у новцу за то, а школи најмање онолико земље, колико је одређено правилима о грађењу школа; 4) Да набавља намештај школски и наставна средства која прописује министар просвете и црквених послова; 5) Да се стара за огрев потребан школи или учитељима (где им се у природи даје), тако да за целу зиму потребна количина буде на свом месту пре половине октобра сваке године; 6) Да набавља књиге и писаћи материјал за сироту децу; 7) Да плаћа потребан број школских послужитеља. Осим овога, у дужности школске општине спада и све друго што се тиче издржавања школе у ма ком погледу, а не би овде изреком поменуто.“²⁵

Неадекватно и недовољно поправљана, школска зграда у Бањанима је, из године у годину, све брже пропадала, па се чак размишљало да се школа врати у своју првобитну зграду. С тим у вези, Министар просвете и црквених послова, актом ПБр. 6878, од 8. августа 1884. године, препоручује Начелству Ваљевског округа: „Садашња школска зграда у Бањанима работна је и не одговара правилима о грађењу школа. Начелство ће позвати школски одбор да у споразуму са школском општином да реч: хоће ли и је ли му могуће преместити школу у стару школску зграду, у којој је сада судница. Ако то не може бити, онда нека изјаве мисле ли и када зидати нову школску зграду, јер се неће допустити да се деца уче у садашњој школи. Одбор се има пожурити с овом изјавом, а Начелство ће ми је одмах доставити на увиђај.“

²⁵ Момчило Исић, Четвороразредна основна школа у Узловници 1898 - 1950, Стпо годишња Основне школе у Узловници, Узловница, 2000, стр. 12.

Због одуговлачења адекватног решавања питања школске зграде, и након овог упозорења, министар просвете и црквених послова је већ у септембру 1884. године обавестио надлежне органе у Ваљевском округу и у Тамнавском срезу да се постојећа школска зграда „као по све рогобатна неће даље трпети“ ако општина не сагради нову школску зграду, или за школу нађе неку „другу уделеснију кућу“. Ни ово, међутим, није уродило плодом. Бањанска школа је у истим условима дочекала и почетак школске 1885/86 године. Какви су ти „услови“ заиста били, износи бањански учитељ у обраћању министру просвете и црквених послова, 25. августа 1885. године, истичући да су у учionици „само четири клупе (јер за више нема места), а у којима ће ове школске године морати седети 45 ученика. Сто додирује клупе, а таблица покрива једно прозорско крило, и уз пећ стоји. Прозори ниски и при земљи. Светлост долази са источне, јужне и западне, тј. с десне, с леђа и с леве стране.

Деца на хрђавом времену у њој ручавају, а момак спава, а на лепом времену то ручавање је на пољу и припеци без заклона и ако је земља влажна, јер кујна је одвећ такође мала и тескобна. Учитељ мора зими и на хрђавом времену у својој соби обитавајућој прати веш, којој је дужина 4 метра, ширина 3,5, а висина 2,2 метра. А друга соба исте просторије служи учитељу за подрум, шпајиз и другу кућну спрему, где је и орман са књижницом школском²⁶.

Обавештавајући министра да је школска зграда на земљишту неодговарајућег положаја, које је још „хрђаво“ и по свом саставу, јер је од смонице и иловаче, а уз то је још и ненасуто, учитељ подвлачи да поред школе пролази поточић, „који проноси нечистоћу из нужника“, а да се 20 метара од школе налази сеоски обор, што, услед скике свиња и рике говеда, омета извођење наставе, а испарењем и труљењем ђубрета у њему ученицима загађује ваздух. Учитељ посебно наглашава: „За време овогодишњег великог одмора није предузимата никаква оправка зато што веле: да је бар какава кућа и школа, па да на њу трошимо. А кречењу ће се приступити тек кроз који дан, док нађу мајстора и креч. Но то кречење спада само у чистоћу, а рогобатност и тескоба остају те остају. Момак школски ни приближно уредно не плаћа се, па слабо и мари за тачност, или излази, а за другог се слабо ко стара, а учитељ сам не сме, а нико и неће да се прими кад зна да се не плаћа. Па како ће ова школа бити добра и напредовати, кад нико старање око исте не поклања“²⁷.

26 Архив Србије, Министарство просвете, 1884-14-44.

27 Исто

Истичући да је школска зграда „прикладнија“ за „ковачницу“ или „стругару“, него за школу, и да за свих 12 година постојања „једнако рамље“, што је, у многоме, последица великог утицаја „механе“, које сељаштво заразују бројним манама, првенствено „егоизмом“, учитељ Накић каже: „Ако се учитељ жалио буде власти за неуредности школске, тешко њему, он је хрђав и онда почне се у претњу, што је испод достојанства трпити таково што. Међу оваквим карактерима и прилика-ма нема напретка школиног нити ће бити скоро нове школе овде по са-мим становницима овим, ни има ко да мари за школу, но више за его-изам и механу“.²⁸

На крају свог обраћања министру просвете и црквених послова, учитељ Накић изнео је и то да се не зна шта је било са сумом од 20 дука-та, коју је Милан Димитријевић, трговац, завештао школи, за шта, ни после три и по године, супрзузи пок. Димитријевића није јавно исказана „благодарност“.

Уплашен да министар не затвори школу у Бањанима, срески начел-ник моли Начелство Ваљевског округа, 7. септембра 1885. године, да утиче на министра да не донесе такву одлуку, и, при томе, износи сле-деће: „Школа села Бањане не изгледа на школу већ више на једну стра-ћару и нема услова да и даље остане, те услед тога, као што сам од сељана дознао, већа је власт намерна да је затвори.

Да не би толики ѡаци били лишени наставе услед затварања школе прописима неодговарајуће, ја сам приволео целу општину бањанску, те је ова драговольно за школу уступила своју дивну од тврдог матери-јала судницу, која ће заиста у свему одговарати условима за школу бар привремено докле се нова школа не подигне.“²⁹

Према извештају председника суда бањанске општине из децембра 1885. године, упућеном Начелству Таманског среза, општинска су-дница, окренута је лицем северо-истоку. Светлост долази од југо-исто-ка, са два, а од југо-запада са једног прозора. Зграда је висока 3,41 ме-тар, а чинила су је пет одељења: а) учионица - ширина 4,23, а дужина 7,85 метара, са југо-истока налазила су се два, а од југо-запада један прозор; б) прва учитељева соба била је дужине 5,50, а ширине 4,22 ме-тра, са три прозора; в) друга учитељева соба имала је дужину од 4,10 метара, а толико је била и широка, а светлост је добијала кроз два про-зора; г) Конк - ходник био је дужине 5,36, а ширине 3,66 метара, са два прозора; д) кујна је имала дужину од 4,10, а ширину 3,05 метара, са је-дним прозором. Сви прозори су били величине 1,80 x 0,90 метара, а од

28 Исто

29 Исто

патоса су подигнути за 1 метар. Собе за преноћиште ђака није било, будући да се школа налазила у средини села, и да су ђаци, по завршетку наставе, одлазили кући.³⁰

Овај извештај начелник тамнавског среза проследио је Начелству Ваљевског округа, 17. децембра 1885. године, које га је, већ 20. децембра, упутило Министарству просвете и црквених послова. Увидевши да је судница бањанске општине одговарајуће поправљена, министар просвете и црквених послова је, 23. децембра 1885. године, одобрио „да преправљена општинска зграда послужи за школу, док општина не сагради нову школу“.³¹

„Привременост“ школске зграде бањанска општина није, међутим, исправно схватила, па је на обавезу подизања нове зграде за школу брзо заборавила. Школски прирез није увек завршавао у каси школе, било зато што и није купљен од народа, било што су га у својим рукама задржавали „општински часници“, чак и по неколико година. Школски благајник, тако, обавештава министра просвете и црквених послова, 20. октобра 1892. године, да каси школе бањанске прирез дугују поједини „бивши часници општински, и поједина села ове школске општине још од 1886. године па до данас“, молећи га да нареди „надлежној власти да одма у најкраћем року“ прирез буде покупљен и предат школи. Ово наређење министар је Среском начелству у Убу упутио већ 27. октобра 1892. године. Уследила је, затим, преписка између Среског начелства, Суда бањанске општине и школског одбора, да би, 30. априла 1893. године, срески начелник тражио од министра просвете и црквених послова име лица које се жалило на прикупљање приреза.³² Очигледно ајурност и заинтересованост локалних власти за судбину и живот школе у Бањанима није била на одговарајућој висини. Осам година након министровог одобрења да преправљена судница може привремено послужити за школу, на подизању нове школске зграде није ништа урађено. Из Калиновца је зато, 31. маја 1893. године, упућен захтев министру просвете и црквених послова за исељење школе из општинске суднице, будући да је школа у њу и усельена против воље сељана Калиновца, Вуконе и Кожуара. У захтеву се, између осталог, каже: „Код општинске суднице која је у селу Бањанима дата привремено за школу постоје општински кошеви (чардаци), апсана итд. Па како је ова општина велика и неразгруписана, то је прека потреба да се су-

30 Исто

31 Исто

32 Архив Србије, Министарство просвете, 1893-15-37.

дница општинска уступи општини, а село Бањани врате у своју стару школу, или где знају и хоћу, пошто се и цела општина око тога буни.

Ово је прека потреба да се што пре реши зато што је општински суд за поправку општинских кошева нарезао прирез на своје грађане, по 500 динара у буџету за 1892. годину и идућу годину, дакле 1000 динара, и овај новац троши на друге потребе, а кошеви се не оправљају, јер није рашчишћено питање о згради суднице општинске, па се не зна да ли да се кошеви оправљају на старом месту, где постоје, или где на другом месту".³³

Одговарајући на ову молбу, а и сам незадовољан инертошћу бањанске школске општине, министар просвете и црквених послова је, актом ПБр. 7514, од 4. јуна 1893. године, наредио: „Потребно је да се општинска судница што пре врати општини, а за школу да се подигне нова школска зграда“, препоручујући начелнику Тамнавског среза да одмах позове бањанску општину „да донесе зборску одлуку о грађењу нове школске зграде“.³⁴

Поводом овог акта министра просвете и црквених послова, бањанска општина је на збору, од 8. јула 1893. године, одлучила „да не пристаје подизати нову школску зграду у Бањанима“, подвлачећи да сва села у општини имају већ своје школе: Бањани и Брезовица у Врелу, Вукона и Кожуар у Вукони, а Калиновац у Новацима. Изградња нове школске зграде у Бањанима могла би зато да буде само „ствар“ овога села.³⁵

Будући да село Бањани није хтело да напусти заузету општинску судницу, у складу са одлуком општинског одбора на одржаном збору, представници Вуконе, Кожуара, Брезовице и Калиновца о томе су телеграмом обавестили министра просвете и црквених послова, 21. јула 1893. године, истичући: „Данас одоше Бањанци Вама да опет задрже судницу за школу, против већине.“³⁶

Истога дана, односно 21. јула 1893. године, представници Вуконе, Кожуара и Калиновца упутили су министру просвете и црквених послова и опширнији захтев, са зборском одлуком: „Актом Вашим од 4. јула т. г. ПБр. 7514 тражена је зборска одлука о грађењу нове школске зграде у селу Бањанима, пошто је вели потребно да се судница што пре уступи општини, која је привремено уступљена селу Бањанима за школу.

33 Исто

34 Момчило Исић, *Основно школство у Тамнави 1820-1941*, Уб, 2002, стр. 49.

35 Исто

36 Исто

Збор општински на дан 8. т. м. решио је то питање да не пристаје по-дизати нову школску зграду овде у Бањанима, а из ових разлога:

- 1) Ова политичка општина састављена је из ових пет села: Бањана, Брезовице, Вуконе, Калиновца и Кожуара;
- 2) Село Бањани и Брезовица имају своју школу и цркву у селу Врелу, а села Вукона и Кожуар такође имају своју школу и цркву у Вукони, исто тако и село Клиновац има своју школу са црквом у селу Новацима;
- 3) По самој природи, а и по географском положају нема могућности подићи општинску нову школску зграду овде у Бањанима, јер поди-зање једне нове напустили би три старе које од памтивека постоје и ра-де, и које постоје баш уз саме цркве, што је и природно да буде;
- 4) Село Бањани ако је вољно имати у средини села и још једну сеос-ку школу, то оно може чинити на рачун самог села Бањана, а не на те-рет целе општине, што ако траже не треба им дозволити, поред имајуће једне школе општинске, дозволити им и другу сеоску, а на рачун оп-штине, кад тешко иде са издржавањем једне школе општинске, онда се само по себи разуме да издржавање друге сеоске било би немогуће.

Суд општински, а у лицу својег председника Николе Младеновића, који је и сам из села Бањана ову ствар замотава и одговлачи само за-то, да би и наступајућа школска година отпочела у истој судници шко-ловање цака.

Због наведених разлога, а највише са тога, што општинска школа не може постојати у селу Бањанима са једног разлога наведених у 2. и 3. тачки ове молбе, а исто је прека потреба да се општинска судница већ једном уступи Општини, коју нам је у 1885. години ситецијски на-предњак, без нашег пристанка, отео, као бајаги условно до 1890. годи-не, па ево и 1893. године, а ми до својег стеченог и законитог права до-ћи не можемо. Тражимо и господина Министра покорно молимо да школу бањанску из општинске суднице изволи наредити да се ова у што краћем року исели.

Напоменимо господину министру још и то, да је и одбор овооп-штински на дан 18. о. м. донео своје решење да Председник општин-ског суда, судску архиву у озидану судницу пренесе у року за 8 дана.³⁷

Истовремено, захтев министру просвете и црквених послова упути-ли су и представници села Бањана, тражећи да министар натера целу политичку општину да прави заједнички нову школску зграду у Бањанима, уз образложение: „Ни вуконска, ни новачка школа нису до-

³⁷ Исто

бре, обе су старе сниске и тескобне, тако да за школу нису подесне. А у школи опет врелјанској толико деце има да се у истој не може примити онолики број колико се јави. Све ово село Бањани је имало на уму, као и то да ће једном доћи време да школу заједнички подигну, па је тај по-кушај и чинило, али је остао узалудан. Изволите наредити г. министре комисијски извиђај, па ће те се уверити да ни једна школа не ваља, а школа опет врелјанска да је, према броју ученика, тескобна.

Има нас свакојаки, па једни би хтели, а једни не би, једни би опет хтели да се све школе затворе, а то није ни мало у интересу наше учеће се младежи. Има их и такви у општини који би желели да се на некакав начин прочују, како су били кадри ово и ово учинити, мислећи да тиме теку себи некакву популарност, као што је овде такав случај.

Школа бањанска која је претворена у судницу, један је од најбољих судница у округу ваљевском, али зато су се неки ипак нашли да приме стару судницу. То се тражи из просте освете и вајне популарности, тражи се само зато да се село Бањани оштети и ништа више. Но ми то не можемо дозволити.

Ми тражимо и да г. министар натера целу политичку општину да направимо заједнички нову школу, а то тражимо с тога што школе којима ова села припадају не ваљају, и што се ако не ове, морају дододине затворити. У тој цељи ми молимо г. министра да одреди комисију за преглед свију поменутих школа. Док се ово питање не расправи ми тражимо да не излазимо из садање школе, јер зато потребе нема, пошто је садања судница врло добра, а није из средокраће измакнута, јер обе зграде стоје једна према другој и преко пута. Баш ако се наши суграђани не склоне на почек и док нова се школа не подигне, ми тражимо да се кућа процени па свакоме селу своје делове исплатимо, а нашу школу, садању судницу, да проценимо, па да је општина нашем селу исплати. Не може ли од свега овога ништа бити, ми ћemo тражити да се наше село одвоји, и за себе општину образује, а како зграде у нашем селу постоје, то ћemo знати шта треба с њима урадити.³⁸"

Примивши два супротна захтева, министар просвете и црквених послова је, актом ПБр. 11311, од 27. јула 1893. године, одлучио да бањанска школа „може само привремено остати у општинској судници на брду, где је и сада, а никако се не може премештати поново у стару зграду“, подвлачећи да ће „овако остати дотле, докле општина бањанска не прегне и не сагради нову школску зграду“, обавезујући, истовремено, срског начелника да покрене бањанску општину „на живљи рад

38 Архив Србије, Министарство просвете, 1893-26-76

у питању грађења нове школе“, али и да не допусти „да се школа преместа из досадашње зграде“, пошто би се, у том случају, „школа бањанска морала одмах затворити.“³⁹

До „живљег рада“ на подизању нове школске зграде у Бањанима поново није дошло. Седница одбора бањанске општине, поводом овог питања, одржана је тек 6. маја 1894. године, и на њој је одлучено да цела општина не може подизати школску зграду у Бањанима, већ да то треба да учине сами Бањани, а да се општинска судница „општини што пре уступи, јер код исте и данас постоје општински кишеви, које овог лета треба поправити, и на јесен идућу у исте храну прибирати.“

Од овакве одлуке мишљење су издвојили одборници из Бањана, који нису били за то да се судница врати општини, већ да у њој, и даље, остане школа, а згради бивше школе, и даље, судница.⁴⁰

Са одлукама Одбора бањанске општине министар просвете и црквених послова упознат је писмом, од 16. маја 1894. године, на шта је, 30. маја, уследио одговор идентичан министарској наредби од 27. јула 1893. године, којим се не одобрава премештање бањанске школе из општинске суднице, док бањанска школска општина не подигне нову школску зграду.⁴¹

Ни ово излажење министра просвете и црквених послова у сусрет сељанима Бањана није их, међутим, покренуло на акцију око подизања нове школске зграде, иако је постојећа постала све теснија, поготово се у њој није могло отворити још једно одељење, што је констатовала и комисија Министарства просвете и црквених послова, приликом пре-гледа зграде, од 24. јуна 1897. године. Том приликом комисија је предложила избијање зида између учонице и учитељевог стана, након чега би општина морала да плаћа станарину за оба учитеља.

Суд и Одбор бањанске општине није прихватио овај предлог комисије, јер су му се противила остала села, која су имала власништво над зградом суднице. Зато је на седници, од 26. септембра 1897. године, одлучено да се једно одељење, само за 1897/98. годину, премести у зграду општинске суднице, некадашње школе, „а идуће године школска бањанска општина ће бити дужна оправити удобности школе и квартиру за учитеља.“ Одobreње оваквог решења министар просвете и црквених послова потписао је 9. октобра 1897. године, акт ПБр. 15013.⁴² Уместо да се бањанска школа исели из суднице, она се још про-

39 Момчило Исић, н. д., стр. 49

40 Исто

41 Исто

42 Архив Србије, Министарство просвете, 1897-25-109

ширила и на простор у постојећој судници, некадашњој школи, истина само за једну школску годину, док се не постигне сагласност око превправке зграде суднице, пошто се на грађење нове школске зграде није ни помишљало.

Крајем школске 1898/99. године, у извештају о стању школа у ваљевском округу, школски надзорник за бањанску школу каже: „Школа је села Бањана, а зграда је својина општинска, коју чине више села. Зграда је по изгледу велика, али без икакава распореда: две мале учionице, велики ходник, мрачна соба и ништа више! Стан је учитељев у селу; учитељ нема ни градине, а школа нема ни доволно простора за забавиште деције. Издржавање школе иде по све тешко, а имао сам прилике да у току ове године расправљам у по више прилика ове ствари и нисам могао доћи до крајњег резултата, - нисам могао никда наћи правог пута и начина, да ову снабдем и доведем у ред. Ову би школу требало затворити, али због тога, што је село Бањани повелико село, што има доволно деце за неподељену школу, а нема за подељену, - то би је требало свести на неподељену школу.“⁴³

Смештена у општинску судницу, бањанска основна школа је ушла и у 20. век. Изградња нове школске зграде се више и не помиње. Некадашња судница се сем за време распушта „дотера“, често само кречи, а понекад и те минималне поправке се не изврше. У извештају о стању школских зграда у срезу, од 20. августа 1904. године, срески начелник овако описује школску зграду у Бањанима: „Школа бањанска, излепљена је с поља и изнутра, јер је на многим местима препукла, а затим је споља и изнутра окречена. Исто тако окречени су и излепљени станови за наставнике. Сада се пак подижу две шупе и један трем за вечерницу, и то ће бити за 10 дана готово. Зграда је у добром стању, зато нема потребе да се друге оправке изврше. Двориште је ограђено.“⁴⁴

Без одговарајуће зграде, школа у Бањанима, смештена у скромном и недовољном простору, често је оскудевала и у најнужнијим потребама, или што прирез није био покупљен, или услед немарности и небрижљивости школског одбора, на чији се рад управитељ школе жалио и министру просвете и црквених послова, 30. априла 1896. године. Поводом ове жалбе, министар је, 24. маја, актом ПБр. 8901, препоручио начелнику Таманског среза да најстроже нареди школском одбору „да своју школу доведе у ред, како је у оваквом стању не би затекао министарски изасланик, у противном Ви ћете председника школског одбора узети на одговорност и казнити.“⁴⁵

43 Архив Србије, Министарство просвете, 1899-40-110.

44 Архив Србије, Министарство просвете, 1904-26-199

45 Архив Србије, Министарство просвете, 1896-11-84

За стање у коме се школа често налазила школски одбор је, пак, оптуживао општинску управу, поготово председника бањанске општине због неуредне предаје школског приреза. У жалби министру просвете и црквених послова, од 21. октобра 1899. године, школски одбор наводи: „Самовољно руководање председника општине бањанске са школском имовином довело је нашу школу до врло рђавог стања, тако да је остала без најнужнијих потреба за правилан рад у њој. Да би нашу школу оправили и снабдели са свим потребама, одбор је ове школе у своме буџету за ову годину предвидео 2.322,50 динара, сем других прихода, да је са том сумом доведе у ред за време овогодишњег школског одмора.

Наплату пореза, а и свију приреза врши општински суд, али школи не предаје њен прирез, те због тога одбор није могао за време школског одмора учинити никакве оправке ни набавке за школу. По званичном извештају порезника Среза тамнавског до 30. августа ове године покупљено је приреза за ову школу 759,40 динара, и за ова два месеца бар 500 динара, пошто је порез егзекуцијом наплаћиван, а школа је за ову годину до сада примила свега 123 динара, и ништа више. За ову неуредност жалио се одбор школе г. надзорнику, актом својим од 12. августа бр. 961, управитељ школе актом својим од 1. септембра бр. 119. Сем овога долазио је г. надзорник у нашу школу 8-ог месеца па ништа за школу није преузимао, колико и да не постоји, већ грди нас, како смемо да се жалимо и како смо ми такви људи, који незаслужујемо да имамо школу. Да смо непријатељи школе, не би смо сами одређивали само на издржавање 25% по непосредној порези. (...) Због ове неуредности вальда је и укинуто једно одељење у нашој школи и преко 60 деце остало без школовања, а и ово се одељење мора укинути кад у школи нема никаквих потреба, на чemu г. надзорник и ради, као што и сам вели.

Кад ове редове пишемо у школи нема: момка, дрва, метле, четке, артије, суда из кога би деца пила воду итд, а сем тога зграда је дужег времена неоправљена и неокречена, прозори полуපани итд. Да не би остали без школе, и да нам се не би деца мучила и сатирала своје здравље поред толиког великог приреза (25% само на издржавање школе) (...) најпокорније Вас молимо, пошаљите свога чиновника, да се о свему овоме увери, тиме би нам се, тврдо верујемо, на правди Бога укинуто одељење повратило, и толика наша деца не би остала без школовања.⁴⁶

Директно прозван „да бањанској школи не мисли добро“, школски надзорник је 31. октобра 1899. године министру просвете и црквених послова поднео свој кратак одговор: „1) Какви су Бањанци таква им је и школа, а то и признају. Не 123 динара, него 512 примила је каса школска, па где им је тај новац? У прилог овога прилажем извештај су-

46 Архив Србије, Министарство просвете, 1899-34-117

да општине бањанске под бр. 1967 од 5/10 ове године; 2) Истина је да сам 8, а и 29. овог месеца био у Бањанима и оба пута свраћао у школу и у суд и конферисао са председником, како да се школа поврати из неучинка, али ни један пут не видех (...) а камо ли да их нудих; 3) Председник општине има 4 школе и о свима води подједнак рачун, а шта би хтели Бањанци не зnam? Бањанци хоће да им други ради и уради, а они да имају готово. Колико могу помагаћу их, а што се не може неће ни Бог тражити. Нисам ја крив, што је њихово село презадужено и што је запуштено плаћање пореза.“⁴⁷

Без обзира што је овај закључак школског надзорника преоштар и, у одређеној мери, лично мотивисан, он открива можда и главни разлог што ће Бањани, не само Први, већ и Други светски рат дочекати без нове школске зграде, односно зграде грађене наменски за школу.

Резиме

На збору од 17. септембра 1872, сељани Бањана одлучили су да подигну сопствену школску зграду, јер су до тада њихова деца ишла у врељанску школу. Школска зграда је подигнута током 1872. и 1873. године. Била је неусловна и саграђена од слабог материјала, па је после 8 година пропала. Излаз се видео у градњи нове зграде. Као привремено решење, извршено је пресељење школе у зграду суда (општинску кућу), која је била заједничко власништво села Бањани, Кожуар, Вукона и Калиновац. Сељани ових села томе су се оштро успротивили. Богата преписка, настала у периоду од 1872. до 1899, између представника општинских власти, учитеља, школског надзорника са начелником Ваљевског округа и министром просвете, илустративно говори о свим тешкоћама. Школа у Бањанима, без нове школске зграде, ушла је у 20. век.

Summary

On the 17th of September, year 1872, on the village assembly, villagers of the village of Banjani decided to build their own school, for, until that moment, their children went to a school in the village of Vrelo. The school was built up during the 1872. and 1873. It was unsatisfactory and made from material of low quality, so it deteriorated after 8 years. The solution was to build a new school object. The temporary solution was moving the school in the Court house (the community house), which was in the joint custody of villages of Banjani, Kožuar, Vukona and Kalinovac. The villagers from the mentioned villages highly opposed this proposition. It resulted in, during 1872, rich correspondence between the representatives of the community authorities, teachers, school supervisor and the commissioner of Valjevo district and the Minister of Education, which fully describes the difficulties Banjani School had. The school in Banjani entered the 20th century without new school building.

⁴⁷ Исто.

Драгана Лазаревић-Илић

Народни музеј – Ваљево

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ БРАНКОВИНЕ – ЗАШТИТА И ПРЕЗЕНТАЦИЈА

Апстракт: У селу Бранковини недалеко од Ваљева, постојбини знаменитих кнезова, светитеља и списатеља из породице Ненадовић, као и других историјских личности, месту одакле је прва песничка надахнућа понела Десанка Максимовић, налази се јединствена споменичка целина. Културно-историјској целини припадају објекти који су, углавном, пореклом из прве половине 19. века, а тематски су заступљена три садржаја: сакрални, фолклорни и државно-институционални.

Споменичка целина у Бранковини, због своје особене културно-историјске вредности проглашена је знаменитим местом од великог значаја за културу Републике Србије 1979. године¹. Високи ранг извојевали су споменици културе груписани на једном простору као сведоци преломнih историјских догађаја, почев од цркве Светих Арханђела уочвирене гробним белезима, преко примера народног неимарства и првих бастиона школства, што је одредило ниво презентације, а све укупно уврстило Бранковину у ред најслојевитијих и најзанимљивијих меморијалних целина у нас.

Иако се, терминолошки посматрано, амбијенталне целине овог типа временом различито означавају почев од оног општег појма „споменички комплекс“, а нормативно вреднованог као „културно добро“, односно „знаменито место од великог значаја за републику“ (према последњем Закону о заштити културних добара Републике Србије, Бранковина такође припада категорији „знаменитог места“)² у стручном

1 Одлука о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја, Службени гласник СР Србије бр. 14/79.

2 Закон о културним добрима, Службени гласник Републике Србије, бр. 71/94.

погледу оне су увек имале исти третман. У том правцу се кретала програмска оријентација у сфери заштите и ревитализације културно-историјске целине у Бранковини.

Први кораци су отпочели сарадњом Народног музеја из Ваљева најпре са Заводом за заштиту споменика културе из Крагујевца, који је 1978. године израдио Елаборат за конзерваторско рестаураторске радове, да би се почев од 1979. приступло обради непокретних објеката у комплексу споменика у Бранковини³. Народни музеј у Ваљеву урадио је, 1982. године, Претпоставке за глобалну пројекцију музеолошке презентације целог комплекса, што је 1983. верификовано од стране Заједнице музеја Србије и релевантних републичких музеја (Историјски музеј, Етнографски музеј, Педагошки музеј, Народни музеј)⁴.

Од 1986. године бригу о непокретним културним доброма у Бранковини преузео је Завод за заштиту споменика културе из Ваљева. Ако већ анализирамо потезе на пољу заштите и презентације споменика културе треба нагласити, уважавајући њихов историјат, зтечено стање, као и оно што је остварено до сада. Такође, изнећемо и нека размишљања и предлоге окренуте будућности.

Културно-историјска целина у Бранковини, смештена је у подножју Протиног брда на северу и Шабатовца на југу, у прелепом природном амбијенту црквене порте и школског дворишта између којих протиче вијугави Школски поток. Споменици културе испуњавали су овај простор постепено, деценијама, настајући у времену драматичних историјских збивања и носећи печат знаменитих личности овога краја. Тако је настало скуп историјских, културних, просветних и меморијалних споменика који се одликују сложеношћу садржаја и облика, а истовремено се допуњују.

У тексту који следи указаћемо на особености споменичких објеката, на њихове историјске, уметничке и културне вредности, узајамну повезаност али и на захтеве савремене музеолошке презентације.

Као најстарија од свих у споменичком комплексу црква *Светих Арханђела* заслужује посебну пажњу и брижљиво чување, тим пре што она ни у будуће неће мењати своју сакралну улогу. Континуитет духовног храма у Бранковини можемо пратити од средине 18. века када је подигнута најстарија црква, која се налазила изнад сеоског пута у под-

3 Комплекс споменика у Бранковини, елаборат за конзерваторске-рестаураторске радове, Завод за заштиту споменика културе Крагујевац 1978, Стручни архив Народног музеја Ваљево, 385/c

4 Претпоставке за музеолошку презентацију споменичког комплекса Бранковина, Стручни архив Народног музеја Ваљево, 317/c.

ножју Поповог брда, надомак старог сеоског гробља. У непосредној близини је некропола из истог времена. Ова црква брвнара била је посвећена Св. Арханђелима, а изгорела је у аустро-турском рату 1789. године. Део темељних каменова уграђен је у темеље парохијског дома из 19. века где се и данас налази. Археолошким истраживањима остатака старе цркве и некрополе може се доћи до поузданijих података о њиховим карактеристикама и границама простирања. После ових истраживања приступило би се конзервацији локалитета, који би био презентиран за разгледање на терену, уз мање уређење прилазног пута.

Кнез Алекса је, средином 1792. године, подигао нову цркву типа брвнаре у подножју Шабатовца, југоисточно од олтара данашње цркве, али је и она доживела судбину претходне да би била обновљена 1806. Обављала је своју функцију све до почетка грађења нове цркве, 1829. године, подигнуте на истом месту. Покретни инвентар ове цркве је сачуван. Њега треба изложити у целини у склопу црквене ризнице, о чијој презентацији ће касније бити речи. Остаци некрополе у подножју Шабатовца постоје и данас, али у знатно изменјеном стању, те је и овде потребно извршити испитивања археолошког карактера. Што се тиче

архитектонских остатака цркве кнеза Алексе Ненадовића, они данас не постоје, јер су нарушени приликом радова на изградњи нове цркве, који су завршени 1830. године. То је садашња црква Св. Арханђела, задужбина Проте Матеје, настала као остварење његових замисли о уна-пређењу живота у родном месту, духовни храм Бранковине око кога су временом ницали и други такође вредни културно-историјски споменици.

Црква Св. Арханђела била је веома добро архитектонски очувана, посебно после конзерваторских и санационих радова које је на њој извршио Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца 1979-80. године. Значајно је да су упоредо са овим радовима вршена истраживања која су обогатила наша сазнања о хронологији изградње и вредностима овог објекта. Том приликом је пронађен натпис, уклесан у горњем делу југоисточног пиластра на јужној фасади цркве, а односи се на смрт кнеза Николе Симеуновића 20. септембра 1830. године. Други, још драгоцености налаз је стара читуља Проте Матеје Ненадовића, пронађена у поткровљу цркве, 1831. године, која садржи мушки и женска имена породице Ненадовић умрлих до те године, а значајна је за проучавање историјата ове породице. Обзиром на степен очуваности, црква у Бранковини није тражила посебне захвate у домену презентације, нити је било потребе да се њена основна сакрална намена мења. Као споменички објекат она је била, а и данас је доступна разгледању посетилаца.

Непосредно уз цркву, са њене северне и источне стране, налази се посебна скупина надгробних споменика из 19. века, њих око двадесетак подигнутих истакнутим личностима Бранковине, који представљају једну од изузетних и по много чему особених вредности овог простора. Хронолошки су најстарија два, с почетка 19. века, и то: надгробни споменик кнезу Алекси и споменик у облику пирамиде, подигнут над по-родичном гробницом Ненадовића, на коме је уклесан натпис о пореклу и путевима досељавања ове породице у Бранковину. Остали споменици су настали касније, већина после изградње цркве, односно после 1830. године. Овде су сахрањени и војвода Сима, који је погинуо у боју на Дубљу 1815, зограф Петар и његова супруга Иконија, војвода Јаков, Протин син Александар и најстарији брат Никола. Ту је сахрањен, 1854. године, и Прота Матеја, уз велике народне почасти. Његов надгробни споменик је веома једноставан и састоји се од хоризонталне плоче и вертикалног споменика са крстом и натписом који садржи биографске податке. Уз свога оца сахрањен је и књижевник Љуба Ненадовић, а његов обелиск је украшен ovalним рељефним пор-

Црква Светих Арханђела

Чесма Ненадовића

Стари парохијски дом

третом. Одмах поред је и споменик војводи Јеврему. Осим Ненадовића, овде су сахрањене личности из породице Симеуновић и Павић. Поред цркве налази се и споменик палим ратницима Бранковине у ослободилачким ратовима 1912-1919. године.

Скупина надгробних споменика из 19. века даје посебну вредност овој културно-историјској целини, а већина је затечена у добром стању. Оно што би било потребно је освежавање, односно калкирање натписа ради њихове читљивости, с обзиром на то да су писани старим писмом и да су нечитки, као и редовно одржавање. У циљу бољег снажења посетилаца, на самом терену могла би се поставити мања информациона плоча са схемом положаја сваког гроба и именима личности које су у њима сахрањене. Ово се пре свега односи на посете без водича, које подразумевају одређено предзнање.

У непосредној близини цркве, са њене југоисточне стране, могуће је презентирати остатке некрополе као археолошки локалитет са појединачним очуваним и конзервисаним надгробним споменицима и плочама (међу њима је нпр. мањи надгробни камен из 1804. подигнут над гробом неког Лазара). Истовремено овај простор би био просторни и хронолошки пандан млађој скупини надгробних споменика из 19. века, чинећи известан хронолошки и просторно ликовни континуитет. (Истраживања би водили археолог и археолог конзерватор. Они би дали сопствени предлог о могућој реализацији наведених идеја).

У наше време, нешто даље од цркве, на једном узвишењу према школском дворишту, али и даље у простору порте, сахрањена је 1993. године Десанка Максимовић, а убрзо су овде из Београда пренети и остаци њеног супруга Сергеја. Изглед гроба је једноставан. Чине га крст са хоризонтално постављеном мермерном надгробном плочом која садржи основне хронолошке податке. Поред крста је макета руске цркве која симболише Сергејево порекло.

При цркви и у новом парохијском дому, чува се драгоцена *црквена ризница*, а садржи богат фонд уметничких предмета, старих и ретких књига и вредних икона. Ову својеврсну музејску збирку чине црквени предмети специфичне уметничке израде, богослужбене књиге и историјска документа која датирају од средине 18. до краја 19. века. Приложиле су их истакнуте личности овог краја Хаџи Рувим, кнез Алекса, Прота Матеја, кнегиња Персида Карађорђевић, књижевник Љуба Ненадовић и многи други. Међу бројним предметима треба издвојити напрсни крст реликвијар из 10 – 11. века, Хаџи Рувимов дуборезни крст настало између 1777. и 1784. године, кандило од бронзе с почетка 19. века за које се сматра да је припадало Хаџи Рувиму, Велико јеванђеље

бранковинске цркве које је Прота Матеја донео из Русије 1804/5. са осталим предметима као поклон од руског цара, Мало јеванђеље Проте Матеје, ручни крст Проте Матеје и многи други богато украшени предмети као што су кадионица и кандило кнегиње Персиде итд. Веома су вредне иконе Св. Арханђела Михаила, Св. Николе, Св. Јована, Св. краља Стефана Дечанског, као и ретке старе књиге историјске садржине Антологијон, Псалтир, Требник, Пролог, Минеј, Ирмологија ... штампане углавном у Москви у 18., а неке друге књиге почетком 19. века.

Црквеној ризници припадају и историјска документа значајна за проучавање историје Бранковине и њене цркве као што су ретке богословске свеске са белешкама проте Данила Петровића из 1826-1839, попис парохијана у Бранковини и Јошеви, који је сачинио пратио Симеон Петровић 1831, драгоценна читуља Проте Матеје из 1831. године као и други списи и документа који су припадали познатим личностима⁵. Као што смо истакли црквена ризница садржи предмете музејске вредности, те они завређују да се бар једним делом представе јавности. Ризницу је каталогски обрадио историчар уметности др Бранко Вујовић. У циљу музеолошке обраде и заштите Бранковине успостављена је сарадња са овим угледним стручњаком, што је резултирало монографијом „Бранковина“ 1983. године⁶. Највећа вредност ове изванредне књиге је, између остalog, каталогски обрађен споменички фонд, чиме је пружена фундаментална основа за максимално чување аутентичности приликом презентације.

Овом приликом, у најкраћем, још једном указујемо на поменути списак предмета са потребним подацима (назив предмета и историјат, врста материјала, димензије), које је зналачки обрадио проф. др Бранко Вујовић.

Попис највреднијих предмета из црквене ризнице у Бранковини

1. Напрсни крст 10-11. век (висок 9,5 цм).
2. Хаџи Рувимов дуборезни крст са краја 18. века са сребрним оковом из 1852. (висина 52 цм, а пречник стопе 17 цм).
3. Кандило од бронзе с почетка 19. века (висина 11 цм, пречник дна 5 цм).
4. Велико јеванђеље бранковинске цркве са сребрним оковом из 1796, поклон руског цара Проти Матеји 1804. (37,5 x 55 цм).

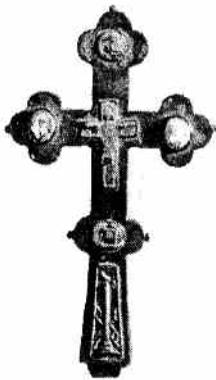
⁵ Б. Вујовић, *Бранковина*, Београд 1983, 55-63.

⁶ Исто, 183.

5. Мало јеванђеље Проте Матеје које је 14. децембра 1804. добио на поклон од В. Карамазина, штампано у Москви крајем 18. века
 6. Ручни крст Проте Матеје, донесен из Русије (25 x 14 цм).
 7. Диптих, са представама Богородице, Св. Киријака Отшелника и Св. Димитрија, рад непознатог иконопсица из прве половине 19. века са два крила (38 x 54 цм и 36,2 x 51 цм).
 8. Сребрни дискос, звездице и кашика за причешће, 1831 (пречник 16,5 цм).
 9. Икона Св. Арханђела Михаила, рад непознатог зографа 1839. (61 x 45,5 цм).
 10. Дрвени налоњ из прве половине 19. века (висина 90 цм, димензије плоче 42 x 34 цм).
 11. Дарохранилица, средина 19. века (43 x 16 цм).
 12. Икона Св. Николе, рад сликара Димитрија Посниковића из 1860, уље на плеху (31 x 40 цм).
 13. Икона Св. Јована Крститеља, рад Димитрија Посниковића из 1860, уље на плеху (32 x 40 цм).
 14. Икона Св. краља Стефана Дечанског, рад непознатог сликара с краја 19. века, уље на платну (65 x 68,5 цм).
 15. Ручни крст од махагонија (10 x 6 x 2 цм).
 16. Ручни резбарени крст, из прве половине 19. века (17,5 x 8 x 1,5 цм).
 17. Ручни крст (15 x 7,5 x 1,3 цм.)
 18. Лимени крст (26 x 19 цм).
 19. Престони крст из друге половине 19. века (35 цм, пречника 14,5 цм).
 20. Кутија за миро, друга половина 19. века (висина 17 цм, а основа 8,5 x 4,5 цм).
 21. Пар свећњака, средина 19. века (висина 38 цм).
 22. Пар великих свећњака, средина 19. века (висине 130 цм).
 23. Два велика свећњака, 19. век (висина 138 цм).
 24. Свећњаци од кованог гвожђа из 19. века (висина 140 цм).
 25. Путир, дискос и звездице из 19. века, 1925.
- Предмети бр. 15, 16, 17, 18, припадали су старој цркви брвнари.
- Црква у Бранковини поседује велики број старих и штампаних књига и богату црквену архиву коју треба детаљно проучити. Поред јеванђеља Проте Матеје ту се чувају и следеће књиге:
26. Антологијон, штампан у Москви 1760. (19 x 30,5 цм).
 27. Псалтир, штампан у Бечу 1770. (10,5 x 16,5 цм).
 28. Требник, Москва 1780. (19,5 x 31 цм).
 29. Триод посни, Москва 1780. (19,5 x 32 цм).

Мало јеванђеље
Проте Матеје

Ручни крст
Проте Матеје

Кандило од бронзе

30. Пентикостар, Москва 1783. (19,5 x 30,5 цм).
31. Псалтир, Москва 1784. (19,5 x 31 цм).
32. Типик, Москва 1791. (20 x 31 цм).
33. Молитвослов, Кијев 1794. (19 x 30 цм), два примерка.
34. Пролог, Москва 1795. (21,5 x 33 цм).
35. Апостол, Москва, крај 18. века (19 x 31 цм).
36. Требник, Москва 18. век (19 x 30 цм).
37. Минеј општи, Москва 18. век (10,5 x 17 цм), два примерка.
38. Минеј за септембар, штампан у Москви, 18. век (19 x 30 цм).
39. Октоих, Москва 18. век (19 x 30 цм).
40. Служебник, Москва 18. век (18,5 x 30 цм).
41. Ирмологија, Москва 1802. (16,5 x 19,8 цм).
42. Псалтир, Будим 1815. (11,5 x 18,5 цм).
43. Требник, Москва, почетак 19. века (12 x 19 цм).
44. Служебник, Београд 1840. (16,5 x 22,5 цм).
45. Октоих осмогласник, Москва 19. век (15 x 21 цм).
46. Јован Павловић: Часови Благоговенија, Београд 1850. (14,5x21 цм).
47. Часослов, Београд 1851. (14 x 21 цм).
48. „Руководитељ к повраћању изгубљеног здравља“, Нови Сад 1840.
49. Мала Ирмологија, друга половина 19. века (10,5 x 13 цм).
50. Минеји, 12 књига, Москва 1868. (23 x 35,5 цм).

Историјска документа

51. Синђелија попа Симе Петровића из 1816. (24 x 35,5 цм).
52. Књижица проповеди Данила Петровића из 1826. (19,5 x 25 цм)
53. Правила Св. Апостола из 1826. (20,5 x 25 цм).
54. Упражњеније Данила Петровића, 1836. (20 x 24,5 цм).
55. Историја црковнаја, 1838. (20 x 24 цм).
56. Свјашченажа историја, 1838. (19,5 x 23 цм).
57. Догматика, 1838. (20 x 24 цм).
58. Евангелије прве недеље поста (20 x 25 цм).
59. Риторика црковнаја, 1839. (19,5 x 24 цм).

Документа од броја 52 до 59 представљају белешке Данила Петровића.

60. Попис парохијана из 1831. године (24 x 38 цм).
61. Списак душа у кући свештеника Данила Петровића, 1866.
62. Свидетелство 1866. (22 x 31 цм).
63. Сведоцба из 1866. (22 x 32 цм).
64. Синђелија јереја Марка Петровића, 1867 (40 x 30 цм).
65. Диплома о одликовању јереја Марка Петровића (21 x 30 цм).
66. Говор Светозара Петровића на сахрани књижевника Љубе Ненадовића, 1895. (21 x 35 цм).
- 67 и 68. Писма проте Марка Петровића Светозару Петровићу, 12. фебруара 1895. г. у Бранковини (21 x 35 цм) и 12. јануара 1903. у Београду (21 x 34,5 цм).
69. Књига посетилаца гроба књижевника Љубе Ненадовића (23,5 x 29,5 цм).
70. Објава о спровођењу заробљеног маршала Макензена 1919. (22 x 31 цм).

Највреднији предмети из црквене ризнице изложени су у припрати цркве Св. Арханђела, у за ту прилику дизајнираним, добро обезбеђеним витринама. Овај материјал доступан је посетиоцима од 9. октобра 2004. године. Наглашавамо да је конзервацију иконостаса и икона из ризнице вршило конзерваторско друштво Реантика из Београда под руководством мр Јована Пантића. Заштиту осталог покретног материјала радила је Светислава Милошевић, препаратор Народног музеја у Ваљеву.

У близини цркве је *стари црквени бунар*, према предању задужбина чувеног јунака Дамјана Кутишанца, који је погинуо на Чокешини 1804. године. Озидан је од камена, крајем 18. века. Иако је било предвиђено чишћење и рестаурација првобитног изгледа бунара, с тим да му се врати пређашња функција, он је и данас ван употребе. Стари бунар

се налази у непосредној близини цркве, у подножју шумовитог Шабатовца. Истраживањем треба утврдити да ли га је могуће реконструисати и евентуално активирати, јер постоји бојазан да је потпуно затрпан.

У северозападном делу порте, сачувано је пет (од некада већег броја) тзв. *собрашица*, за овај крај карактеристичних споменика народног неимарства из 19. века. То су дрвене полуотворене или сасвим отворене кућице, налик на настрешнице или трем. Служиле су у своје време, а остварило је и данас, за окупљање околног становништва при разним поводима. Извршена је демонтажа кровног покривача, уређење унутрашњости као за време њиховог настанка, као и конзервација свих дрвених делова. Собрашице спадају у етнолошке знаменитости, а представљају специфичност споменичког комплекса. Поред пет собрашица са кровом, у порти постоје и једноставнији облици – дрвени сто (трпеза) са четири клупе око њега. Свакако је потребно конзервирање дрвених делова и преглед кровног покривача. Поменути примери народног неимарства 19. века дају топлину простору порте и могућност да се у њима, као некада, окупља народ који долази у цркву поводом разних обреда и светковина. Чињеница да оне данас представљају експонате, у супротности је са предходном идејом која више нема подлогу ни у масовном окупљању мештана. Ипак, њих често користе деца приликом бројних екскурзија.

Стари парохијски дом налази се северозападно од цркве, уз главну стазу. Постоји претпоставка да је од некадашње собрашице преправљен у парохијски дом, додавањем трема са декоративно обрађеном дрвенаријом, који је до 1967. служио својој основној намени, а касније коришћен као помоћна зграда црквене парохије. Стари парохијски дом се користи у наше време као стан једног од свештеника. Пропорције и габарит објекта, као и неки други секундарни елементи упућују на претпоставку да је он првобитно био собрашица и да је у 19. веку преправљен у парохијски дом. Даља истраживања треба да одговоре и на низ других питања везаних за настанак овог објекта. Уколико се утврди да је био собрашица, најисправније би било – да се објекту врати првобитни изглед, као и да се темељни каменови трема (који су пренети са темеља старе цркве брвнаре) презентирају у склопу археолошког локалитета, где се и налазе остаци ове цркве. Међутим и са садашњим изгледом стари парохијски дом представља вредан објекат, али је питање његове намене дискутиbilno (иако Црква на то има неоспорно право) управо због поменутог историјата.

Поред стазе која води од цркве према потоку, близу дрвеног мостића који повезује порту са школским двориштем, налази се стара *чесма*

Ненадовића која је обновљена 1932. године о чему сведочи текст натписа на мермерној плочи (величине 45 x 29 цм) уграденој на предњој страни чесме следеће садржине: „Централни хигијенски завод – Београд, Дом народног здравља – Ваљево и грађани Црквене општине Бранковине подигоше водовод и чесму у спомен Ненадовића, 1932“. Чесма је основе 84 x 72 цм, висине 22 цм са одговарајуће профилисаним горњим делом, а стране су јој обрађене у вештачком камену. Захтева редовно одржавање у смислу чишћења од штетног утицаја воде, иако одлично функционише и сада је у употреби.

Можемо закључити да су у духовном делу културно-историјске целине извршени конзерваторско рестаураторски радови на цркви Св. Арханђела и собрашицама које су уједно и презентоване према првобитном изгледу, активирана чесма Ненадовића, делимично заштићени надгробни споменици, идентификована је и каталогски обрађена и презентована црквена ризница. Интервенције у сфери заштите непокретних објеката, када је стручну надлежност над њима преузео Завод за заштиту споменика културе Ваљево, у складу су са даљим одржавањем споменичких објеката, а у најновије време прусутни су неки по духвати којима је циљ ширење комплекса.

Концепцијско решење у домену презентације, подразумевало је као основно полазиште историјско и музеолошко опредељење у тумачењу амбијенталне целине и сваког објекта понаособ, тј. садржало је хронолошки и тематски приступ. Када је реч о могућностима презентације оне ни у овом делу комплекса нису иссрпене.

Када преко дрвеног моста ступимо у школско двориште, у световни део културно-историјске целине, наилазимо на још један споменик народног неимарства – *вајат Ненадовића* у коме је, 1826. године, рођен књижевник Љуба Ненадовић. Вајат личи на једнodelну брвнару покривену шиндром, а више пута је премештан. Првобитно се налазио у дворишту куће Проте Матеје на Поповом брду, а затим је као етнографска знаменитост изложен поред Муселимовог конака у Ваљеву, да би 1982. године био враћен где и припада у Бранковину, и постављен поред старе школе. Истовремено је извршена и заштита његове дрвене конструкције. Вајат Ненадовића спада у објекте народне архитектуре, а 2001. године приступило се његовом унутрашњем уређењу. Као што је уобичајено за период из ког потиче служио је за спавање супружника у задружним породицама, није имао прозоре и није се грејао. Неки истраживачи објекте овог типа и намене називају знамењима младости. Презентован је у складу са својом аутентичном наменом те од експоната садржи: кревет, сандук за спрему, разбој за ткање, премету и троно-

ище. Ентеријер је употребљен предметима традиционалне женске радиности, као што су одевни предмети и кућни текстил.

Имеђу вајата и старе школе саграђен је, почетком 19. века, **школски бунар**, зидан каменом основом у дубини, и спољном дрвеном конструкцијом, уобичајеном за објекте овог типа. Извршена је конзервација дрвених делова.

Две школске зграде сведоче о развоју просвете у 19. веку и напорима кнезевине Србије да наш образовни систем приближи европским токовима. То су Стара школа, у традицији познатија као Протина, због његових заслуга у ширењу писмености и образовања, мада приједов Протина у ствари више пристаје приватној школи коју је у свом добму основао Прота Матеја, 1830. године. Стара школа, односно прва државна школа у Бранковини, сазидана је према подацима из школског летописа 1836. године као масивна приземна грађевина правоугаоне основе, величине 11,50 x 13,65 метара, у складу са народним грађевинским традицијама, као нешто већа сеоска кућа, у којој је само унутрашњи распоред био прилагођен школској намени. Када је 1894. године отворена *Нова школа* у истом дворишту, Стара је постала учионски стан.

Конзерваторско-рестаураторских радова највише је било на *Старој школи*. Те интервенције односиле су се мањом на унутрашњост објекта, почев од демонтаже дотрајалог пода, ојачавање конструкције зидова и таванице, па до постизања статичке стабилности кровне конструкције, претресање кровног покривача до финалних радова у спољњој обради зидова и конзервације прозора и врата⁷. У најновије време поновне интервенције у том смислу предузео је Завод за заштиту споменика културе из Ваљева.

*

Први објекат који је конзерваторски обрађен, а затим урађена музеолошка поставка је Стара школа из 1836. чију је изградњу помогао Прота Матеја Ненадовић. Отворена је за посетиоце 4. јула 1984. године поводом обележавања сто осамдесете годишњице Првог српског устанка (1804-1984). Највећу вредност експозиције представља реконструисан ентеријер једне учионице с краја XIX и почетка XX века. У осталом простору су привремено постављене две изложбе тематског карактера, које су предвиђене док се не реализује будућа стална поставка, за коју је такође дошло време. Привремене изложбе, које су биле аде-

⁷ Елаборат Завода за заштиту споменика културе Крагујевац 1978, Стручни архив Народног музеја Ваљево, 385/c.

кватне датом тренутку, а истовремено попуниле преостали ентеријер су „Школство и просвета у Србији за време Првог српског устанка“ и „Идејно решење за споменик Проти Матеји Ненадовићу“⁸. У најновије време конзервирана је поменута учионица, а у једном од простора за-мишљен експериментални део као нови вид едукативне презентације.

Дошли смо до тренутка када није само временска дистанца разлог да реализујемо нове идеје. Намера је да посетилац не буде пасивни конзумент који се води кроз сталне поставке, већ да подстакне своје знање и продуби га на различите начине – искрствене, практичне и естетске. Сви будући потези на презентацији знаменитог места Бранковина морали би да задовоље принципе рада у заштићеним целинама, а то су : заштита архитектуре, заштита аутентичности и на крају оживљавање и стављање у функцију. Поменута правила су ту не само да би се покретна и непокретна добра сачувала већ да се посетиоцима, зависно од њиховог узраста и интелектуалних способности, пружи доживљај „носталгије и аутентичности“⁹. Најбоља потврда последњој констатацији је уређење ентеријера вајата Ненадовића.

Све ово смо имали у виду када смо разматрали могућност будуће презентације у Новој, Десанкиној школи.

Градњом друге бранковинске школе руководио је новоформирани школски одбор, чији је благајник био Светозар Петровић, свештеник у Бранковини, иначе Десанкин деда по мајци. У пролеће 1894. године нови школски објекат је био завршен и у њему је почела да се изводи редовна настава. Са пространим и добро осветљеним просторијама зграда је у архитектонском погледу потпуно одговарала новоприхваћеном типу школских објеката и испуњавала услове за педагошки рад, пре-двиђене Законом о основним школама из 1884. године. За време изградње ове школе њени учитељи су били Димитрије Соколовић и Михаило Сртенић, а са завршетком радова за учитеља долази Недељко Савић. Јула 1898. године учитељску дужност преузима Михаило Максимовић, отац Десанке Максимовић. Свестрано образован и веома активан Михаило Максимовић је дао велики допринос развоју образовања и културе у ваљевском крају. Био је школски надзорник за ваљевски и подгорски срез, председник Учитељског друштва у Ваљеву, члан Главног одбора учитељског удружења, Секретар народне од-

8 Споменик Проти Матеји Ненадовићу откривен је 1984. године на простору између Општинског, Привредног и Окружног суда у центру Ваљева, а рад је вајара Миломира Јевтића.

9 Г. Марковић, Знаменито место Бранковина - стварање услова за формирање скансена, Стручни архив Народног музеја Ваљево, 90/2002.

Стара школа у Бранковини

Нова школа у Бранковини

бране за ваљевски округ, члан Српског књижевног одбора, благајник Црвеног крста...¹⁰

У току 1985. године, на школи Десанке Максимовић су извршени рестаураторско-конзерваторски радови којима је она враћена у првобитни изглед и трајно заштићена, а потом започета реализација њене намене. Свечано отварање ове школе обављено је 15. септембра 1985. године. За ту прилику, у две просторије које су раније служиле као „стан учитеља“, постављена је тематска изложба која приказује животни пут и плодно стваралаштво познате песникиње, али је и тада напоменуто да она није коначног карактера. У основи ове идеје била је жеља ваљевског Музеја да обележи и трајно сачува нераскидиву везу песникиње са завичајем. Ентеријер Нове, тзв. Десанкине школе прилагођен је за мултидисциплинарне програме, усклађивањем музејских и културно-просветних садржаја кроз сталну изложбу, салу за програме и библиотеку чији се рад показао успешним. У експозиционом делу приказане су личне фотографије, одликовања, дипломе и повеље, једном речју награде за стваралаштво; мањи број ћачких и студенстских радова посвећених њеној поезији. Изложен је и портрет Десанке Максимовић, уље на платну, рад Лизе Крижанић, настao око 1940. године у време боравка песникиње у Паризу и пријатељства са познатим уметничким паром.

Поменута музејска поставка је биографског карактера, припремана још за песникињиног живота, а она сама била је један од њених редактора, што јој даје специфичну димензију. Допуне које су предузете 1998. године у тзв. сали за програме, такође се односе на излагање признања у виду значајних диплома добијених за вишегодишње стваралаштво, а прилагођене су ентеријеру и његовој намени уз адекватно дизајнерско решење. У веома интересантне музеолошке иновације у поменутој сали спада приказивање песме „Тражим помиловање“ на полеђини школске табле. Реч је о својеврсном ручном раду, везу на ланеном платну, формата 150 x 85 см. кога је ваљевском Музеју даровала 19. фебруара 1996. године, Скупштина града Београда, уз сагласност аутора Меланије Маринковић. Платно има историјску вредност, тј. ткано је давне 1901. године. Сам рад је настao непосредно после смрти Десанке Максимовић. Стихови су вежени у тоновима од белог ка црном и симболизују деценије песникињиног живота, а уоквирени су венцем црних ружа. Овај необични рад је уметнички in memoriam Десанки Максимовић. Изложбу прати публикација: „Завичај песнику“ која је имала два

10 М. Перешић, *Завичај песнику*, Народни музеј Ваљево, Ваљево 1987, 10

издања 1985. и 1987. године. Публикација „Знаменитости Бранковине“ из 1998. године представља све споменике културе у Бранковини и за-довољава затечено стање, укључујући и Нову школу.

Са тренутком смрти Десанке Максимовић, 1993. године променио се однос према њеној личности, која постаје историјска, те је и треба ставити у меморијалне оквире. За разлику од постојеће изложбе репортажног типа (управо из разлога што је настала у време Десанкиног живота) будућа изложба била би осврт на њен укупни, животни и песнички пут (1898-1993). Она би задржала биографску димензију али би меморијални аспект био јаснији и изражајнији. Сматрамо да би требало приказати рођење и детињство, школовање, прве песничке кораке, успешну каријеру, бројне сусрете са познатим личностима нарочито у сфери књижевности, последње године живота, период после смрти, јер сећање на Десанку Максимовић и даље живи.

Мишљења смо да би се новом изложбом избегло неприкладно до-давање новопристиглих предмета као што су портрет Д. Максимовић, аутора Миће Ђокића, постхумна одличја додељена од покрајине Пуља и многих других, који ће тек бити прикупљени, а пре свега оних личне природе. Изложба била би проширена на салу за програме где би се задржала досадашња поставка у зидном делу, али би се у витринама испод диплома могла презентовати постхумна одличја или пак најзначајнија дела Десанке Максимовић на нашем и другим језицима, тим пре што је овај део у директној вези са библиотеком. Постојећа поставка требало би да се освежи извесним бројем личних предмета који би омогућили презентацију у виду ентеријера. Тако је нпр. период рођења, детињства и девојаштва могуће допунити етнолошким елементима како би нагласили одређено време, а период књижевног успона био би сконцентрисан око радне собе са пратећим елементима, тј. детаљима посебне животности и топлине карактеристичне за ентеријални приступ у презентацији. Намерно нисмо употребили термин „радни кабинет“ јер се, када је реч о Десанки Максимовић о њему не може говорити у класичном смислу, пре свега због одсуства радног стола или бар онаквог какав би очекивали.¹¹

Наглашавамо да би нова концепција поштовала ранију редакторску улогу Десанке Максимовић, али је неопходно да преломни моменти њеног живота и стваралаштва буду представљени у виду музеолошких закључака у оквиру ентеријера изузетне топлине и животности. У техничком погледу могућности презентације су напредовале од 1985.

¹¹ Д. Лазаревић-Илић, *Основе за музеолошку презентацију Десанкине школе у Бранковини*, Десанкини мајски разговори 18, Београд 2003, стр. 88-98

године, што се посебно односи на израду фотографија, изглед и покретљивост паноа и витрина. Било би добро да се на једном месту прикупе аудио и видео записи о песницињи (говори, казивање поезије, интервјуи, сусрети са значајним личностима, посете завичају) који би се у овом простору архивирали и представљали базу за нека нова истраживања њеног живота и рада, а посетиоцима пружили могућност за још један непосреднији сусрет са њом, Да би се оваква грађа прикупила неопходно је успоставити сарадњу са РТС, Музејом кинотеке, Народном библиотеком Србије и добити њихову сагласност за преснимавања и коришћење. У свему овом би свој допринос требалао да пружи и Задужбина Десанке Максимовић. Наглашавамо да је простор сале за програме могуће употребити и за тематске изложбе о животу и раду песницињиных савременика, пре свега књижевника, па би се и на тај начин посетиоцима пружао увек нови садржај.¹²

Будућа изложба о Десанки Максимовић, која се планира након отварања централне поставке у ваљевском Музеју захтева мултидисциплинарна истраживања у која би се укључили најбољи познаваоци њеног живота, а посебно комплексног књижевног дела, почев од књижевних критичара, историчара, етнолога, историчара уметности, фотографа, архитекте, дизајнера уз консултовање са породицом, а све то би се музеолошки уобличило и прилагодило ентеријеру Нове школе. Наравно, да би ову нову или знатно модификовану изложбу пратио одговарајући каталог или нека друга публикација, уз наглашену нераскидиву и увек присутну духовну везу Десанке Максимовић са Бранковином.

*

Иза Нове школе, у дубини школског двора, налази се помоћна школска зграда, вероватно подигнута средином 19. века, такође вредан примерак народног неимарства, а служилаје као *школска писарница*. Овај објекат садржи две просторије од којих једна и даље треба да задржи службену намену док би друга могла да се осмисли у духу савремене музеолошке презентације.

На простору до ове споменичке целине завршени су делом грађевински радови на изградњи *рејлике куће Ненадовића*, са шест просторија које пружају могућност за комплексну музеолошку презентацију где би се преплитали етнографски и историјски приступ. Са историјског аспекта неће се одступати шире од приказивања генеалошког стабла породице

¹² Г. Марковић, Знаменито место Бранковина-стварање услова за формирање скансена, Стручни архив Народног музеја Ваљево, бр. 90/2002

Ненадовић, уз помоћ одговарајућих експоната који би омогућили један до сада не експлоатисан музеолошки приказ поменуте теме.

Као што можемо приметити у тзв. државно иституционалном делу презентоване су Стара и Нова школа адекватним изложбама које су оправдале своју концепцију, тим пре што су до данашњих дана привукле велики број посетилаца. Сама чињеница да је од тада протекло много времена, а да и саме замисли нису коначна решења (временом их превазилазе, ако не у целини, онда сигурно бар делимично нова истраживања) указује на потребу за новим музеолошким размишљањима, те смо били слободни да идеје о новим могућностима презентације, опширније размотримо.

Досадашња презентација културно историјске целине у Бранковини заснивала се на принципу обједињених историјских, етнолошких и уметничких вредности, а да је при том сваки део задржао сопствене карактеристике и неоцењив значај. Мишљења смо да од овог става не треба ни у будуће одступати. Међутим, комплексност овог знаменитог места захтевала је и захтева мултидисциплинарни научни приступ и представља и даље истраживачки изазов. Такође, сматрамо да ангажовањем релевантних стручњака и одговарајућих установа у сфери заштите културно-историјских добара можемо допринети будућем изгледу ове по много чему знамените споменичке целине.

Наглашавамо, да се поред поменутих, такође у Бранковини или њеној најближој околини, налазе и друге знаменитости које треба поменути. То су кућа породице Ненадовић из средине 19. века у бранковинском засеоку Лазаревићи, брдо Посово – место збега из Првог српског устанка, темељи Хаџи Рувимове цркве у Бабиној Луци, средњовековна црква са стећком крај ње у Докмиру и Рељино поље у Кршној Глави, место одржавања народних скупштина, а на једној од њих, маја 1804. године постављени су темељи правосуђа.

Слојевитост историјских, културних и уметничких садржаја које поседује Бранковина, на једном временски уобличеном простору, концентрација споменичких објеката на једном месту, њихова узајамна повезаност и сразмерни висок степен очуваности уз развијену месну традицију и постојање добрих комуникација – све су то повољни услови за савремену музеолошку презентацију просторне културно-историјске целине. Основни стручни задатак који се поставља пред музејске стручњаке је истраживање и музеолошка обрада споменичких објеката и затеченог покретног материјала који се налази у њима, поновни конзерваторски третман појединих објеката, савремена презентација и музејска поставка школске збирке, као и изложба посвећена породици

Ненадовић и нови, меморијални осврт на животни и песнички пут Десанке Максимовић.

Напомињемо да је степен заштите свих непокретних објеката у споменичком комплексу у надлежности Завода за заштиту споменика културе Ваљево. Тек после њихове интервенције могуће је приступити видовима музеолошке презентације. Иако је већина споменика културе у прилично добром стању, чemu су између остalog допринели и повремени потези ове установе, чини се да ће бити свакако потребни и накнадни подухвати, што се посебно односи на оне објекте чија је конструкција дрвена.

Резиме

Споменици културе, груписани на једном простору као сведоци преломних историјских догађаја, уврстили су Бранковину у ред знаменитих места. Тамо где се филозофска и уметничка Хаџи-Рувимова мисао преплиће са телошким и државним напорима Ненадовића и књижевним порукама чика Љубе и Десанке Максимовић, ту је оаза за највише потребе људског духа.

Историјски споменици, почев од цркве Светих Арханђела уоквирене гробним белезима, преко примера народног неимарства и првих бастиона школства, обавијени велом непролазности, чине Бранковину једном од најслојевитијих и најзанимљивијих меморијалних целина у нас.

Предузети напори од стране прегалата културе, као и они подухвати који нам предстоје, крећу се у смеру повезаности унутар саме целине и њеног укључења у савремене токове и сфере туризма. Предвиђени изложбени подухвати у некима од поменутих објеката покушаји су њихове што успешније презентације и валоризације уз учешће релевантних стручњака из различитих области. Услед изразите слојевитости спомен целина у Бранковини представља стални научно-истраживачки и музеолошки изазов са широким спектром идејних решења. Иако је један део тих замисли остварен, изнели смо и нова виђења у смислу њеног све квалитетнијег постојања. Остали пратећи садржаји, присутни кроз сусрете песника, књижевне вечери, и у најновије време Десанкине мајске разговоре, такође доприносе да ово место живи.

Иако је културно историјска целина у Бранковини у много чему особена, она у историјском погледу, заједно са Муселимовим конаком и кулом Ненадовића у Ваљеву, чини нераскидив део културног наслеђа ваљевског краја и персонификује тежњу овог поднебља ка просвећености и култури.

Споменичке вредности Бранковине имају не само културно-историјски већ и национални значај, чега су посебно свесни стручњаци у области заштите и презентације културних добара. Стога сви потези који ће бити учињени имају за циљ да ово знаменито место и данас, као некада, учини културно просветним центром и духовним исходиштем за све поштоваоце традиције и културе.

Summary

The monuments of culture, grouped at one place as witnesses of historical events, defined Brankovina as a memorable site.

Historical monuments, beginning with the church of St. Archangels, examples of popular building and all the way to Prota's and Desanka's school, asserted Brankovina as one of the most laminar and interesting memorable complexes here.

Certain efforts are taken in order to adequately represent Brankovina and its cultural-historical contents as a tourist spot. In order to achieve the most successful presentation, the exhibition enterprises in some objects have been planned. Also, valorization of the objects was planned and it would be done by relevant experts from different fields of expertise. Impressive laminar quality of memorable complex in Brankovina represents constant scientific-research and museological challenge with wide range of notional solutions. Although fine part of these ideas has been realized, we displayed new concepts of better protection and conservation. Extra attention has been paid to concomitant contents, such as gatherings of poets, literary evenings and recently, Desanka's May's conversations. All of this would contribute to the quality and the quantity of cultural life in Brankovina.

Not only do the values of monuments in Brankovina have cultural-historical significance, but they are of national significance as well. For the time being, only experts from the field of conservation and presentation of cultural properties are aware of the fact above mentioned, which is insufficient. Therefore, all actions done in the future will have the objective of restoration this memorable place into a cultural-educational center, as it once was and to make it a spiritual source for all admirers of tradition and culture.

Гордана Марковић
Народни музеј – Ваљево

**ПРЕДЛОГ КОНЦЕПЦИЈЕ МУЗЕЈСКЕ ПОСТАВКЕ
„КУЋА НЕНАДОВИЋА“
У КОМПЛЕКСУ ЗНАМЕНИТО МЕСТО БРАНКОВИНА
- са акцентом на етнографски садржај -**

Абстракт: Вишеслојно културно наслеђе Бранковине и улога породице Ненадовић у историјским догађајима у првој половини 19. века, познатим као први и други српски устанак и стварање српске државе, пружају могућност за нову музејску презентацију у овој заштићеној целини. Комплексна музејска поставка у реплици Куће Ненадовића, са две основне теме историјском и етнолошком, требало би да прикаже један сложен друштвено-историјски процес и традиционални културни миље у којем су се ови догађаји одвијали са посебним акцентом на допринос породице Ненадовић.

I

Потреба за формирањем нове музејске поставке

Потреба за истицањем националних вредности на почетку 21. века, срамежљиво израња као некад у епохи романтизма, када је за последицу имала формирање историјских, етнографских¹ и музеја на отвореном (ови заштићени и у једну целину организовани објекти познати су као музеји на отвореном или скансен²). Циљ музеја на отвореном је да прикажу регионалне карактеристике народне архитектуре неке етничке заједнице или, пак, прикажу простор у којем је живела и радила нека позната личност а све то кроз призму живота обичних људи и њихових свакодневних активности.

1 Антун Бајер, *Хисторијски музеји у хисторији музеја*, Зборник историјског музеја Србије 15 – 16, Београд 1979, стр. 123 – 133

2 Швеђанин Артур Хаџелијус 1891. г. оснива Скансен-музеј у којем је реконструиран сеоски живот.

Знаменито место Бранковина са својим природно-географским положајем и вишеслојним културно-историјским наслеђем,³ пружа дољно аргумента да се размишља о новој организацији ове заштићене целине и формирању скансена.

Током 2003. године, започели су радови на градњи реплике Куће Ненадовића у оквиру постојећег комплекса у Бранковини, а према предлогу датом у Елаборату: Знаменито место Бранковина – стварање услова за формирање скансена.⁴ Према поменутом Елаборату планирано је формирање окућнице у којој би централно место припадало Кући Ненадовића и постојећем вајату Ненадовића (који би се у новој концепцији пренео поред куће, јер је то његов природан положај) а у сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе „Ваљево“ урадио би се предлог за постављање других објеката у окућници. Након консултовања постојеће литературе⁵ и увида у тренутно стање на терену, стручњаци Завода за заштиту споменика културе „Ваљево“ и Народног музеја Ваљево, дошли су до закључка да је вишеструко оправдано да се постојећа кућа породице Ненадовић, или боље рећи остаци куће не измештају, него, да се уради њена реплика на слободној површини (31 ар) до школског дворишта, предвиђеној за ширење комплекса. Реплика Куће Ненадовића је димензија 13 x 8,12 м и припада типу куће полубрвнаре получатмаре, тзв. „кућа на ћелицу“, која има 5 просторија, подрум и трем са којег се улази у „кућу“ и собе.

Према природи посла коју музеј обавља и према расподели обавеза које Народни музеј Ваљево има у оквиру стварања о музејским поставкама у комплексу Знаменито место Бранковина (у оквиру Савета

3 Простор Знаменитог места Бранковина је целина комплексног садржаја и чине је: а) порта са црквом Светих Арханђела и богатом црквеном ризницом, у чијој су непосредној близини гробови чланова породице Ненадовић, гроб песникиње Десанке Максимовић, чесма и објекти народног неимарства – собрашице; б) старо школско двориште са старом или Протином школом, новом или Десанкином школом, бунаром, вајатом Ненадовића, школском писарницом; в) празна парцела на којој је планирано ширење комплекса.

4 Гордана Марковић, Знаменито место Бранковина - стварање услова за формирање скансена, Народни музеј Ваљево, Деловодник бр. 90, од 11.јуна 2002.

5 Љубомир Павловић, *Колубара и Подгорина, антropогеографска проматрања*, Београд 1907, стр. 572; Бранко Вујовић, *Бранковина*, Београд 1983. г. стр. 114 -115; Др Милослав Стојадиновић, *Наше село*, Београд 1929, стр. 88.

Бранковине⁶), намећу се и обавезе у вези планираних послова на проширивању комплекса означене као **нове или допуњене музејске поставке** у објектима Протине и Десанкине школе и новоформиране окућнице. На овим пословима били би ангажовани стручњаци – (историчари, историчари уметности и етнолози, у зависности од конкретне изложбе) Народног музеја Ваљево уз ангажовање и спољних сарадника: колега из матичних музеја (Историјског музеја Србије, Вуковог и Доситејевог музеја, Педагошког музеја Србије, Етнографског музеја у Београду) и сличних установа заштите као и архитекти и дизајнери. Према динамици рада коју је предвидео поменути Елаборат, 2003. и 2004. година предвиђене су за израду концепције, прикупљање музеалија, конзервацију и реализацију нових музејских поставки у поменутим – постојећим објектима комплекса Знаменитог места Бранковина и у реплици Куће Ненадовића.

II

Основне карактеристике концепције музејске поставке у Кући Ненадовића

Улога Бранковине и породице Ненадовић у историјским догађајима у првој половини 19. века и њихова рефлексија на даља друштвена, историјска и културна дешавања у Србији, пружају могућност музејске презентације. Овакав приступ овом историјском периоду, његовим до-гађајима и личностима, био би и значајан допринос програму обележавања два века од почетка српске револуције.

Истражујући антропогеографске карактеристике колубарског простора на прелазу 19. и 20. века, Љубомир Павловић је изнео неколика запажања о насељу Бранковина, као селу разбијеног типа, чије су се куће издвојиле у „демате“ а говорећи о пореклу њеног становништва, између осталог пише: „Ненадовића се породица доселила у општој сеоби, при kraju 17. столећа... Ненадовићи су у почетку 19. столећа играли знатну улогу у нашој историји, али су их време и прилике уклониле одавде, те их данас овде нема, већ су растурени по Ваљеву и

6 Бригу о објектима и организацију садржаја у њима заједнички воде: Црквена општина у Бранковини, Основна школа у Бранковини, Народни муzej Ваљево, а од стране СО Ваљево формиран је 2001. г. и привремени орган Савет Знаменитог места Бранковина, у којем се поред наведених институција налазе и представници СО Ваљево (подпредседник СО, одборник из Бранковине, начелник финансија), Завода за заштиту споменика културе „Ваљево“, Матичне библиотеке у Ваљеву и Туристичке организације Ваљево.

целом свету. Њихови су сродници Лазаревићи, има их 4 куће и славе св. Алимија.⁷ Много година касније, говорећи о културно-историјском значају Бранковине и знаменитих личности из породице Ненадовић, Бранко Вујовић⁸ каже да се једина сачувана кућа ове породице налази у засеку Лазаревића. „Ова породица је, као што се зна, у сродству са Ненадовићима, који су се средином прошлог века иселили из Бранковине у Ваљево. Том приликом су преци садашњег власника откупили, Протину кућу, која се првобитно налазила на другом месту – на Резинама, где су биле и друге куће Ненадовића, опкољене густом шумом испод које се данас налази Протин бунар, затим мочило за појење стоке и један стари орах који је стајао некад испред куће. Када су кућу откупили нови власници су је најпре пажљиво разградили и грађевински материјал превезли на своје имање, где су је поново саградили, настојећи да буде иста у свему као она ранија. Данас није лако утврдити шта је у овој кући, после толиких прохујалих деценија, остало старо, првобитно, а шта је у њој унето, додато и преправљено, као траг потоњих времена. Општи изглед куће, начин грађења, посебно обрада камена и дрвета, све то упућује на средину прошлог века и кућа, сва је прилика, не би могла бити старија од 1840-1850. године. Дакле, то би могла бити хронолошки последња у којој су Ненадовићи становали... Данас ова полусрушена и скоро потпуно напуштена кућа има крајње жалостан изглед.“⁹

Историјска улога породице Ненадовић у српским устанцима, процесима успостављања Србије као правне државе и формирању њене дипломатије,¹⁰ позната је и од непроцењиве је вредности.

Изнети подаци о Бранковини на основу консултоване литературе,¹¹ почетна концепција која се односи на даље ширење комплекса Знаменито место Бранковина¹² и улога историјских музеја, као посебне врсте музеја, који имају задатак да целовито прикажу процес историјског ра-

7 Љубомир Павловић, *Колубара и Подгорина, антропогеографска проматрања*, Београд 1907, стр. 572

8 Бранко Вујовић, *Бранковина*, Београд 1983. г. стр. 114 -115

9 Исто

10 Кнез Алекса Ненадовић је један од првих посечених српских кнезова; у Ваљеву се формира први суд у устаничкој Србији; Прота Матеја Ненадовић је писац закона и први српски дипломата, а Јаков Ненадовић је први српски министар полиције.

11 Погледати напомену 5.

12 Погледати напомену 4.

звитка,¹³ биле су основне смернице за стварање концепције будуће музејске поставке у Кући Ненадовића.

Како се о аутентичности овог објекта (куће) не може са сигурношћу говорити због недостатка материјалних доказа и историјских података о њој, понуђено решење израде реплике Куће Ненадовића показало се као веома прихватљиво при чему се могућности за музеолошку презентацију не умањују.

Будућа музејска поставка у Кући Ненадовића била би комплексног садржаја, јер се сложени друштвени и историјски процеси музеолошки могу представити само „комбинованим коришћењем најразличитијих врста музејског материјала“. Окосницу ове музејске поставке чиниле би две теме: историјска и етнографска.

А) Историјски аспект ове поставке треба да укаже на историјску улогу породице Ненадовић, Проте Матеје Ненадовића и Бранковине у устаничкој Србији. Организација простора у реплици Куће Ненадовића пружаовољно могућности јер се ради о тзв. четвороделној кући. Детаљну концепцију и синопсис овог дела поставке требало би да предложи историчар а да би овај садржај био потпун и целовит неопходно је користити археолошки и етнолошки материјал, који би у оквиру ове теме били пратећи материјал. Познато је да улога етнолошког материјала у презентовању историјских личности и догађаја је да прикаже (дочара), „традиционални културни миље у којем се историјски процес одвија“.¹⁴ О новој музејској презентацији која би требало да прикаже допринос породице Ненадовић током 19. века, размишљало се и пре неколико година¹⁵ или у оквиру простора Протине школе. Међутим, ширењем комплекса добио се нови простор у којем би поменута или нека друга концепција могла још боље да се презентује.

Б) Свакодневни живот са акцентом на регионалне карактеристике народне архитектуре и културе становаша у овом историјском периоду

-
- 13 Антун Бајер, *Хисторијски музеји у хисторији музеја*, Зборник Историјског музеја Србије 15-16, Београд 1979, стр.123-132; Жељка Шкорић, Етнографски предмети у историјским музејима, Зборник Историјског музеја Србије 15 – 16, Београд 1979, стр. 142-149; mr Жељка Шкорић, *Етнографска збирка Историјског музеја Србије*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901 -2001, Београд 2001, стр. 73-84
- 14 Жељка Шкорић, *Етнографска збирка Историјског музеја Србије*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001, стр. 80
- 15 Драгана Лазаревић Илић, Тезе за предлог идејног пројекта музеолошке презентације културно-историјских споменика у Бранковини 2001-2004, Народни музеј Ваљево, Деловодник бр. 35, од 13. марта 2001.

(19. век),¹⁶ чинио би другу – **етнографску** – целину и била би амбијентално презентована у „кући“ (делу куће од брвана) и подруму. О нужности ове теме и начину њеног презентовања, биће речи у следећем поглављу.

Обе ове тематске целине морају међусобно бити повезане основном идејом – улога Бранковине и породице Ненадовић у историјским и културним процесима током 19. века, чиме би се кроз један брижан однос према кући, (који се огледао у народним веровањима око градње), поштовању породичних култова (пре свега славе), елементарним облицима привређивања (који су неопходни за свако домаћинство а пре свега веће задружне породице), на најбољи начин кући вратиле све традиционалне функције кроз форму музејске поставке.

III

Значај етнографског музејског материјала у музејској поставци Куће Ненадовића

Улога етнографског музејског материјала у презентацији историјских тема, било да је реч о личностима или догађајима више пута је обрађивана у литератури и поткрепљена конкретним музејским поставкама.¹⁷ Према предложеној комплексној концепцији музејске поставке у Кући Ненадовића, етнографски садржај би имао двојак карактер и био би изложен у трима, физички одвојеним целинама, које су последица организације простора и живота у традиционалној вишеделној кући, а означене су као „кућа“, собе и подрум.

У првом сегменту поставке, **означеном као историјски, етнографски предмети би имали улогу „пратећег“ музејског материјала** којим би се са одговарајућим музеалијама или репликама дочарао „традиционни културни миље“. Одабир музеалија би се вршио у складу са централном темом и простором у којем се оне (музеалије) излажу уз међусобни договор и сагласност историчара, као носиоца овог дела концепције и етнолога.

Други сегмент изложбе **означен је као етнографски па ће ове музеалије бити „носећи“ музејски материјал**, којим ће се приказати одређе-

16 Оваква концепција је већ заступљења у неким другим срединама у којима су се родиле, живеле или радиле неке историјске личности као што је Родна кућа Живојина Мишића у Струганику, Кућа војводе Степе Степановића у Кумодражу и слично.

17 Видети напомене 13 и 16

не тематске целине у оквиру традиционалне културе становања и привређивања.

С тим у вези, ево неколико основних карактеристика традиционалне културе овог простора током 19. века, који ће се на музеолошки начин презентовати.

У традиционалној култури ваљевског краја село је у прошлости било веома добро организовано као социјално економска и обредно религијска заједница, територијално омеђена.¹⁸ Етничка структура ових простора последица је бројних миграционских процеса који су се вековима одвијали на овим просторима а условљавали су их природно-географски и друштвено-историјски фактори. Сви ови процеси имали су последице у сфери материјалне, духовне и социјалне културе становништва овог краја.

Опште је познато да је „кућа“, у традиционалној култури Срба, представљала просторију у којој гори ватра (огњиште) али то је и простор где се живело, обедовало, привређивало, договарало, упражњавали породични култови, примали гости. Посебно место у „кући“ припадало је огњишту. Оно је отвореног типа и над њим су вериге. На њему се припрема храна али се око њега окупљала и породица, па су за њега везана многа народна веровања. У оваквим кућама по-кућство¹⁹ је било веома скромно и углавном израђивано у домаћинству или код сеоских занатлија а чинили су га метални предмети везани за огњиште (вериге, ватраль, сач, сацак, маше), дрвени предмети (сиње, троноши, столице, полице и долапи, као и дрвено посуђе) и земљано посуђе. Преживљавајући различита времена и надживљавајући своје укућане, куће су на најбољи начин говориле о људима који су у њима живели.

Кућа је кроз своју дугу историју била одраз природне средине, друштвених, историјских и културних процеса али и потреба њених укућана. Од веома једноставних облика (једнodelних и двodelних кућа) од трошног материјала, услед јачања породичних задруга и њихових потреба а пре свега код економски јаких породица, настају веће троделне и четвороделне куће, које се граде на нагнутом терену тако да се испод собе може подзидати подрум.²⁰ Ове велике вишеделне куће, по-

18 Радмила Тешић, *Основе за проучавање традиционалне народне културе Ваљевске Колубаре*, Истраживања VI, Ваљевска Колубара, Ваљево 1990, стр. 28

19 Зоран Родић, *Покућство и уређају у сеоској кући у Србији током 19. и почетком 20. века*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001, стр. 235-243

20 Нада Вулетић, арх. Зоран Џунић, *Народно градитељство на подручју Ваљевске Колубаре*, Истраживања VI, Ваљево 1990, стр. 189-224

ред основне просторије „куће“ имају две или више соба, са прозорима и земљаном пећи. У соби²¹ се спавало, држала се одећа и примали гости, па су се сходно томе и опремале (кревет, сто, столице, клупе, чивилуци, сандуци за одећу, понекад разбој и колевка). Поред наведених предмета важно место у свакој кући припадало је икони и другим култним предметима.

Становништво ових простора се у прошлости углавном бавило сточарством (прерада млека) и пољопривредом (воћарство и виноградарство), а познати су били и допунски облици привређивања (пчеларство). Целокупна производња одвијала се у оквиру домаћинства за сопствене потребе (као што су производња хране, израда покућства, посуђа и оруђа за рад, производња и прерада сировина за израду одеће) па су се сељаци сами бавили и занатском делатношћу.

Представљањем основних архитектонских карактеристика, културе становља и привређивања овог дела Србије током 19. века, на најбољи начин би потврдили чињеницу да „етнографски предмети представљају веома значајан експозициони материјал“²², јер они управо служе приказивању и тумачењу одређених историјских тема, било да су носећи или пратећи материјал у односу на главну тему музејске експозиције.²³

21 Према Љубомиру Павловићу већ почетком 19. века кућа се јавља са још једним одељењем, међутим, према Вуку Каракићу и Јовану Цвијићу, оне се јављају много касније јер се у великој задружној породици поред куће за спавање ожењених за другара градио вајат.

22 Желька Шкорић, *Етнографски предмети у историјским музејима*, Зборник Историјског музеја Србије 15-16, Београд 1979, стр.14-149;

23 пр Желька Шкорић, *Етнографска збирка Историјско^г музеја Србије*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001, стр. 73-84

23 Упечатљив пример овакве музејске концепције је: Милошев конак у Топчидеру (Историјски музеј Србије), Родна кућа Живојина Мишића у Струганику (Народни музеј Ваљево), а у припреми је и стална поставка Родна кућа војводе Степе Степановића у Кумодражу (Историјски музеј Србије).

IV

Начин музејске презентације према просторном распореду у Кући Ненадовића

Реплика Куће Ненадовић је вишеделна кућа која укупно има шест просторија²⁴:

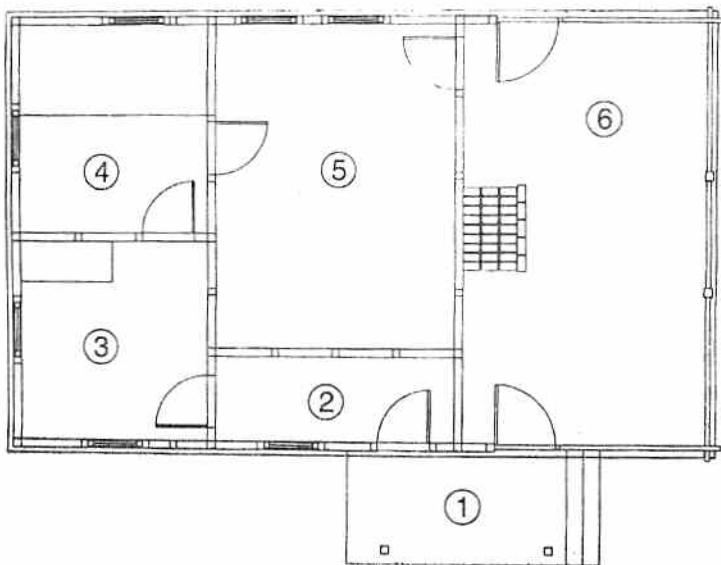
1. трем (са којег се улази посебно у „кућу“, а посебно у зидани део куће где су собе);
2. ходник ($4 \times 1,75$ м; у који се улази са трема, а из њега се улази у прву собу тзв. „старешинску собу“);
3. „старешинска соба“ (4×4 м) са два прозора и вратима за следећу собу;
4. соба (4×4 м), са два прозора, истих је димензија као и претходна а има врата за улазак у следећу највећу собу која је у средишњем делу куће;
5. велика соба ($4,5 \times 6,25$ м), са два прозора на истом зиду и вратима који је повезују са „кућом“;
6. „кућа“ ($8 \times 4,5$ м) са двоја наспрамна врата и огњиштем уза зид собе;
7. подрум ($8 \times 8,5$ м).

Оваква организација простора, као и површина сваке просторије понаособ, пружа доволно могућности да се горе предложена комплексна концепција музејске поставке о улози Бранковине и породице Ненадовић у друштвено-историјским процесима у Србији током 19. века, култури становаша и привређивања у том периоду, презентује јавност. Предложене две тематске целине (историјска и етнографска) просторно би се могле поделити на следећи начин:

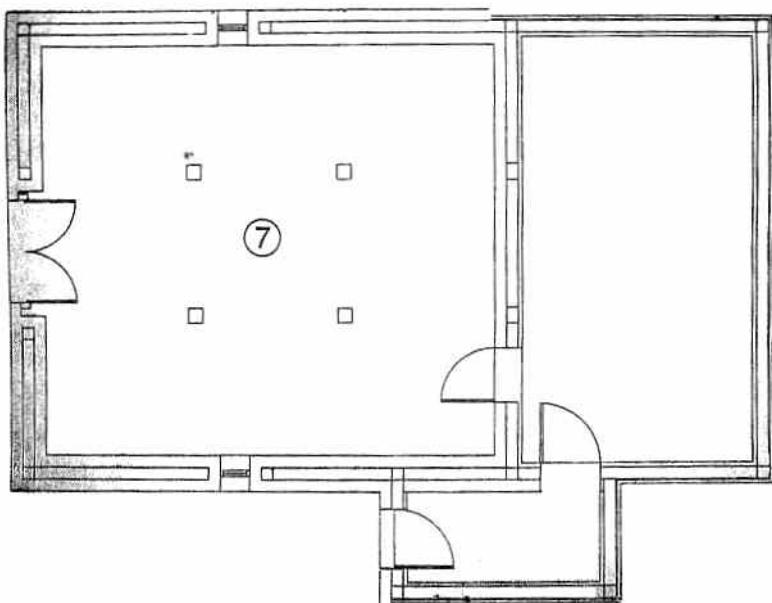
а) Просторије означене на плану и тексту бројевима 4 и 5 припадале би историјској теми која има за циљ да прикаже улогу Бранковине, породице Ненадовић и Проте Матеје Ненадовића у устаничкој Србији.²⁵ У овим просторијама сходно основној историјској теми етнографски предмети би имали „пратећи“ карактер и чинили би га одабрани пред-

²⁴ Да би се овај простор лакше схватио у прилогу достављамо план куће са подрумом.

²⁵ Овај сегмент изложбе требало би да представи породично стабло Ненадовића, портрете најзначајнијих личности ове породице: кнеза Алексу, војводу Јакова, војводу Симу, кнегињу Персиду, књижевника Љубу Ненадовића а посебан сегмент би требало да представља личност Проте Матеје Ненадовића (његово школовање, учешће у припреми устанка, дипломатски рад, путовања, његови савременици и сарадници).

Сл. 1. Основа приземља

Сл. 2. Основа подрума

мети који су били карактеристични за традиционалну културу овог краја при опремању собе.²⁶

б) Просторије које су на плану и у тексту означене бројевима 3, 6 и 7, припадале би етнографској теми са садржјем који треба да прикаже основне карактеристике насеља Бранковина (тип насеља, типови кућа, миграциони процеси) са карактеристикама културе становаша (приказаним у „кући“ и собама) и привређивања (које би делимично било представљено у „кући“ и подруму) током 19. века, па би у њима етнографски материјал имао „носећи“ карактер.

в) Просторија означена на плану и тексту бројем 2 (ходник) могла би се искористити за уводну легенду која би говорила о историјату куће Ненадовић.

Начин музејске презентације према просторном распореду и врсти музејског материјала био би детаљно уређен Синопсисом за обе тематске целине.

V

Презентација етнографских материјала у поставци Куће Ненадовића

На основу изложеног предлога музејске поставке у Кући Ненадовића у Бранковини, изложени музејски материјал би се могао свrstати у неколико група: историјски, етнографски и ликовни. Како се до сада говорило о комплексном садржају будуће музејске поставке, то би детаљан предлог историјских предмета био изложен у концепцији и синопсису историчара.²⁷ Овог пута задржачемо се само на етнографским

26 Чињеница да у постојећем комплексу у Бранковини, као и у поменутом Пројекту који се односи на ширење комплекса, постоји вајат (вајати), предлажемо да се собе у оквиру куће искористе као „излагачки простор“ за поменуту историјску концепцију, јер нам се чини природно да се о члановима породице Ненадовић говори управо у оквиру куће, као природног простора живота једне породице. Етнографски материјал би, dakле, само у одређеним сегментима требао да дочара тај „традиционални миље“, чиме би се постигло непонављање садржаја у односу на вајате.

27 Један од понуђених предлога налази се у поменутој концепцији историчара Драгана Лазаревић-Илић, која је навела попис предмета из црквене ризнице цркве Светих Арханђела у Бранковини (Мало јеванђеље Проте Матеје, Ручни крст Проте Матеје, Читуља Проте Матеје Ненадовића из 1831, Списак личних предмета Проте Матеје, Попис парохијана из 1831.г.) према књизи Бранка Вујовића, Бранковина, међутим у обзир могу доћи други историјски списи везани за овај историјски период а односе се на Ненадовиће и Бранковину.

Сл. 3. Реплика куће Ненадовића

предметима о чијем месту и улози у оквиру будуће поставке је више пута поменуто.

Етнографски музејски материјал чинило би више група предмета сврстаних према својој намени у оквиру традиционалне културе а чинили би га: **предмети везани за покућство** (дрвени предмет за опремање „куће“ и себе као и предмети везани за огњиште), **посуђе** (предмети од дрвета, метала и печене земље у којима се припремала храна и чувале намирнице), **предмети текстилне домаће радиности** (за опремање куће и одевни)²⁸, **предмети занатске израде** (који се користе у оквиру домаћинства за чување намирница а смештени су у „кући“ и подруму, као и неки одевни предмети), **предмети за основно и допунско привређивање** (сточарство, воћарство, пчеларство и сеоски занати), **обичајни и риту-**

28 Основну грађу на коју ћemo се позвати приликом представљања ових тема представљаће радови: Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*; Јоаким Вујић, *Путешеслов џо Србији*; Павле Васић, *Српска ношња за време првој устанка*, Историјски гласник 1-2, Београд 1954; Јасна Бјеладиновић, *Народна ношња у ваљевској Подгорини, Колубари и Тамнави*, ГЕМ 37 Београд 1974, стр. 9-64

ални предмети (који су се користили у домаћинству у обичајима животног и годишњег циклуса, као што су славска икона, обредни хлебови, васкршња јаја, поскурник и слично). Сви етнографски предмети би били амбијентално постављени али би се водило рачуна да се максимално обезбеде.

Понуђена комплексна концепција музејске поставке у реплици Куће Ненадовића би својим садржајем и начином музејске презентације, са акцентом на улогу породице Ненадовић у свим друштвено-историјским збивањима током 19. века и традиционалним културним миљеом у којем су они живели и деловали, била специфична у односу на друге музејске поставке а пре свега у заштићеним целинама које имају тенденцију скансена²⁹ или су већ музеји на отвореном.³⁰

Резиме

Знаменито место Бранковина својим вишеслојним културно-историјским наслеђем пружа могућност за нову музејску презентацију у оквиру музеја на отвореном. Формирање нових музејских садржаја омогућила је изградња реплике Куће Ненадовића.

Историјска улога породице Ненадовић и Бранковине у првој половини 19. века (позната по Првом и Другом српском устанку и формирању српске државе) и улога историјских музеја, као посебне врсте музеја који имају задатак да целовито пркажу процес историјског развитка, били су основа за формирање концепције нове музејске поставке. Предложена концепција имала би два аспекта – историјски и етнографски. Историјски аспект музејске поставке требало би да укаже на историјску улогу породице Ненадовић, Проте Матеје Ненадовић и Бранковине у устаничкој Србији тог времена.

У изнетој концепцији посебан акценат је на етнографском аспекту изложбе и улози етнографских предмета као „пратећег“ музејског материјала који треба да дочара културни миље у којем се одређен историјски процес одвијао.

Прожимање ова два садржаја чинило би ову поставку специфичном у односу на друге музејске поставке у сличним заштићеним културно-историјским целинама и био још један корак више ка формирању музеја на отвореном.

29 Кao пример могу послужити Родна кућа Живојина Мишића у Струганику или ро-дна кућа Вука Каракића у Тршићу у којима се на музеолошки начин у одређеном културном миљеу, говори о животу и раду ових личности.

30 Кao на пример Музеј „Старо село“ у Сирогојну у којем се на музеолошки начин презентује и штити традиционална народна архитектура и култура становаша, одређеног географског подручја.

Summary

The Memorable site of Brankovina with its natural-geographic position and multi-laminar cultural and historical heritage offers the possibility of a new museum presentation within the opened museum. Forming of new museum contents was enabled by building of the exact replica of the House of the Nenadović family.

The historical role of the Nenadović family and Brankovina during the first half of the 19th century (known for their participation in the First and the Second Serbian Uprisings and the constitution of Serbia) as well as the role of historic museums as particular type of museums, whose objective is to present the whole process of historical development, were taken into consideration when the concept of the new museum setup was made. The proposed concept would have two aspects – historical and ethnographic.

The historical aspect of the museum setup should represent the historical role of the Nenadović family, Prota Mateja Nenadović and Brankovina in revolutionary Serbia at that time.

In the presented concept, particular emphasis would be on the ethnographic aspect of the exhibition and on the function of ethnographic objects as „concomitant“ museum material, which should have the task of describing cultural milieu in which this historical process occurred.

The mixture of these two contents would make this museum setup very specific, compared to other museum setups in similar, protected cultural-historical complexes and would present one step further to creating the opened museum.

Велибор Берко Савић

историчар, Ваљево

ГЛАВНИ СПИСАК УТВАРИ, ОДЈЕЈАНИЈА И КЊИГА ЦРКАВА У ОКРУГУ ВАЉЕВСКОМ ЗА 1860. ГОДИНУ

Православна српска црква, нераскидиво везана за свој народ од свог постања до данашњих дана, имала је добро познате заслуге за опстанак нације. Све што се о тим богољама знало односило се на годину или век изградње, њихов стил, живопис, неимаре и ктиторе. Све остало је запретено велом тајности. Од Немањића, па кроз векове страдања српског народа, црква је била заштитник своје пастве, уточиште за *вайцијуће у йустињи*, а вера у Светишињег спас душа верника. *Вера, отаџбина и владар* имали су своје синониме у Светом тројству: *Отаџ, Син и Свети дух*. С вером у Бога човек је био кадар *стрихи и утићеши и на спрашном месиру љоситојати*. Најчитанија књига кроз векове је, стога, било Свето Евангелије, чувана у кућама, збеговима и сеобама, заједно са моштима светих и иконама.

Ако је понешто од тих покретних ствари и сачувано, богољоље су подносиле највећа страданија, са свим осталим *утварима, одјејанијама и књигама*. Многе су завршиле на огњу безбожника, а многе и на бувљим пијацама широм земљине кугле. То се, углавном, односи на богослужбене књиге и иконе светаца, а њихова вредност је ненадокнадива. Драматична збивања на Косову и Метохији нашег времена, превазишла су сва страданија српске цркве и народа током векова. Стотине цркава и манастира су порушени и у огњу спаљени заједно са њиховим реликвијама.

Страдања православних богољама у ваљевском крају била су мање погубна. Највише их је порушено у тзв. Кочиној крајини и Првом српском устанку, а затим и у потоњим светским ратовима. Њихова обнова и подизање нових уследило је после султанског Хатишерифа из 1830. године, када је српска црква добила и потпуну верску аутономију

у оквиру Отоманске империје. Тако је, крајем 1860. године, у Окружију ваљевском била 31 православна богомоља.

Захваљујући документу од прворазредног значаја за историју богоља на том подручју, у прилици смо да завиримо у њихове ризнице, мање више добро опремљене са богослужбеним књигама, утварима и одјејанијама.

Судећи по наслову, могло би се очекивати да је реч само о *утварима*, односно богослужбеним услужним стварима, што не одговара садржају документа. Ово и због тога што су међу *утварима* смештене иконе и јеванђеља.

Анализирајући документ *Главни списак утварима* требало би поћи од самог појма *inventarium* и потребе за пописом ствари које се нађу приликом прегледа покретне и непокретне имовине, припадајуће неком имању, установи или газдинству. Полазећи од данашњих потреба за овом врстом евиденције, материјалне и финансијске, мимо духовне сфере, доћи ћемо до чињенице која је општепозната и законски регулисана. Она је била у пракси у световној и духовној области и имала је практичну вредност. Углавном је служила за једнократну употребу, боље рећи једногодишњу, кад је реч о лаичким потребама.

Имајући пред собом овако вредан изворни документ духовне вредности, нужно је запитати се шта нам доноси из XIX века, пре тачно 145. година?

Најпре долазимо до сазнања да је 1860. године у Округу ваљевском била 31 црква. Будући да у посматраном периоду није било манастирских цркава, у недостатку одговарајућег братства, могло би се рећи да у Округу ваљевском и није било манастира. Полазећи од околности да је реч о црквама, било парохијским или манастирским, попис се односио на постојеће, од којих ће неке у наредном периоду бити преименоване у манастире.

Вредни су подаци о материјалу од којег су грађене (*шврд материјал, камен, даска*), часној *тарези* и *толиелејима*, звонарама и броју звона, са њиховом тежином у центрима. Мањкају подаци о иконостасу и иконама на њему.

За историју цркава из овог *главног списка* свакако би од значаја били подаци о непокретним добрима, времену изградње цркви, њиховом стилу, протомајсторима и ктиторима. Ти подаци нису тражени од Шабачке конзисторије, у конкретном случају, па би их требало тражити у другим изворима.

Дубљом анализом расположивих података о *утварима, одјејанијама и књићама*, може се поуздано рећи да су свештеници, углавном, рас-

<u>Главни списак утвари храмови у округу ваљевском за 1860.</u> <u>Титулар.</u>	
	<u>I. Црквица Грановска.</u>
	Ово сабрвое имаштвја, које имајући и у свому обједи- ници ћеојуји сачију и у свому, т. власту, и у пределу-
	<u>Грановски.</u>
1.	Покровица на Часни. 1. Западни врат, 1. дуг 5.00 1. Апсисни, 1. часна лепкаса, срб. камен 2. Ивановић врат, 1. сред-стекло, 1. Кадифен обичај, 1. прах. 1. Јасораменован, 1. синеја сред - 1. белејаја. 2. Красна, 1. сред-стекло, а 1. прах. 1. Нужниј, даскаљ и зеводурајаја, 1. гудача и 360. мадажа 1. симонејаја срб. чешћа, а 1. камен чесана. 1. Рогот за вин и вог, 1. чешћа, и 1. египатски 1. Јаралла, 1. чесана, 2. срб. чешћа, 1. гудача до низана. 1. Стакленичнија вочи сопираја срб. мадажа. 8. Свакинаја, 1. даскаљ, а 1. ванда обрг. склонијаја. 4. Гернаж, 1. прах, а 1. крај за сечење. 3. Кундака, 1. срб. мадажа, а 1. камен чесана. 1. Кундакија срб. мадажа, 1. чешћа, а 1. срб. мадажа 1. Пловијаја срб. мадажа, 1. срб. мадажа, 1. срб. мадажа 4. Апостолиј, 1. прах, 1. камен чесана, а 1. камен чесана. 1. Гробнаја гробаја. 2. Скупштинаја, 1. дугача, 1. дугача и 1. ванда, 1. мадажа. 3. Вратаја свијаја, сопираја, 1. прах, 1. камен чесана, а 1. камен чесана. 1. Старајујаја чија аспираја.
	<u>II. ОГЛДИЛИЋ</u>
7.	Преслава, 1. ванда, 1. ванда, сопираја, а 1. оди аспир. сопираја.
14.	Банејаја, 1. ванда, 1. срб. мадажа, 1. ванда, (1. ванда, сопираја.)
2.	Маркојије сопираја.
4.	Сакупијаја, 1. ванда, 1. ванда, 1. ванда, сопираја.
14.	Равнатаја гробаја, сопираја.
1.	Сакупијаја, 1. ванда, 1. ванда.
3.	Старајајаја Светијемајаја.
2.	Успреја.

Окружију ваљевском за 1860. г.

полагали добро опремљеним богослужбеним стварима и књигама. Ка-да је реч о њиховом пореклу, могло би се рећи да потичу из штампарија на страни, из Русије (Москва), Аустрије (Беч) или Мађарске (Пешта). И та околност је за ове потребе изостала, што је и разумљиво.

Укупно узев, *Главни списак утврди*, који је срочио ваљевски намесник Јанко Јовановић, долази у ред веома значајних извора за монографије односних цркава. Једно поглавље у тим монографијама не-сумњиво би требало посветити баш овом документу. У поређењу са временом објављивања такве публикације, са оним од пре 145 година, дошло би се до веома вредних података за историју цркве.

Налазимо, притом, да за ове цркве додамо и још две, за ширу јав-ност, непознанице. Оне се односе на годину или век изградње. Будући да су у међувремену на овом нашем подручју изникле бројне српске бо-гомолье, а неке од њих преименоване у манастирске. Овом приликом смо нашли за потребно да их овде унесемо, заједно са оним из *Главног списка* за 1860. годину. И једне и друге ће имати своје заштитнике који-ма су посвећене. То би, у исто време, био и недостајући податак за цркве из XIX века.

Вредно је истаћи да је намесништво у Обреновцу припадало Округу ваљевском, што данас није случај. Та чињеница, међутим, не искључује потребу да се о том подручју говори, као и о осталим у данашњем Ко-лубарском округу.

У оквиру шест архијерејских намесништава подаци о храмовима биће изложени према месту, светитељу којем су посвећени и времену изградње.¹

Намесништво ваљевско

1. Манастир Пустиња, храм Ваведења Пресвете Богородице (XIV век)
2. Манастир Ђелије, храм Сабора Св. Архангела Михаила (XIV век)
3. Манастир Јовања, храм Рођења Св. Јована Претече (XIV век)
4. Манастир Грачаница, храм Архангела Михаила (XV век)
5. Бранковина, храм Сабора Архангела Гаврила (1829)
6. Ваљево, храм Св. Великомученика Георгија (1836)
7. Рабровица, храм Св. Николаја Мирликијског (1857)

¹ Податке за храмове по архијерејским намесништвима дали су архијерејски наме-сници: Љубисав Ачић (Ваљевско), Јован Петровић (Посавско), Митар Миловано-вић (Тамнавско), Гојко Терзић (Колубарско) и Михаило Радивојевић (Подгор-ско), на чemu им се братски захваљујем.

8. Петница, храм Успења Пресвете Богородице (1864)
9. Драчић, храм Св. Апостола Петра и Павла (1902)
10. Манастир Лелић, храм Св. Николаја Мирликијског (1929)
11. Ваљево, храм Св. и Праведног Лазара (1935)
12. Горње Лесковице, храм Св. Великомученика Георгија (1944), подигли су га припадници Југословенске војске у отаџбини; спаљен је 1951, а обновљен је 1992. године.
13. Манастир Ђелије, храм Св. Јована Златоуста (1980)
14. Дивци, храм Св. Великомученика Георгија (1980)
15. Бабина Лука, храм Св. Луке (1994)
16. Ваљево, храм Св. Великомученика Георгија (2000)
17. Ваљево, Саборни храм Св. Владике Николаја (у изградњи)
18. Попучке, храм Вазнесења Господњег (у изградњи)
19. Дупљај, храм Св. Саве (у изградњи)
20. Манастир Пустинја, храм Св. Василија Острошког (у изградњи)
21. Доње Лесковице, храм Св. Марије Магдалене (у изградњи)
22. Тубравић, Нови храм Св. Архангела Михаила (у изградњи)

Намесништво посавско

1. Грабовац, манастирски храм Св. Оца Николаја (изграђен 1284, срушен 1521, обновљен 1626, срушен 1813, обновљен 1894)
2. Орашац, храм Вазнесења Господњег (1817. порушен, сада у обнови; брвнара)
3. Обреновац (Палеж), храм Силаска Св. Духа (1824-1868)
4. Звечка, храм Рођења Пресвете Богородице (реновиран 1887)
5. Пироман, храм Св. Апостола Томе (1888)
6. Љубинић, храм Св. Великомученика Димитрија (1939)
7. Скела, храм Успења Пресвете Богородице (1981)
8. Стублине, храм Покрова Пресвете Богородице (1892)
9. Уровци, храм Св. Петке (1996)

Намесништво тамнавско

1. Докмир, манастирски храм Ваведења Пресвете Богородице (XV)
2. Степање, храм преноса моштију Св. Оца Николаја (1784)
3. Јабучје, храм Сабора Св. Архангела Михаила (1844)
4. Врело, храм преноса моштију Св. Оца Николаја (1848)
5. Новаци, храм Рођења Пресвете Богородице (1857)
6. Радљево, храм Покрова Пресвете Богородице (1872)
7. Памбуковица, храм Вазнесења Господњег (1876)
8. Вукона, храм Успења Пресвете Богородице (1907)

9. Паљуви, храм Св. Вазнесења Господњег (1935)
10. Лajковац, храм Св. Великомученика Димитрија (1837)
11. Стубленица, храм Св. Пророка Илије (1938)
12. Бањани, храм Св. Великомученика Димитрија (1961)
13. Скобаљ, храм Сабора Св. Архангела Михаила (1992)
14. Гола Глава, храм Васкрсења Господњег (1994)
15. Уб, Саборни храм Св. Вазнесења Господњег (у изградњи)
16. Тулари, храм Преподобне Мајке Ангелине (у изградњи)
17. Уб, храм Св. Преподобног Макарија Великог (2001)
18. Уб, Мали храм (крстерионица) Богородице Тројеручице (2002)
19. Јабучје, нови храм Св. Архангела Михаила (у изградњи)

Намесништво колубарско

1. Крчмар, храм Преноса моштију Св. Николаја (XIII век, обновљен 1793)
2. Боговађа, манастирски храм Св. Георгија (XVI век)
3. Маркова Црква, храм Св. Димитрија (1620)
4. Ба, храм Св. Илије (средњи век, обновљен 1798)
5. Мионица, храм Вазнесења Господњег (1858)
6. Славковица, храм Преображења Господњег (1875)
7. Планиница, храм Покрова Пресвете Богородице (1905, брвнара)
8. Рибница, храм Св. Апостола Петра и Павла (стародревна, обнављана 1820. и 1907-1909)
9. Вртиглав, храм Сабора Св. Архангела Гаврила (1910)
10. Горњи Лajковац, храм Св. Спиридона (1928)
11. Пауне, храм Св. Јована Крститеља (1931)
12. Латковић, храм Св. Георгија (1940)
13. Голубац, храм Св. Георгија (1998)
14. Дивчибаре, храм Св. Великомученика Пантелејмона (2001)
15. Бања Врујци, храм Св. Великомученице Марине (у изградњи)

Намесништво подгоранско

1. Скадар, храм Св. Вазнесења Христова (1720)
2. Осечина, храм Св. Вазнесења Христова (1776, под заштитом државе као културно-историјски споменик)
3. Миличиница, храм Св. Великомученика Георгија (1791, брвнара, под заштитом државе као културно-историјски споменик)
4. Причевић, храм Св. Оца Николаја Мирликијског (1828)
5. Доња Каменица, храм Св. Оца Николаја Мирликијског Чудотворца (1900)

6. Миличиница, храм Св. Великомученика Георгија (1905)
7. Бобова, храм Св. Апостола Петра и Павла (1912)
8. Суводање, храм Сопственија Светог духа, Духови (1936)
9. Лопатањ, храм Св. Апостола и Евангелисте Луке (1937)
10. Осладић (Плавањ), храм Св. Великомученика Георгија (1937)
11. Оглађеновац, храм Св. Великомученика Георгија (1938)
12. Пецка, храм Успенија Пресвете Богородице (1938)
13. Осечина, храм Св. Вазнесења Христова, Спасовдан (1940, поред старе цркве)
14. Стапар, храм Св. косовског мученика Лазара (зидове храма по-дигли припадници Југословенске војске у отаџбини, 1943. године, завршен 2002)
15. Горња Буковица, храм Св. Оца Николаја Мирликијског (1970-1984)
16. Горње Црниљево, храм Св. Великомученика Георгија, Ђурђевдан (1992)

Према данашњем стању, у посматраном подручју, има 73 парохијских и 8 манастирских цркава, или за 50 више од броја цркава у 1860. години. Овде су урачунате и цркве у изградњи, које нису освештане.

Вредно је истаћи да већи број храмова има у својој порти и парохијске домове у којима су смештене црквене ризнице, богатије од оних од пре 145 година. Ако би *утвари, одјејанија и књиће*, у храмовима касније подигнутим, били пописане, овај рад би био знатно обимнији. Посебно, кад би у тај инвентар ушла и непокретна имања, истина знатно осиромашена аграрном реформом после Другог светског рата.

Утолико је документ из 1860. године вредан поштовања према нашим прецима, који су у тешким временима истрајавали у подизању и обнови православних храмова.

Нека се и овде каже да нас је Црква одржала – Њојзи хвале!

**ГЛАВНИ СПИСАК УТВАРИ
свију цркви у Окружију ваљевском за 1860. годину²**

1. ЦРКВА ВАЉЕВСКА

Од тврдог материјала, не измалана и у свему оскудна. Има звонару спојену и три звона, 1 велико и 2 средња.

I Утвари црквене

8 покроваца на част. трапези, 1 златоткан, 2 циц., 2 плат.
1 антиминс; частна трапеза од камена
3 Евангелија бел., 1 сребр. оковано, 1 кадифом обложено, 1 просто
2 дарохранитељнице, 1 мала среб. и 1 већа дрвена
2 крста, 1 среб. позлаћен а 1 дрвен
1 путир, дискос и звездица среб., 1 дискос и звез. такође ср., 2 ложице од сребра и 2 копља челична
1 сосуд за вино и воду, 1 цезва и теплотник
9 дарака, 6 свил., 3 од кадифе, 1 убрус од платна
1 петохљебница посве стара од плеха
8 свећњака, 6 мали и 2 велика гвозд. иконостасни
4 чирака, 4 рипиде и 1 крст за свећоносце
8 канџила, 2 од пањона и 6 калајни
1 кадионица од тенећке, 4 прангие и 1 печат црквени
2 полиелеа од стакла, 1 од 10 свећа а други од 4 свеће
4 аналогије; 8 целоваћи икона и 2 мала звонџета
7 завеса разни
2 мутиказе; 3 сандука, од којих је 1 окован; 1 метла
3 барјака свил. стара, 2 ормана велика и 1 астал
1 плашћеница на платну

II Одјејение

7 Фелона, 2 златна, 3 свилена стара и 2 од платна стара
4 стихара, 2 свил, 1 од четвор и 1 плат (1 плат. стар)
2 наруквице стара
4 епитрахиља, 1 нов злат. и 3 стара разна

² Архив Србије, Ш.Е. ф. II бр. 158/1891

14 стихара разни ђачки
1 стихар ђакон. и 1 орап
3 појаса стара, сва свештеничка
2 убруса

III Књиџе

3 службника, 1 полов. а 2 посве стара
1 Требник вел. сасвим растурен; 1 молеб пјение
2 Апостола сасвим стара и растурена
12 месечни Минеа; 1 Триод пост; 1 Минеј общти
4 Октоиха, 1 у 2 части недјельјени; 1 Устав црквени
2 пентикостара половна; 1 Ирмологија
2 мала псалтира стара и 2 часловца подерана
4 књиге за поучења, 2 пролога.

2. ЦРКВА РАБРОВИЧКА

Нова је, озидана од тврдог материјала са звонаром, има 2 звона и частну трапезу од камена

I Утвари

3 поклопца на част трапези, 1 од цица и 2 од платна
1 дарохранитељнице, 1 антиминс
4 крста, 1 мали од злата, 1 сребр. и 2 дрвена
1 путир од тучка, дискос, звезд. ложица и копие, све среб.
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стакл.
1 послужавник гвозден и 1 тањир бакрен
4 дарка, 3 свил. и 1 од платна
1 петохљебница од тенећке и 2 кадионице од тенећке
5 свећњака, 2 на част. трапези, 1 на проскомидији, 2 на певницама, 2 свећњ. пред иконостасом и 1 у паперти, такође од гвожђа
4 чираца за свећоносце
5 кандила од калаја
2 полиелеа, 1 нов са 6 свећа и 1 стари са 4 свеће, стак.
3 аналогије дрвене; 5 целовајући икона
2 звонџета, 2 мумаказе гвоздене
3 завесе, 3 сандука проста
1 барјак свилен; 1 стручац
1 видрица за воду и крстилница мермерна

II *Oдејање*

3 фелона, 1 свил. а 2 златоткана
2 стихара, 1 златот., 1 од цица стар
5 епитрахиља, 3 златоткана а 2 од сомота
3 појаса, 1 златот. 1 сомотни, а 1 са сребр. автама
4 наруквице, 2 од црвене кадифе, 1 цицани и 1 од стофе

III *Књиѓе*

3 евангелија, 1 на вел. коло сребр. оковано, а 2 мала
1 службник полован; 1 Апостол сасвим стар
2 Требника, 1 вел. а 1 мали; 1 Молебно пјение
2 Октоиха, оба стара; 1 Триод полован; 1 пентикостар
2 Минеа, 1 обшти, 1 праздн.; 1 пастирско поучење
1 псалтир стар и 2 часловца стара; 1 Ирмологија стара
1 печат црквени

3. ЦРКВА БРАНКОВИЧКА

Озидана је тврдим материјалом с торњем заједно, и има 2 звона од 3 а 1 од 2 1/2 центе; има частну трапезу од камена и темпло са одличном израдом; има орман за чување утвари, 2 стола и крстилницу дрвену

I Утвари

6 покроваца на част. трапези, 2 свил. 1 вунен, 3 платн.
1 антиминс
3 Евангелија, 2 на вел. коло а 1 на мало
1 дарохранитељница дрвена
3 крста, 1 вел. сребр. окован, 1 пахвон. 1 дрвен
2 путира, 1 сребр. нови са свим прибором а 1 бакрен са дискосом и звезд. позлаћен; 1 копие челично; 1 ложица сребрна
3 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 2 стаклена
7 дараца разни
1 петохљебница од плеха
3 кадионице, 1 сребр. 1 пахв. 1 од туча
5 свећњака, 4 од туча, 1 калајни са 3 свеће
2 свећњака велика пред иконостасом гвоздена
2 чирака за свећоносце
6 кандила, 2 сребр. 4 калајна
1 полиелеј стаклен са 6 свећа
3 аналогије
1 целоваћа икона

1 звонце, 2 мумиказе, 1 машице
4 завесе разне материе
1 сандук дрвен
2 барјака свилена, од којих је 1 врло стар

II *Одјејание*

6 фелона, 2 златот. 2 цицана и 2 од платна
3 стихара, 1 свил., 2 цицана и 1 платнен
7 епитрахиља, 6 свил., 1 од цица
6 појасева, 2 свил., 3 памучна са среб. павтама и среб. пав.
7 наруквица, 2 кадифели а 5 свилене
5 стихара ћачки, 4 цицана и 1 од платна

III *Књиѓе*

1 службник нов
4 Требника, 3 велика, 1 мали, сви половни
1 Молебно пјение ново; 1 Апостол полован
2 осмогласника, 1 сав а 1 од 4 гласа
1 Триод; 2 пентикостара, 1 вел. 1 мали
3 Минеа, 1 празд. вел. 1 мали, 1 обшти мали
1 следовани псалтир
3 пролога; 1 мали псалтир; 1 часловиц; 2 проповједи; 1 Ирмологија;
1 Устав и 1 Србљак.

4. ЦРКВА БУКОВИЧКА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару на страни дрвену и
2 звона, 1 од 3 а 1 од 2 центе; частну трапезу има од камена.

I *Утвари*

1 дарохранитељница сребрна
5 покроваца разне материе
3 крста, 2 среб. окована, 1 дрвен прост
1 путир од среб. позлаћен са осталим прибором
1 антиминс
3 барјака, 1 свил. 2 памучна и 2 тањира за просфор
4 дарка, 2 свил. 1 кадифени и 1 од цица
1 петохлебница од тенећке
3 кадионице од тенећке
6 свећњака, 4 мала и 2 вел. пред иконостасом, гвоздена
7 кандила калајни; 1 аналогија

1 полиелеј од стакла са 4 свећа; 2 мала звонџета
15 икона разни
5 завеса дверни
1 суд за зејтин и 1 ибрик од тенећке
3 сандука дрвена проста

II *Oдјејание*

4 фелона, 3 златоткана и 1 од цица
4 стихара, 2 златна и 2 од цица
5 епитрахиља, 3 златна и 2 од цица
3 појаса златоткана
3 наруквице, 1 кадифели а 2 златоткане

III *Књиѓе*

2 Евангелија, 1 вел. среб. оковано и 1 мало просто
1 Апостол на мало коло, полован
2 служебника, 1 Триод нов
2 Октоиха по 2 у части, слаба
2 Минеа, общи и празнички; 1 Ирмологија
1 псалтир и 2 часловца, све старо

5. ЦРКВА МИЛИЧАНСКА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару на страни и 2 звона,
1 од 5 а 1 од 3 центе

I *Утвари*

3 покровца од цица на част. трапези
1 антиминс
3 Евангелија, 1 вел. и 2 мала
1 дарохранитељница дрвена
4 крста, 1 среб. окован и позлаћен, а 3 проста дрвена
2 путира, 1 са прибором среб. и позлаћен, а 1 од калаја са прибором
сребрним; 1 тањир за просфоре од калаја
2 сасуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стакл.
6 дараца, 2 златот. и 4 свилена; 1 убрус од цица
2 петохљебнице од телећке 2 кадионице, 1 половна а 1 од туче
4 чирака вел., 2 гвоздена и 2 дрвена
4 чирака мала од туче
15 кандила од калаја
1 полиелеј од стакла са 6 свећа

2 аналогије
45 икона целоваћих
3 звонцета; 1 тигањ и 2 мумаказе
4 завесе, 3 дверске а 1 аналогија од цица
2 сандука дрвена проста
8 барјака, 2 свил. 3 од мусула и 3 платнена
1 лествице за потребу црквену

II *Oдјејание*

4 фелона, 2 златоткана и 2 од цица
5 епитрахиља, 1 златан и 4 од цица
3 стихара, 1 златан и 4 од цица
2 појаса, 1 златан и 1 сребр. павтама
3 наруквице, 1 златна, 1 од кадифе и 1 цицана

III *Књиџе*

1 Служебник стар
1 Бел. Требник нов
2 Молебна пјениа
2 Октоиха по у 2 части, нова
2 Апостола половна
1 Триод полован
1 Пентакостар полован
2 Минеа, обшти и празнички
1 Ирмологија
1 Часловац мали
1 Пастирско поучење

6. ОСЕЧАНСКА ЦРКВА

Саграђена је од тврдог материјала, има звонару на страни и 2 звона:
1 од 3 а 1 од 1 1/2 центе. Има частну трапезу од камена

I *Утвари*

3 покровца на част. трапези, 1 чојан а 2 свилена
1 антиминс
1 дарохранитељница сребрна; 1 тањир од тенећке
3 крста, 1 сребр., позлаћен а 2 проста
1 путир са својим прибором, све сребрно
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стакл.
4 дарка, 3 од свиле а 1 од платна

1 петохлебница од тенећке
2 кадионице, 1 од туча а 1 од тенећке
3 свећњака на част. трапези
2 велика чирака пред иконостасом, гвоздена
4 кандила од калаја
1 полиелеј са 6 свећа од стакла
1 звонце, 2 прангие, 1 мумаказе, 1 ибрик, 1 сандук, 1 астал, 1 видрица, 2 чирака за ђаке

II *Oдејание*

3 фелона, 1 свилен, 1 цицан и 1 од платна
2 стихара, 1 свилен и 1 цицан
4 епитрахиља, 2 свил., 1 памуч. и 1 од сомота
2 појаса, 1 кадифели, 1 златоткан
2 наруквице златоткане
3 барјака, 2 нова а 1 стари, војнички

III *Књиће*

2 Евангелија, 1 вел. 1 мало, оба нова; 1 страстно Евангелије
2 Служебника, 1 нов а 1 стар
1 Вел. Требник, нов
2 Апостола, 1 нов а 1 стар
2 Октоиха, оба стара
1 Триод, нов
1 пентикостар
3 Минаеа, 1 обшти, 2 празнична, стара
2 Поученија; 1 Ирмологија нова; 3 мала Псалтира и 2 Часловца
Иконостас је украсен иконама господским и празничним (Светитељевим).

7. КАМЕНИЧКА ЦРКВА

Озидана је каменом и даском покривена. Има звонару за себе са 2 звона: 1 од 2 и 1 од једне центе. Има частну трапезу од камена.

I Утвари

3 покровца на част. трапези: 1 чојан а 2 од цица
1 антиминс
1 дарохранитељница дрвена; 2 сасуда, 1 за тепл. а 1 за вино и воду
2 путира, 1 среб. 1 од калаја; 2 дискоса; 2 звездице; 1 ложица среб. и 2 копља гвоздена

3 крста, 2 среб. а 2 дрвена; 1 тањир од порцулана
4 дарка, 2 памучна, 1 свил. и 1 од платна везен
1 петохљебница од тенећке
3 кадионице, 2 од туча, 1 од тенећке
3 свећњака, 2 од туча, 1 од калаја
2 чирака гвоздена
12 канџила калајни; 1 полиелеј од стакла са 6 свећа
1 аналогија, 1 тигањ за ватру
3 иконе целоваће
1 звонце од туча, 3 сандука дрвена проста
4 завесе, 3 дверне а 1 на Аналогији
2 барјака, 1 од мусула а 1 од памука-атлаза

II *Oдјејание*

5 фелона, 3 свилена а 2 од цица
3 стихара, 1 свилен а 2 од цица
4 епитрахиља; 2 појаса, 1 злат. а 1 свилен
3 наруквице, 2 златоткане а 1 свилена

III *Књиће*

2 Служебника; 1 Требник велики нов
2 молебна пјенија
2 Евангелија, 1 старо а 1 ново; 1 Апостол
3 Октоиха од којих је 1 у 2 части
1 Триод; 1 Пентикостар нов
2 Минеа обшт. и празнични, оба стара
2 Ирмологије, 1 нова а 1 стари
1 Псалтир мали; 2 Часловца, 1 нов а 1 стар
11 икона стари, 6 на дрвету а 5 на мушеми

8. ПРИЧЕВАЧКА ЦРКВА

Саграђена је од тврдог материјала, има звонару на страни и 3 звона, и частну трапезу од камена.

I *Утвари*

4 покровца на част. трапези, 3 плат. а 1 од цица
1 антиминс; 1 дарохранитељница од калаја
3 Евангелија, 2 велика и 1 мало
3 крста, 1 од тucha а 2 од дрвета
1 путир, дискос и звездица, све сребрно

1 путир, дискос, звезд. и ложица од калаја и 2 копља челич.
2 сосуда, 1 за топлоту а 1 за вино и воду
5 дарака, 1 свил. 3 цицана и 1 од платна
1 петохљебница од тенећке и 1 тањир земљан
2 кадионице, 1 пахвон и 1 од туче
3 свећњака од туче; 1 полиелеј
2 чирака велика гвоздена пред иконостасом
10 кандила, 9 калајни и 1 велико од пахвонда
2 анаголие; 1 звонце и 1 мутаказе од туче
5 завеса, 3 дверне а 2 на аналогији
2 сандука проста дрвена
1 барjak вунен прост
10 икона разни целоваћи и 1 распјатие Господње

II *Oдјејание*

4 фелона, 1 злат., 1 цицан и 2 од платна
5 епитрахиља, 1 злат. 1 свилен и 3 од цица
3 наруквице, 1 златна и 2 свилене просте
3 појаса, 1 злат., 1 од рајта и 1 од Ђезие
1 плаштаница

III *Књиџе*

2 Службника половна
3 Требника, 1 вел. а 2 мала
1 Молебно пјение; 1 Пастирско поучење
1 Апостол полован; 2 Октоиха
1 Триод полован; 1 Пебтикостар
2 Минеа; 1 следованиј Псалтир
1 Месецослов нов; 1 Полустав
1 мали Псалтир; 1 Часловац и 1 Ирмологија

9. ПУСТИЊСКА ЦРКВА

Саграђена од камена и даском покривена. Звонару има уз цркву спојену и два звона, 1 од 3 а 1 од 1 1/2 центе. Изнутра је сва црква живописана, има частну трапезу од камена.

I *Утвари*

3 покровца на част. трапези, 1 свил. 1 од цица и 1 од платна
1 антиминс
4 крста мала дрвена

2 Евангелија на мало коло, 1 оков. пахв. а 1 прост
1 дарохранителница од дрвета
1 путир, дискос, звездица од пахв. све; ложице од сребра; 1 копје челично; 1 тањир за просфоре од тенећке; 5 икона целоваћи; 1 барјак од мусула
2 сосуда, 1 за тепл. од тенећке а 1 за вино и воду стакл.
4 дарка, 1 сомотни и 3 разне материје
1 петохљебница од жуте тенећке; 1 звонце; 1 тигањ
2 кадионице, 1 од тенећке и 1 од туче
4 чирака мала од туче; 3 завесе олтарне
3 чирака вел. гвоздена; 2 аналогије; 1 сандук
4 кандила од калаја; 1 полиелеј од туче са 4 свеће

II *Oдјејание*

4 фелона од цица
2 стихара од цица
5 епитрахиља, 1 злат. а 4 од цица
1 појас од кадифе нов и 1 наруквица нова кадифели

III *Књиће*

2 Служебника, 1 нов а 1 стари
1 Требник велики нов; 1 Апостол
3 Октоиха; 1 Триод нов; 1 Пентикостар нов
3 Минеа, 1 обшт. а 2 празничка; 2 мала Требника
1 Полустав; 2 Месецословија; 1 Ирмологија
2 Псалтира мала половна и 2 Часловца

10. ГРАЧАНИЧКА ЦРКВА

Од тврдог материјала подигнута, има мало звоно, частну трапезу од камена.

I Утвари

5 покроваца на част. трапези, 1 свилен, 2 од цица и 2 платнена 2 антиминса
3 Евангелија мала, 1 оковано пахвон, а 2 проста
1 дарохранителница дрвена, 4 крста дрвена
1 путир од калаја; дискос, звезд. и ложице од сребра; 1 копје челично; 1 тањир за просфоре од калаја
2 сосуда, 1 за тепл. од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
4 дарка, 3 цицана а 1 од платна

2 петохљебнице, 1 од тенећке а 1 земљана
3 кадионице, 1 од тенећке, 1 од туча
5 свећњака мала од туча; 2 мале машице
3 чирака вел. пред иконостасом; 2 гвоздена и 1 дрвен
7 кандила калајни; 1 полиелеј од стакла
1 аналогија; 1 земл. дагара и 1 видрица
1 икона целоваћа; 1 звонце; 2 мутаказе
4 завесе, 3 дверне цицане а 1 плат. на аналогију
1 барјак од платна; 2 сандука дрв.; 1 тас и 1 чаршав од мусула

II *Oдјејање*

3 фелона од цица; 1 стихар од цица
5 епитрахиља, 1 кадивели, 1 свилен а 3 од цица
1 појас са павтама од пахвонда
2 наруквице од кадифе

III *Књиѓе*

1 Службеник полован; 1 Молебно пјение; 2 мала Требника
1 апостол полован; 1 Октоих стар и 1 полуустав
2 Минеа обшта, 1 празн; 1 осмогласник
1 Пентикостар; 1 пасхалија на вел. коло
2 Псалтира, 1 нов а 1 полован; 1 Часловац полован
1 Пастирско поучение

11. ЈОВАЊСКА ЦРКВА

Од тврдог материјала саграђена је. Има звонару и 2 звона од 6 центри а 1 мало. Има частну трапезу камено

I *Утвари*

3 покровца на част. трапези, 1 свил. а 2 од платна
2 антиминса, 1 нов а 1 стар
2 Евангелија, 1 на мало коло а 1 страстно
2 дарохранитељнице, 1 среб. а 1 дрвена
4 крста, 1 вел. са изображ. ликова, а 3 мала дрвена
1 путир са прибором, све сребрно; 1 тањир од калаја
2 сосуда, 1 за тепл. тенећан а 1 за вино и воду од стакла
5 дарака, 1 златот, 1 свилен а 2 платнена
1 петохљебница од жуте тенећке; 1 тигањ
3 кадионице, 1 похвон а 2 од тенећке; 1 мумаказе
5 свећњака мали од разног метала, 1 звонце

2 чирака велика гвоздена пред иконостасом
9 кандила калајни; 3 дверне завесе; 2 сандука праста
1 полиелеј од стакла са 6 свећа
3 аналогије; 10 целоваћи икона; 1 барjak

II *Одјејание*

4 фелона, 1 златот, 1 свилен и 2 од платна
5 епитрахиља, 3 златот., 1 кадиф. и 1 свилен
2 стихара, 1 свилен и 1 од цица
3 појаса од којих је 1 са среб. павтама
3 наруквице, 2 златот. а 1 од кадифе

III *Књиže*

1 Служебник стар, 1 Требник велики полован
2 Апостола мала половна
1 Октоих мали, и то само недељни
4 Минеа месечна за месеце: декем, март, април и октобар
1 Триод у 2 части за себе
1 Пентикостар посве стар; 1 Ирмологија
1 Псалтир сљедовани; 2 Часловца половна
2 Минеа, 1 обшт. а 1 празнични; 1 Пастирско поучење

12. ЂЕЛИЈСКА ЦРКВА

Од слабог материјала; има 2 звона, 1 од 4 1/2 а 1 од 2 1/2 центе, има частну трапезу од камена.

I *Утвари*

2 покровца на част. трапези, 1 полуусвил. а 1 вунен
1 антиминс
3 Евангелија, 1 велико и 2 мала
1 дарохранитељница од тенећке
4 крста, 2 среб. окована мала и 2 дрвена
1 путир са прибором, све сребрно; 1 тањир бакрен; 1 послужавник и
1 вел. сан од туче
5 дараја, 2 златот. 1 свил. 1 кадиф и 1 од платна
1 петохлебница од тенећке; 2 кадионице од тенећке
3 свећњака мала од туче; 2 чирака велика гвоздена
8 кандила, 4 среб. а 4 калајна
1 полиелеј од стакла за 6 свећа
2 аналогије; 3 иконе целоваће

6 завеса разне величине, све вунене
2 барјака, 1 свилен а 1 од платна
1 звонце; 1 мумаказе; 1 сач и 1 саџак
1 дрвен сандук

II *Oдејание*

2 фелона, 1 златот. а 1 свил., оба подерана
3 стихара од цица
4 епитрахиља, 2 златоткана а 2 од цица
3 појаса, 1 златоткан, 1 од манчестра и 1 са среб. павтама
4 наруквице, 2 златне, 1 кадиф. и 1 свилене

III *Књиже*

2 Служебника, оба половна
2 Апостола, 1 полован а 1 стар
3 Требника, 1 велики а 2 мала, сва три стара
1 Молебно пјение; 3 Октоиха; 1 Триод стар
1 Пентакостар полован
2 Минеа, 1 обшт. а 1 празн.; 2 полуустава половна
2 Месецослова половна; 1 Ирмологија, 1 часловиц мали
1 сљедовани Псалтир, 3 Псалтира мала
7 месечни стари Минеа
2 проповједи; 1 Скрижал

13. ПЕТНИЧКА ЦРКВА

Зидана је каменом и даском покривена, има звонару на страни са два звона: 1 од 4 а 1 од 2 центе; има частну трапезу од камена

I Утвари

3 покровца на част. трапези, 2 памучна, 1 вунен
1 антиминс; 1 дарохранителница дрвена
1 Евангелие велико, оковано пахвон
2 крста, 1 среб. позлаћен а 1 седефом обложен
1 петохљебница
1 путир, звезд. и ложица сребр. а дискос од бакра; копје челично и 1 тањир који за нафору служи, бакрен
2 сосуда, 1 за тепл. од тенећке а 1 за вино и воду, стаклен
4 дарка, 3 свилен. а 1 од платна
2 кадионице, 1 пахвон. а 1 од туче
5 свећњака мали; 2 чирака дрвена за свећоносце

4 чирака, 2 велика и 2 мала гвоздена
5 кандила калајни; 1 полиелеј стаклени за 3 свеће
2 аналогије; 1 звонце; 1 тигањ за ватру; 1 шипка гвоздена
21 икона целоваћа
4 завесе, све од цица; 2 сандука дрвена; 1 астал
3 барјака, 1 свилен а 2 од платна
1 сосуд за зејтин земл. и 1 машице за ватру

II *Oдјејание*

4 фелона, 1 златот., 2 полуусвил. и 1 од платна
4 стихара, 1 полуусвил. а 3 од платна
4 епитрахиља, 3 златот. а 1 полуусвilen
2 појаса, 1 златот. а 1 свилен и 1 сребрне павте
3 стихара од платна за свећоносце
2 наруквице, 1 златот а 1 од кадифе

III *Књиѓе*

2 Службника половна
2 Требника, 1 велики а 1 мали
2 Апостола на мало коло, половна
2 Октоиха по у 2 части, половна
1 Пентакостар нов; 1 Ирмологија
2 Минеа, 1 обшт. а 1 празн. нов
2 Псалтира, 1 велики полован а 1 мали нов
2 Часловца, 1 нов а 1 полован
1 Устав црквени нов
1 Триод стари
1 4/1 Библие, нека част пропов. Раићеве и Јоановића
1 Пастирско поучение.

14. ПАУНСКА ЦРКВА

Зидана каменом и даском покривена, има звонару и 2 звона: 1 од 5 а 1 од 2 центе.

I *Утвари*

2 покровца на част. трапези памучна
1 антиминс, 1 дарохранитељнице дрвена
1 путир са својим прибором, све сребрно; 1 тањир калајни
1 сосуд за теплоту од тенећке
4 дарка, 1 свилен, 1 од цица и 2 од платна

1 петохљебница од тенећке
1 кадионица од туча
4 крста, 1 позлаћен, 1 сребрн и 2 дрвена
2 свећњака од туча на част. трапези
2 чирака велика гвоздена пред иконостасом
5 кандила од калаја; 1 звонце; 2 сандука од дрвета
1 полиелеј стаклен за 4 свеће
1 аналогија; 3 целоваће иконе
3 завесе разне; 1 барјак свилен, подеран
2 чаршава од платна

II *Одејание*

2 фелона, 1 цицан а 1 од платна
1 стихар од цица нов
7 епитрахиља, сви стари; 3 наруквице старе
1 појас памучни са сребр павтама

III *Књиће*

2 Служебника половине; 2 Евангелија, 1 на вел. оковано а 1 на мало коло
1 Требник мали; 3 Апостола, 1 нов а 2 стара
1 Октоих недељни, половин
1 Триор половин
1 Пентикостар; 1 Ирмологија, половна
3 Минеа, 1 обшт. а 2 празнична
2 Псалтира половна; 1 Часловац посве стар
1 пастирско Поучение

15. КРЧМАРСКА ЦРКВА

Зидана каменом а даском покривена. Има звонару и 2 звона и часну трапезу од камена.

I *Утвари*

4 покровца на част. трапези, памучна
2 антиминса; 1 дарохранитељница дрвена
2 Евангелија на мало коло, 1 сребром оковано а 1 просто
3 крста, 1 позлаћен а 2 дрвена
1 путир калајни а остали прибор сав од сребра
2 сосуда, 1 за тепл. од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
4 дарка, 2 свилене, 1 памучни и 1 од платна

2 кадионице плехане; 1 петохљебница од тенећке
3 свећњака од тучка мала; 2 полиелеа
2 чирака велика гвоздена пред иконостасом
7 кандила калајни; 2 аналогије; 1 секира
12 икона целоваће; 3 завесе од платна
2 звонџета мала; 1 дагара за жар; 2 сандука проста

II *Одејание*

3 фелона, 1 златан, 1 свилен а 1 од цица
2 стихара, 1 свилен а 1 од цица
4 епитрахиља, 2 златот. а 2 од цица
4 појаса, 1 свилен са павтама среб. 1 златот. а 2 од памука
4 наруквице, 1 златот., 1 свилен а 2 од цица

III *Књиѓе*

2 Службеника, 1 нов а 1 полован; 1 апостол полован
1 Требник велики, полован; 1 Молебно пјение
2 Октоиха у 2 части, половна; 1 Триод, полован
1 Пентикостар; 3 Минеа, 2 празд., 1 обшт., полован
1 Следовани Псалтир; 3 мала Псалтира
2 Часловца нова
1 Ирмологија, половна
1 Пастирско поучење

16. МИОНИЧКА ЦРКВА

Саграђена је од тврдог материјала с торњем заједно. Има 4 звона, 1 од 11, 1 од 7 1/2, 1 од 3 1/2, 1 од 1 центе. Има частну трапезу од камена.

I *Утвари*

3 покровца на частној трапези, 1 памучни, 1 од цица а 1 платнени
1 антиминс
2 Евангелија, 1 велико а 1 мало, оба проста
1 дарохранитељница од пахвонда
3 крста, 2 среб. окована а 1 дрвен прост
1 путир са прибором свим од сребра; 1 тањир бакрен
2 сосуда, 1 за тепл. тенећ. а 1 за вино и воду стаклени
4 дарка, 3 свилене а 1 памучни
1 петохљебница од тенећке; 1 кадионица од тенећке
3 свећњака мала од тучка
2 чирака велика гвоздена пред иконостасом

4 кандила калајна; 2 полиелеа од стакла
2 иконе целоваће; 1 аналогија
1 звонце; 2 мумаказе; 1 сандук дрвен
3 завесе дверне, 1 свилена а 2 вунене
1 барjak од платна

II *Oдјејање*

1 сав окрут златоткан
4 фелона, 1 златоткан, 1 од цица и 2 од платна
2 епитрахиља, 1 златоткан а 1 од кадифе
3 појаса, 1 златоткан, 1 од кадифе и 1 кожан
1 наруквице од кадифе

III *Књиће*

2 Служебника, 1 нов а 1 полован
2 Требника, 1 нов а 1 полован; 1 Часловац полован
1 Апостол нов на велико коло; 1 Ирмологија нова
1 Молебно пјение; 2 проповеди Раића
2 Псалтира, сљедовани и мали
1 Октоих од 4 гласа, полован
2 Минеа, обшти и празнични

17. РИБНИЧКА ЦРКВА

Од слабог материјала, има звонару и 2 звона и частну трапезу од камена.

I Утвари

2 покровца на част. трапези, 1 свилен а 1 од платна
2 антиминса
2 Евангелија, оба на мало коло
1 дарохранитељница сребрна
3 крста, 2 сребрна а 1 дрвен
2 путира, 1 са прибором среб. а 1 од месинга са прибором од бакра;
1 тањир за просфору
1 сосуд за теплоту
3 дарка, 1 златоткан и 1 од кадифе
1 петохљебница; 2 кадионице, 1 гвоздена а 1 од тенећке
3 свећњака на част. трапези
2 чирака пред иконостасом гвоздена
4 кандила од пахвонда

- 1 полиелеј од стакла за 6 свећа
- 2 иконе целоваће и 1 аналогија
- 1 звонце и 1 мумаказе
- 3 завесе дверне; 2 сандука прста
- 2 барјака половна; 2 таса, 1 бакарни а 1 од тенећке
- 4 чирака и 4 стихара за свећнице

II *Одјејание*

- 2 фелона, 1 златан а 1 свилен
- 2 стихара, 1 златоткан а 1 свилен
- 3 епитрахиља, 2 златот. а 1 свилен
- 3 појаса, 1 златоткан а 2 сребром везена
- 2 наруквице, 1 златоткана а 1 од кадифе

III *Књиѓе*

- 1 Служебник на мало коло
- 1 Апостол на велико коло
- 2 Псалтира, 1 велики а 1 мали
- 1 Минеј празд. на велико коло
- 3 Октоиха на мало коло
- 2 Триода постна велика
- 1 Пентикостар; 1 Часловац стар
- 1 Србуља стара; 1 Ирмологија; 1 Молебно пјение
- 1 Минеј обшти; 1 Поучење

18. ЦВЕТАНОВАЧКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару и 1 звоно од 2 1/2 центе.

I *Утвари*

- 3 покровца на частној трапези, сви памучни
- 1 антиминс; 1 дарохранитељница плехана
- 2 Евангелија, 1 велико и 1 мало
- 2 крста, 1 сребром позлаћен а 1 дрвен прост
- 2 путира, 1 сребрн а 1 пахвон са 2 прибора; пахвон и 1 копија челична; 1 тањир бакрени за просфору
- 2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 стаклен за вино
- 4 дарка, 1 свилен, 2 памучна 1 од платна
- 1 петохљебница од тенећке
- 3 кадионице, 2 од похвона а 1 од тенећке

3 свећњака од туча
2 чирака велика од камена пред иконостасом
2 чирака за свећоносце прста
3 кандила калајна
1 полиелеј од стакла са 6 свећа
3 аналогије; 2 иконе целоваће
2 звонџета мала; 1 мумаказе; 1 машице
1 орман; 1 завеса дверна
2 чаршава; 3 сандука дрвена; 1 тас калајни
1 барјак памучан

II *Одејание*

3 фелона полуслепана; 3 стихара, 2 полуслепана 1 цицани
3 дарка слепана, 4 епитрахиља полуслепана
3 појаса, 2 полуслепана а 1 од цица
3 наруквице, 1 кадифена а 2 полуслепане
2 стихара платнена за свећоносце

III *Књизе*

2 Службника половна; 1 Апостол мали
1 Требник велики; 1 Молебно пјение
2 Октоиха половна; 1 Триод нов
1 Пентикостар нов; 1 Ирмологија
3 Минеа, 1 обшти, 2 празнична, 1 велики а 1 мали
2 Псалтира половна; 2 Часловца половна
1 Полустав полован; 1 Поучење пастирско
1 Евангелија страстно; 2 прангии
1 чабар; 1 видрица нуждна при крштењу

19. СЛАВКОВИЧКА ЦРКВА

Саграђена је од слбог материјала. Звонаре нема. Има једно звono од 1 1/2 центе.

I Утвари

2 покровца на част. трапези, 1 од цица а 1 памучан
1 антиминс; 1 дарохранитељница од тенећке
3 Евангелија на мало коло, стара и прста
3 крста, 1 сребром окован а 2 прста дрвена
1 путир са прибором од калаја; копље челично
1 путир са свим прибором од сребра са позлатом

2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стаклен
4 дарка свилена; 1 убрус од платна
1 петољебница од тенећке
3 свећњака велика од камена пред иконостасом
4 кандила од калаја; 2 кадионице похводске
1 полиелеј од стакла са 4 свеће
2 аналогије; 2 иконе целоваће
2 звонџета; 1 мумикзе и 1 машице
3 завесе дверне од цица
1 барјак свилен; 3 сандука проста

II *Одјејание*

3 фелона, 1 свилен а 2 од цица
1 фелон златоткан; 3 стихара, 1 златоткан а 2 цицана
6 епитрахиља, 2 свилена а 4 од цица
1 појас полуусвилен; 2 воздуха
2 наруквице, 1 свилена а 1 полуусвилена

III *Књиže*

2 Службника, 1 нов а 1 стар; 1 Апостол полован
1 Требник полован; 1 Молебно пјение
2 Октоиха половна, 1 Триод полован
1 Пентикостар; 1 Пасхалија; 1 Часловац полован
3 Минеа, 1 обшти а 2 празничка, половна
1 Псалтир мали; 1 Пастирско поучење
1 Полустав половни

20. БАЈЕВАЧКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару на страни и 2 звона:
1 од 4 а 1 од 2 цента, има частну трапезу од дрвета.

I Утвари

4 покровца на частној трапези, 1 вунен, 1 платнен а 2 цицана
1 антиминс; 1 дарохранитељница од дрвета
2 Евангелија, 1 велико а 1 мало
4 крста, 2 сребрна а 2 дрвена
1 путир са прибором од сребра; 1 копје челично; 1 дискос звезд. и
ложица од калаја; 1 тањир бакрени
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стаклен
3 дарака, 2 златоткана, 1 свилен, 1 цицан а 1 платнен

1 петохљебница од тенећка
3 кадионице од плеха
4 свећњака мала, 2 од туча а 2 гвоздена
2 велика чирака гвоздена пред иконостасом
2 чирака за свећоносце, дрвена
3 кандила, калајни
2 полиелеја од стакла, 1 од 6 а 1 од 4 свеће
4 аналогије; 7 целоваћи икона
2 звонџета; 2 мумиказе; 1 маказице
3 завесе; 1 леген, 1 ибрик од бакра; 2 сандука
1 барјак од мусула

II *Одејање*

8 фелона, 1 златоткан, 1 свилен, 3 цицана и 3 од платна
5 стихара, 4 од платна и 1 од цица
12 епитрахиља, 1 од кадифе, 4 златна, 3 свиlena стара и 4 стара од цица
2 појаса, 1 са сребром везан а 1 од цица
4 наруквице, 3 свиlena а 1 од цица
4 стихара са свећоносце од платна

III *Књиѓе*

3 Служебника, 2 нова а 1 стар; 2 Апостола стара
2 Требника, велики и мали; 1 Молебно пјение
2 Октоиха у части; 1 Триод стар
1 Пентикостар; 1 Прлог стар
2 Минеа, 1 обшти а 1 празнични, оба половине
1 Ирмологија; 1 Срблјак стар
2 Псалтира мала; 2 часловца мала
1 књига житије св. Отца Николаја
1 Пастирско поучење

21. ЈАБУЧКА ЦРКВА

I Утвари

2 покровца на частној трапези, 1 од цица а 1 од платна
1 антиминс; 1 дарохранитељница дрвена
3 Евангелија, 1 велико и 2 мала, проста
2 крста, оба дрвена
2 путира, 1 са прибором сребрним а 1 од калаја; 1 копје челично
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду од стакла

5 дарака, 2 од кадифе, 1 златан, 1 цицан и 1 од платна
1 петохљебница од тенећке; 2 кадионице од плеха
2 свећњака мала од туча
2 чирака велика од камена пред иконостасом
6 кандила калајни; 2 полиелеја од стакла
3 иконе целоваће; 2 аналогие; 2 сандука проста
1 звонце; 1 тигањ за жар и 1 мале мумаказе
2 завесе дверне од цица
2 барјака свилена

II *Oдјејание*

4 фелона, 2 златоткана и 2 од цица
2 стихара, 1 од цица а 1 од платна
3 епитрахиља, 1 златоткан а 2 од цица
2 појаса, 1 златоткан а 1 од чоје
3 наруквице, 1 златна, 1 од чоје а 1 од цица
3 стихара за свећоносце, 1 од цица а 2 од платна

III *Књиџе*

2 Службника, 1 нов а 1 стар; 3 Апостола
1 Требник велики; 1 Триод полован; 1 Пентикостар
1 Октоих у једној везан; 1 Полустав
2 Минеа, 1 обшти и 1 празнични, оба стара; 1 Ирмологија
1 Псалтир мали и 1 Часловац, оба половине

22. БРГУЛСКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару на страни и 2 звона:
1 од 3 1/2 а 1 од 2 1/2 центе.

I *Утвари*

4 покровца на частној трапези, 3 памучна а 1 вунени
2 антиминса; 1 дарохранитељница дрвена
3 Евангелија, 1 на велико а 2 на мало коло
2 крста проста, од дрвета
2 путира, 1 са прибором сребрним а 1 са прибором од калаја
1 копје челично и 1 тањир бакрен да просфоре
2 сосуда, 1 за топлоту од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
7 дарака, 2 златоткана, 3 свилена а 1 од платна
1 петохљебница од тенећке; 3 кадионице, 2 од тucha, 1 од тенећке
3 свећњака, 2 калајна а 1 од тucha

2 велика чирака дрвена пред иконостасом
2 чирака; 2 рипиде и 1 крст за свећоносце
9 кандила, 1 од похвона а 8 калајни
1 полиелеј од тенећке за 12 свећа
3 аналогије; 10 икона целоваћи
2 звонџета; 1 мангал за жар; 2 мумаказе
1 завеса дверна од цица; 4 сандука проста
4 барјака, 1 свилен, стари а 3 од платна

II *Oдејание*

8 фелона, 1 златоткан, 1 свилен, 5 од цица и 1 од платна
3 стихара, 1 златоткан а 2 од цица
9 епитрахиља, 2 златоткана, 1 свилен а 6 од цица
3 појаса, 2 златоткана а 1 памучан са сребрним павтама
9 наруквица, 3 златоткане, 1 од кадифе и 5 од цица
6 стихара за свећоносце, 2 од цица а 4 од платна

III *Књиће*

1 Служебник полован; 1 Апостол, полован
1 Требник велики; 1 Молебно пјение; 1 Триод нов
2 Октоиха; 1 Пентикостар; 1 Ирмологија нова
2 Минеа, 1 обшти а 1 празнични; 1 Полустав
1 Псалтир мали и 1 Часловац

23. УБСКА ЦРКВА

Саграђена је од тврдог материјала, има звонару на страни са 2 звона, 1 од 3 1/2 а 1 од 3 центе. Частну трапезу има од камена.

I *Утвари*

3 покровца на частној трапези, 1 памучан а 2 од платна
1 антиминс; 1 дарохранитељница дрвена
2 Евангелија велика, 1 кадифом и сребром обележено а 1 просто
3 крста, 1 сребром позлаћен а 2 дрвена
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
6 дарака, 2 златоткана, 2 свилене а 2 од платна црвеног
3 воздуха нова, златоткана
2 путира, 1 среб. позлаћен а 1 од калаја; дискос, звездица и ложица,
све сребрно и 1. копје челично; послужавник од тенећке; 1 убрус од
платна
1 петохлебница од тенећке; 2 кадионице од тенећке

5 свећњака мали од туча; 4 чирака за свећеноносце
2 рипиде од тенећке; 1 крст дрвен, све старо
7 кандила од пахвонда; 1 полиелј од стакла
9 икона целоваћи; 2 аналогије
1 звонце; 3 мумаказе; 2 чирака пред иконостасом
1 велики чирак гвоздени; 1 крст мртвачки
2 послужавника туторска; 2 санадука мала; 1 лонац
2 барјака, 1 велики вунен а 1 мали од платна
3 прангии; 1 машице; 1 сач; 1 дивит
1 лествице; 1 столица; 1 канта од тенећке

II *Одјејание*

4 фелона, 2 златоткана а 2 вунена
3 стихара, 2 златоткана а 1 вунени
4 епитрахиља, 2 златна а 2 полуусвилена
2 појаса златоткана нова; 1 павте сребрно са појасом вуненим
3 наруквице златоткане, 2 нове и 1 стара
1 стихар и орап ђаконски свилен

III *Књиђе*

1 Служебник стар; 2 Молебна пјенија
1 Требник велики; 2 Апостола, 1 велики нов и 1 мали стар
1 Октоих; 1 Триод; 12 месечни Minea; 1 Псалтир велики
2 Пентикостара велики, 1 нов а 1 полован
2 Minea, 1 обшти а 1 празнични
1 Часловац полован
1 Ирмологија половна
1 Устав на велико коло
1 Пастирско поучење
1 печат црквени

24. ОБРЕНОВАЧКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару дрвену уз цркву и 3 звона

I *Утвари*

3 покровца на част. трапези, 2 полуусвилена а 1 памучан
1 антиминс; 1 дарохранитељница сребрна
2 Евангелија, 1 велико оковано пахвоном а 1 мало просто
3 крста, 2 сребрна а један дрвен

1 Путир са прибором, сребрно све
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стаклен
3 дарка, 1 свилен, 1 од стофе а 1 од платна
1 петохлебница од тенећке; 3 кадионице, 1 пахв. а 2 од туче
4 свећњака мала, 2 пахвон а 2 од туче
3 свећњака велика, 1 гвозд. а 2 дрвена
10 кандила, 1 сребр. а 9 од калаја
4 рипиде; 2 чирака и 1 крст за свећоносце
1 полиелеј стаклен са 6 свећа
28 икона целоваћи; 2 аналогије
2 звонџета; 1 мангал; 2 мумаказе; 1 сандук
2 завесе, 1 памучна а 1 од цица
1 барjak мали, свилен; 9 чаршава разни

II *Oдјејание*

4 фелона, 2 од стофе а 2 од цица
3 стихара, 2 од цица а 1 од платна
1 стихара и орап ђаконски од стофе
3 епитрахиља, 1 златоткан а 2 свилене
3 појаса, 1 златоткан а 2 свилене
3 наруквице свилене
2 воздуха свилене
1 чаршав велики; 6 стихара за свећоносце

III *Књиѓе*

1 Служебник полован; 1 Требник велики
2 Апостола, велики и мали; Молебно пјение
2 Октоиха, 1 велики и 1 мали; 1 Триод; 1 Пентикостар
2 обшта Минеа на мало коло; 1 Устав црквени
12 Минеа месечни; 1 Ирмологија
1 Псалтир мали; 2 Часловца, све половине
1 Пастирско поучење; 4 Минеа месечна стара

25. ЗВЕЧАНСКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, звонару на звоно једно има.

I *Утвари*

3 покровца на частној трапези, 1 памучни, 2 од платна
1 антиминс; 2 дарохранителнице, 1 сребрна а 1 дрвена
3 Евангелија, 1 велико а 1 мало

4 крста, 1 сребрн позлаћен а 3 дрвена
2 путира, 1 са прибором сребрним а 1 од калаја; 1 тањир
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
8 дарака, 1 кадифени, 1 златоткан, 5 свилени а 1 од платна
2 петохлебнице од тенећке
3 кадионице, 1 од туча а 2 од плеха
2 свећњака мала од туча
4 свећњака велика, 2 гвоздена а 2 дрвена
17 кандила калајни; 2 полиелеја од стакла
4 рипиде; 4 чирака и 1 крст за свећоносце
19 целовавши икона; 3 аналогие
1 звонце 1 тенџера за жар; 3 мумаказе
5 завеса разни; 1 барјак свилен; 2 сандука проста
1 сребрна кашика

II *Одејание*

5 фелона, 1 златоткан, 2 цицана, 1 памучни и 1 од платна
4 стихара, 1 свилен, 3 од цица
7 епитрахиља, 4 златоткана, 1 кадифен, 2 од цица
3 појаса, 2 златна и 1 кожан
4 наруквице, 3 свилене а 1 од цица
3 појаса, 2 златоткана и 1 кожан
4 наруквице, 3 свилене а 1 од цица
1 наруквица златоткана; 4 стихара ђачка

III *Књиѓе*

1 Служебник половин; 2 Апостола мала; 1 Требник велики
1 Молебно пјение; 1 Октоих од 2 части; 1 Ирмологија
8 Минеа месечни; 1 Минеј празнични; 1 Триод; 1 Пентикостар
1 Псалтир мали; 1 Часловац мали, 1. Пастирско поучење

26. ОРАШАЧКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, има звонару и 2 звона, 1 од 4 а 1 од 2 центе.

I Утвари

6 покроваца на частној трапези, 4 памучне а 2 од платна
1 антиминс; 1 дарохранитељница дрвена
2 крста, 1 позлаћен а 1 дрвен
1 путир са прибором, све сребрно; 1 тањир од калаја

2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
10 дараца, 1 златоткан, 6 свилени, 3 од платна
1 петохлебница од тенећке; 4 кадионице од тенећке
4 свећњака мала; 2 полиелеја, 1 од тенећке а 2 стаклена
4 свећњака велика, 2 гвоздена а 2 дрвена
2 чирака; 1 крст за свећеносце; 10 кандила калајни
3 аналогије; 2 звонџета; 1 тигањ; 3 мумаказе
4 завесе, 3 од цица а 1 од платна
3 барјака, 1 свилен а 2 од платна; 1 сандук за утвари

II *Oдјејание*

6 фелона, 1 златоткан, 2 од цица а 3 од платна
4 стихара од цица; 8 епитрахиља, 3 златоткана а 6 од цица
3 појаса, 1 свилен а 2 од цица; 1 павте сребрне
4 наруквице, 2 златоткане а 2 од сомота
3 стихара ђачка од платна

III *Књиѓе*

2 Служебника половна
1 Требник на велико коло
1 Апостол полован
2 Октоиха од 2 части
12 месечни Минаеа
1 Триод; 1 Ирмологија
1 Пентикостар; 1 Молебно пјени
1 Псалтир и 1 Часловац мали
1 Пастирско поучење

27. ВУКОНСКА ЦРКВА

Од слабог материјала саграђена је. Има звонару на страни и 1 звono од 2 1/2 центе и частну трапезу од камена има.

I *Утвари*

4 покровца на частној трапези, 2 цицана, 1 памучни и 1 платнени
1 антиминс стар; 1 дарохранитељница дрвена
1 Евангелија на мало коло; 1 крст сребром окован
1 путир са прибором, све од туче; 1 копље челично
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду од стакла
4 дарка, 3 златоткана а 1 платнен
1 петохлебница од тенећке; 2 кадионице од тенећке

4 свећњака мала од туча; 2 чирака за свећоносце, 1 крст
4 свећњака велика, 2 гвоздена а 2 дрвена
17 кандила калажни; 3 аналогие; 1 икона целоваћа
1 звонце; 1 тигањ и 2 мумаказе, 1 од туча а 1 дрвене
1 барjak свилен; 1 ибрик од тенећке; 2 сандука

II *Oдјејание*

3 фелона цицана; 2 наруквице, 1 златна а 1 кадифена
3 стихара од цица; 3 појаса златоткана; 1 орап ђаконски
6 епитрахиља; 1 од сомота, 1 свилен а 4 од цица

III *Књиџе*

1 Служебник на велико коло
2 Требника, 1 велики и 1 мали
1 Апостол на мало коло
2 Октоиха на мало коло
1 Триод нов
1 Пентикостар на велико коло, нов
4 Минеа, 2 обшта а 2 празнична
1 Псалтир мали; 1 Часловац мали
1 Страсно Евангелија на велико коло
1 Ирмологија; 1 Проповјед
1 Пастирско поучење

28. ВРЕЉАНСКА ЦРКВА

Саграђена је од тврдог материјала са звонаром заједно. Има 2 звона, 1 од 5 1/2 а 1 од 3 1/2 центе, има частну трапезу мермерну.

I *Утвари*

6 покроваца на частној трапези, 1 златоткан а 5 од платна
2 антиминса; 2 дарохранитилнице дрвене
2 Евангелија, 1 велико а 1 мало, оба окована пахвондом
2 крста, 1 сребром окован а 1 дрвен
1 путир са прибором, све сребрно; 1 ложица; 1 копље челично; 1 тањир за профоре од тенећке
2 сосуда, 1 за теплоту од тенећке а 1 за вино и воду стаклен
11 дарака разне материје
1 петохљебница од тенећке
4 кадионице од разног метала
3 свећњака мала

4 свећњака велика од гвожђа
2 чирака; 2 рипиде и 1 крст за свећоносце
25 кандила разне вредности
2 полиелеја, 1 од 12 а 1 од свеће
4 аналогије; 5 икона целоваћи
1 звонце; 3 мумаказе
8 завеса разни; 3 сандука од којих је 1 окован
5 барјака разни; 2 целоваће иконе

II *Oдејание*

9 фелона разне материје
4 стихара, 1 златоткан, 2 од цица и 1 од платна
14 епитрахиља разне вредности
4 појаса разна; 12 наруквице од разне материје
6 стихара за свећоносце; 2 стихара и 1 стар ђаконски

III *Књиѓе*

2 службника, 1 нов а 1 стар; 2 Требника велика
1 Молебно пјеније; 2 Апостола, 1 велики а 1 мали
2 Октоиха на велико коло
1 Триод; 1 пентикостар
2 Минеа, 1 обшти а 1 празнични, оба мала
4 Пролога; 1 слједов. Псаалтир; 1 Ирмологија; 1 Часловац
1 Светиња окована у сребро

29. НОВАЧКА ЦРКВА

Саграђена је од тврдог материјала са торњем заједно. Има 2 звона, 1 од 3 а 1 од 2 1/2 центе. Има частну трапезу мермерну.

I Утвари

3 покровца на частној трапези, 1 свилен, 4 памучна
1 антиминс; 1 дарохранитељница од дрвета
2 Евангелија, 1 велико и 1 мало, оба од дрвета
2 крста, 1 сребрн а 1 од дрвета
1 путир са прибором; 1 копље челично; 1 тањир за профоре од пла-
ха; 1 петохљебница од тенећке
3 сосуда, 1 тепл. бакрен, 1 стакло и 1 чаша; 2 таса
5 дарака, 3 златоткана, 2 свилене и 1 памучан
2 кадионице, 1 пахвон., а 1 од тенећке; 2 послужавника
3 свећњака мала од туче; 1 чинија бакрена

4 свећњака гвоздена; 3 кандила, 2 пахвон, и 1 калајно
1 полиелеј стаклен од 4 свеће; 3 аналогие
3 иконе целоваће; 1 звонце; 4 мумиказе; 2 машице
1 барјак свилен; 1 сандук окован за касу црквену
4 сандука проста; 2 столице и 1 астал

II *Одјејание*

3 фелона, 1 свилен, 1 од цица а 1 од платна
5 стихара, 1 свилен а 4 од платна
5 епитрахиља, 2 златоткана, 1 свилен, 1 сомотни и 1 од цица
3 појаса, 1 кадифени, 1 свилен и 1 кожан
3 наруквице, 1 кадифени 2 златоткана; 1 плашћаница

III *Књиће*

2 Служебника мала проста; 1 Апостол мали
1 Требник мали нов; 1 Молебно пјение
4 Октоиха; 1 Триод нов; а 1 Пантикостар
2 Минеа, 1 обште а 1 празнично, оба на мало коло
2 Псалтира мала; 2 Часловца; 1 Проповед нова
1 Страсно Евангелие и 1 Пастирско поучење

30. ПАМБУКОВАЧКА ЦРКВА

Од слабог материјала саграђена, има звонару и 1 звono од 3 центе.

I *Утвари*

5 покроваца на частној трапези, 1 свилен, 3 од цица, 1 платнени
1 антиминс; 1 дарохранитељница од дрвета
2 Евангелија, 1 велико а 1 мало, оба проста
4 крста, 1 сребрн а 3 дрвена
2 путира, 1 са сребрним прибором а 1 од туче са сребрним прибором; 1 копље челично
1 сосуд од тенећке за топлоту
4 дараја, 2 кадифена, 1 свилен и 1 од платна
1 петохлебница од тенећке; 2 кадионице од туче
3 свећњака мала, од туче
3 свећњака велика, дрвена; 11 кандила од калаја
1 полиелеј стаклен за 4 свеће; 3 аналогие
10 икона целоваћи; 2 звонџета; 2 мумиказе
3 завесе од цица; 1 сандук
2 барјака

II *Oдејање*

4 фелона, 2 свилена, 1 од цица а 1 од платна
2 стихара од платна; 4 наруквице од свиле
4 епитрахиља, 2 златоткана а 2 од свиле
3 појаса, 2 свилена а 1 памучни павтама

III *Књиџе*

1 Служебник нов; 1 Требник велики нов; 1 Апостол
1 Молебно пјение; 1 Ирмологија; 1 Триод; 1 Пентакостар
2 Октоиха половна; 2 Минеа, 1 обшти а 1 празнични
2 Псалтира мала; 1 Часловац мали

31. ДОКМИРСКА ЦРКВА

Саграђена је од слабог материјала, има 1 звоно од 1 1/2 центе и частну трапезу од камена.

I Утвари

5 покроваца на частној трапези, 1 свилен а 4 памучна
1 антиминс; 1 дарохранитељница од гвожђа
4 Евангелија, 2 велика, 1 мало и 1 страстно
5 крстова, 2 сребром окована а 3 проста
1 путир са дискосом и звезда од туче с ложицом од калаја и 1 копљем челичним; 1 тањир бакрен
1 сосуд од тенећке за теплоту
6 дарака од разне материје
1 петохљебница од тенећке; 4 кадионице од разног метала
4 свећњака мали од туче
2 свећњака велика гвоздена пред иконостасом
2 чирака; 1 крст рипидни за свећоносце
5 кандила калајни
2 полиелеја, 1 од стакла а 1 од туче
2 аналогије
12 целоваћи икона
1 звонце, 2 мумаказе; 1 машице; 1 видрица; 1 метла
3 завесе од цица; 3 сандука проста; 1 маказе
2 барјака од платна

II *Oдејање*

5 фелона, 2 свилена а 3 од цица
4 стихара од разне материје; 3 епитрахиља разне материје

2 појаса, 1 златоткан и 1 са сребрним павтама
5 наруквица од разне материје

III Књиће

2 Служебника велика
2 Требника, 1 велики а 1 на мало коло
2 Апостола на мало коло; 1 Пентикостар полован
2 Октоиха половна; 1 Триод полован
2 Минеа, 1 обшти а 1 празнични, оба половна
5 Псалтира мала, 2 половна а 3 стара
2 Часловца, половна; 1 Ирмологија
4 Пролога, стара; 1 Полустав, стари
1 пастирско поучење

23. марта 1861.
у Ваљеву

Јанко Јовановић
Наместник ваљевски

Снежана Радић

ПРЕГЛЕД АРХИВСКИХ ФОНДОВА И ЗБИРКИ МЕЂУОПШТИНСКОГ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ВАЉЕВО

После 56 година постојања Мешуопштинског историјског архива у Ваљеву (МИАВ), крајем 2004. године из штампе је изашао Водич кроз архивску грађу МИАВ. Водич је основно научно обавештајно средство које служи за упућивање истраживача у циљу упознавања и коришћења фондова и збирки.¹ У Водичу МИАВ, по први пут, представљен је садржај свих 344 фонда и збирке, који се чувају у Архиву. Водич садржи податке о ствараоцима, количини и садржају архивске грађе, као и податке о Архиву и уложеном архивистичком раду на архивским фондовима и збиркама.

Послови на изради Водича кроз архивску грађу МИАВ започети су 1994. године. У писању описа за Водич били су ангажовани сви архивисти, који су у наведеном периоду, радили у Архиву. Водич је рађен пре-ма правилима Редакције за израду Водича кроз архивску грађу Србије. У односу на водиче који су објавили други архиви у Србији, у Водичу МИАВ фондови и збирке приказани су према допуњеној класификацији шеми, због чега је изменењен поредак фондова. Уграђене су, такође, и неке друге новине у опису фондова и збирки, а све у циљу пре-гледности и бржег и бољег пружања информација корисницима, односно истраживачима.

Архив врши делатност на територији садашњег Колубарског округа, којем припадају општински центри: Ваљево, Уб, Лajковац, Љиг, Мionица и Осечина. Обавља послове: стручног надзора над архивском грађом ван Архива, заштите, сређивања и обраде архивске грађе, даје на коришћење и врши објављивање архивске грађе фондова и збирки. Треба напоменути да се у Архиву налази и чува архивска грађа

¹ Види: Биљан, Фрањо и др., *Обавештајна средstva arhiva u službi nauke*, Архivist, бр. 1-2, Београд, 1973, стр. 21-56

за територију Посавског среза, односно Обреновца, за 19. век и прву половину 20. века, тачније до априла 1947. године.

Грађа која се чува у Архиву садржи документа са подацима о економској, социјалној, политичкој и културној историји насељених места која се налазе на подручју делатности Архива. У депоима Архива чува се, сређује и користи архивска грађа различите провенијенције која је разврстана у 333 фонда и 11 збирки, у укупној количини од 1450 метара дужних, за период 1807–2000. Архивској грађи старог периода (до 1944. године) припада 62 фонда и већи број докумената из збирки. Фондови органа управе (117) и правосуђа (1), по обimu архивске грађе, чине две трећине укупне количине. За област просвете и културе у Архиву се налази 22 фонда (16 – просвета, 6 – култура), за социјално здравствене установе 6 фондова. Привреду и банкарство чини 96 фондова, политичке и друштвено-политичке организације, друштва и удружења 62, верске установе и организације 19, и породични и лични фондови 10.

Најстарија документа, која се чувају у Архиву, настала су делатношћу правосудних органа у Првом српском устанку (1807. и 1808.). По значају највреднији и најобимнији фонд је грађа Првостепеног суда, касније Окружног суда Ваљево (1807-1944), у количини од око 620 метара дужних.

На основу критеријума за категоризацију архивске грађе, утврђених 1979. и 1998., у Архиву се налази архивска грађа од изузетног и великог значаја. За архивску грађу од изузетног значаја проглашена је грађа разврстана у 8 фондова и 6 збирки, као и црквене матичне књиге разврстаних у 19 фондова верских установа и организација.² Одлуком Архива Србије, из 1998., као надлежне матичне установе, за архивску грађу од великог значаја проглашено је 35 фондова.³ У овој групи налази се 6 фондова чији су делови категорисани у архивску грађу од изузетног значаја (рад среских комисија).⁴ Категорисани фондови уписанi су у регистре.

Сређивање и обрада фондова обавља се у континуитету од оснивања Архива. Архивски фондovi и збирке, изузев скорије преузетих, су у сређеном стању. За 263 фонд и све збирке урађени су сумарни инвентарни

2 Сл. гласник СР Србије, бр. 18/1979, Одлука Извршног већа Скупштине СР Србије о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима, 8. март 1979; Сл. гласник Републике Србије, бр. 42/1998, Одлука Народне скупштине Републике Србије о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима, 18. децембар 1998.

3 Листа архивске грађе од великог значаја која се чува у архивима, усвојена на састанку Управног одбора Архива Србије у Београду, 21. децембар 1998. године.

4 Сл. гласник Републике Србије, бр. 42/1998.

ри; за делове значајнијих фондова урађени су аналитички инвентари и именски регистри. Остали фондови имају попис архивске грађе. Сви фондови имају урађен општи инвентар. Фондови који се налазе у Архиву имају досијеа. Новим Прегледом фондова и збирки МИАВ, биће заокружена израда обавештајних средстава.

Основни и наједноставнији облик за пружање прве информације истраживачима где и у којим фондовима или збиркама може да очекује тражени податак је „Преглед архивских фондова и збирки”. Преглед истраживача упознаје са архивском грађом која се налази и чува у Архиву. Последњи преглед Архив је објавио 1972. године, са допуном 1978.⁵ Класификациона шема; преузимање архивске грађе фондова различите провенијенције и од разних стваралаца; количина архивске грађе и број фондова; категоризација поједињих фондова и делова фондова, као и збирки и њихово проглашавање за културно добро од великог и изузетног значаја; и степен срећености архивске грађе – све су то разлози да се прикаже садашње стање фондова и збирки и уради нови преглед.

Подаци који се дају за сваки архивски фонд или збирку састоје се из следећих саставних елемената:

1. редни број архивског фонда или збирке;
2. сигнатуре
3. назив архивског фонда или збирке; седиште – место ствараоца архивског фонда; распон година постојања ствараоца и распон година архивске грађе;
4. категоризација архивског фонда (велики и изузетни значај);
5. срећеност архивског фонда или збирке (обавештајна средства);
6. количина архивске грађе (књиге, кутије и количина у дужним метрима).

Подаци за све архивске фондove и збирке су, садржајно и графички, уобличени и приказани у колонама, према правилима по којима је приређен Водич кроз архивску грађу МИАВ. Преглед има 8 колона.

Прва колона је редни број фонда или збирке у Прегледу.

У другој колони налази се сигнатуре, словна ознака и број, која садржи елементе идентификације фонда. Сви фондови и збирке сврстани су у три велике групе (одељка) под словима А, Б и В, а затим следе бро-

⁵ Митрашиновић, Милорад: *Преглед фондова архивске грађе Историјско-архива у Ваљеву*, „Гласник“ бр. 7, МИАВ, Ваљево, 1972 (приказано је 157 фондова - прим. аутора); Архивски фондови и збирке у архивима и одељењима у СФРЈ, СР Србија, Савез друштава архивских радника Југославије, Београд, 1978, стр. 135-147 (приказани су 181 фонд и збирка - прим. аутора)

јеви група, подгрупа и периода којима припада дати фонд према шеми за водиче. Последњи број у сигнатурци је редни број фонда.

Трећа колона доноси више података: назив, седиште, граничне године фонда и граничне године грађе. У називу фонда написан је последњи назив творца фонда. Називи фондова писани су великим словима. Затим следи седиште ствараоца, односно назив места у којем је било седиште у тренутку када је стваралац фонда престао да постоји, или које је место у моменту предавања архивске грађе уписано у судском регистру (мисли се на активне регистратуре – ствараоце). Назив места је, такође, писан великим словима и од назива архивског фонда одвојен је цртицом. Распон година у окружлој загради упућује на годину оснивања и престанка са радом ствараоца. Ако стваралац архивског фонда још увек постоји, последња година његовог постојања није наведена. Податак о распону година архивске грађе фонда или збирке наведен је одмах после распона година постојања ствараоца фонда. Из распона година ван заграде сазнајемо годину настанка најстаријег и најмлађег сачуваног списка или књиге у фонду.

Четврта колона доноси словну ознаку за категорију културног добра којој припада фонд или збирка, односно да ли припада категорији архивске грађе од изузетног или великог значаја. Категоризација је обележена са великим словом И или В. Није сувишно напоменути да сви фондови и збирке припадају категорији културног добра.

У петој колони се налази податак која су обавештајна средства урађена за дати фонд (аналитички инвентар, сумарни инвентар, инвентар микрофилмотеке, регистар група и попис), што нам је уједно и обавештење у ком степену срећености архивска грађа. Уместо пуних назива обавештајних средстава употребљене су скраћенице. Означене су великим словима: СИ (сумарни инвентар), АИ (аналитички инвентар), П (заначи да је фонд срећен и има попис књига и број кутија), РГ (регистар група) и ИМ (инвентар микрофилмова).

Шеста, седма и осма колона пружају податке о количини архивске грађе и изражене су бројем техничких заштитних (инвентарних) јединица по врстама (књиге и кутије) и у дужним метрима. С обзиром да су подаци приказани табеларно, изостављене су скраћенице: књ., кут. и м.

„Преглед архивских фондова и збирки Међуопштинског историјског архива у Ваљеву” приказује стање у 2004. години.

Архивска грађа се, према позитивним законским прописима, предаје Архиву на чување после 30 година, рачунајући од дана настанка грађе. Доступна је за јавно коришћење „само по одобрењу одговара-

јуће установе заштите” или ако предавалац „да мишљење о условима њеног коришћења”.⁶ Преглед пружа податке и о оним архивским фондовима који су млађег датума што доприноси да има трајнију употребну вредност. Први и основни услов, који се доследно примењује у Архиву за пружање информација и давање на коришћење архивске грађе фондова и збирки истраживачима, је степен срећености архивске грађе.

Структура „Прегледа архивских фондова и збирки Међуопштинског историјског архива у Ваљеву” идентична је структури по којој су приказани фондови и збирке у Водичу МИАВ.

Архивски фондови и збирке груписани су у три одељка:

A. Архивски фондови државних органа, установа, организација и других институција,

Б. Породични и лични архивски фондови, и

В. Збирке.

У оквиру одељака груписани према областима, групама, подгрупама и периодима, а у складу са новоусвојеном „Класификационм шемом” (делимично је допуњена и изменењена, јер је прилагођена садржају архивске грађе у МИАВ).⁷ Шема је структурно-хијерархијског типа са применом децималног система и састоји се од: а) назива одељака, области, група подгрупа и периода, и б) словних и бројчаних ознака. Словни симболи означавају одељак, а бројевима су обележене области, групе, подгрупе и периоди. На крају ове словно-бројчане ознаке налази се редни број фонда или збирке, што све заједно представља сигнатуру. Корисницима Прегледа препоручује се, пре него што приступе тражењу података о датим фондовима или збиркама, да проуче Класификацијону шему.

Архивски фондови и збирке у Водичу, а самим тим и у Прегледу, приказани су према следећој шеми:

A. Архивски фондови државних органа, установа, организација и других институција

A.1. Управа и јавне службе

A.1.2-4. Архивски фондови до 1944.

A.1.5. Архивски фондови од 1944.

⁶ Закон о културним добрима, чл. 39 и 94, Сл. гласник Републике Србије бр. 71/1994.

⁷ Класификациона шема за приказивање фондова и збирки МИАВ, усвојена је на састанку Редакције у ужем саставу за израду Водича МИАВ, 18. новембар 2004. године; Види: *Архивски фондови и збирке у архивима и одељењима у СФРЈ, СР Србија*, Савез друштава архивских радника Југославије, Београд, 1978, стр. 25-27.

У оквиру ових периода фондови су наведени по редоследу њихових територијалних и стварних надлежности (од виших ка нижим), а фондови истих надлежности наведени су по азбучном реду седишта-места стваралаца архивских фондова.

- A.2. Правосуђе
- A.2.1. Архивски фондови до 1944.
- A.4. Просветне, културне и научне установе
- A.4.1. Просветне установе
- A.4.2. Установе културе

У подгрупама редослед архивских фондова је одређен према врстама установа и рангу, а у оквиру истог ранга по азбучном реду седишта-места стваралаца архивских фондова.

- A.5. Социјалне и здравствене установе
- A.5.1. Социјалне установе
- A.5.2. Здравствене установе

У подгрупама редослед архивских фондова је одређен према врстама установа и рангу, а у оквиру истог ранга по азбучном реду седишта-места стваралаца архивских фондова.

- A.6. Привреда и банкарство
- A.6.1. Период до 1944.
- A.6.1.1. Банке и новчани заводи
- A.6.1.2. Привредна удружења
- A.6.2. Период од 1945.
- A.6.2.2. Привредна удружења
- A.6.2.3. Привредна предузећа
- A.6.2.3.1. Индустриска и рударство
- A.6.2.3.2. Пољопривреда и шумарство
- A.6.2.3.3. Трговина, угоститељство и туризам
- A.6.2.3.4. Саобраћај
- A.6.2.3.5. Грађевинарство
- A.6.2.3.6. Остало
- A.6.2.4. Занатство
- A.6.2.5. Задруге
- A.6.2.6. Остало

У оквиру периода фондови су разврстани на групе, а редослед у њима одређен је по азбучном реду седишта-места стваралаца архивских фондова.

- A.7. Политичке и друштвено-политичке организације, друштва и удружења
 - A.7.1. Политичке и друштвено-политичке организације
 - A.7.2. Сталешка удружења
 - A.7.3. Хуманитарна друштва
 - A.7.5. Уметничка друштва и удружења
 - A.7.6. Спортска друштва и удружења
 - A.7.7. Остало

У подгрупама редослед архивских фондова је одређен према врсти и рангу, а у оквиру истог ранга по азбучном реду седишта-места стваралаца архивских фондова.

- A.8. Верске установе и организације

Редослед фондова одређен је по азбучном реду седишта-места стваралаца архивских фондова.

Б. Породични и лични архивски фондови

- B.1. Породични архивски фондови
- B.2. Лични архивски фондови

Архивски фондови наведени су по азбучном реду презимена стваралаца породичних и личних архивских фондова.

В. Збирке

- B.1. Збирка Варина
- B.2. Збирка фотографија
- B.3. Збирка микрофилмова
- B.4. Збирка откупа
- B.5. Збирка поклома
- B.6. Збирка плаката
- B.7. Збирка мемоарске и документарне грађе о радничком покрету и НОБ-у
- B.8. Збирка хроника
- B.9. Збирка преписа
- B.10. Збирка фото и ксерокс копија
- B.11. Збирка печата и жигова

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
1	A.1.2-4.1.	НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ВАЉЕВСКОГ – ВАЉЕВО (1839-1944), 1841-1944.	И	СИ	7	5	0.85
2	A.1.2-4.2.	НАЧЕЛСТВО СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ – МИОНИЦА (1837-1944), 1887-1940.	В	СИ	0	1	0.1
3	A.1.2-4.3.	НАЧЕЛСТВО СРЕЗА ТАМНАВСКОГ – УБ (1837-1944), 1876-1929.	В	СИ	1	5	0.55
4	A.1.2-4.4.	ОПШТИНА БРЕЖЂАНСКА – БРЕЖЂЕ (1839-1944), 1886-1941.		СИ	0	8	0.8
5	A.1.2-4.5.	ОПШТИНА ГРАДА ВАЉЕВА – ВАЉЕВО (1839-1944), 1879-1944.	В	СИ	74	147	16.92
6	A.1.2-4.6.	ОПШТИНА ЗВЕЧАНСКА – ЗВЕЧКА (1839–1944), 1903–1906.		СИ	7	0	0.4
7	A.1.2-4.7.	ОПШТИНА ВАРОШИЦЕ ЛАЈКОВЦА – ЛАЈКОВАЦ (1908-1944), 1926-1945.		П	0	1	0.12
8	A.1.2-4.8.	ОПШТИНА ОСЕЧЕНИЧКА – ОСЕЧЕНИЦА (1839-1944), 1876-1926.		СИ	0	1	0.1
9	A.1.2-4.9.	ОПШТИНА ПЛАНИНИЧКА – ПЛАНИНИЦА (1890-1944), 1888-1898.		СИ	0	1	0.1
10	A.1.2-4.10.	ОПШТИНА ПОПУЧАНСКА – ПОПУЧКЕ (1839-1944), 1919-1942.		СИ	0	1	0.1
11	A.1.2-4.11.	ОПШТИНА ТВРДОЈЕВАЧКА – ТВРДОЈЕВАЦ (1839-1944), 1886-1923.		П	0	3	0.3
12	A.1.2-4.12.	ОПШТИНА ТРЛИЋСКА – ТРЛИЋ (1839-1944), 1863-1886.		П	0	2	0.2
13	A.1.2-4.13.	ДРИНСКА ФИНАНСИЈСКА ДИРЕКЦИЈА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1941-1945), 1941-1945.	В	СИ	0	18	1.8

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
14	A.1.2-4.14.	НАДЗОРНИШТВО ФИНАНСИЈСКЕ КОНТРОЛЕ – ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1929-1945), 1927-1945.	В	П	10	4	0.8
15	A.1.5.15.	ОКРУЖНИ НАРОДНИ ОДБОР ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1947), 1944-1947.	И	СИ	124	138	16.5
16	A.1.4.16.	ПОДРИЊСКО-КОЛУБАРСКА МЕЂУОПШТИНСКА РЕГИОНАЛНА ЗАЈЕДНИЦА – СКУПШТИНА ЗАЈЕДНИЦЕ – ВАЉЕВО (1975-1991), 1975-1992.		СИ	8	27	3
17	A.1.5.17.	СРЕСКИ НАРОДНИ ОДБОР БЕЛНОВИЦА – БЕЛНОВИЦА (1944-1947), 1944-1947.	В, И	П	8	17	1.94
18	A.1.5.18.	СКУПШТИНА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1967), 1944-1967.	В, И	П	173	181	70
19	A.1.5.19.	СРЕСКИ НАРОДНИ ОДБОР ЉИГ – ЉИГ (1947-1955), 1945-1955.	В, И	П	91	110	12
20	A.1.5.20.	НАРОДНИ ОДБОР СРЕЗА МИОНИЧКОГ – МИОНИЦА (1944-1947, 1950-1952), 1945-1952.	В, И	П	10	22	2.5
21	A.1.5.21.	НАРОДНИ ОДБОР СРЕЗА ПОДГОРСКОГ – ОСЕЧИНА (1944-1955), 1945-1955.	В, И	П	136	104	14.6
22	A.1.5.22.	НАРОДНИ ОДБОР СРЕЗА ТАМНАВСКОГ – УБ (1944-1955), 1944-1955	В, И	П	77	68	8.35
23	A.1.5.23.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944–), 1944-1981		П	85	223	24.6
24	A.1.5.24.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ВАЉЕВСКА КАМЕНИЦА – ВАЉЕВСКА КАМЕНИЦА (1944-1965), 1945-1965		СИ	21	35	4.13

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
25	A.1.5.25.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ЛАЈКОВАЦ – ЛАЈКОВАЦ (1944–), 1944-1970		П	126	67	10.42
26	A.1.5.26.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ЉИГ – ЉИГ (1944–), 1944-1964		П	116	13	4.78
27	A.1.5.27.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ МИОНИЦА – МИОНИЦА (1944 –), 1945-1971		П	92	43	7.06
28	A.1.5.28.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ОСЕЧИНА – ОСЕЧИНА (1944 –), 1944-1973		П	151	95	13.5
29	A.1.5.29.	СКУПШТИНА ОПШТИНЕ УБ – УБ (1944–), 1945-1981		П	86	319	35
30	A.1.5.30.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БА – БА (1944-1955), 1946-1955		СИ	22	4	1
31	A.1.5.31.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БАЈЕВАЦ – БАЈЕВАЦ (1944-1955), 1944-1955		СИ	30	8	1.35
32	A.1.5.32.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЈАБЛАНИЦА – БАЛИНОВИЋ (1946-1955), 1947-1955		СИ	8	1	0.3
33	A.1.5.33.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БАЊАНИ – БАЊАНИ (1944-1959), 1944-1959		СИ	15	7	1.1
34	A.1.5.34.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БАТАЛАГЕ – БАТАЛАГЕ (1944-1955), 1945-1955		СИ	4	1	0.2
35	A.1.5.35.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БЕЛАНОВИЦА – БЕЛАНОВИЦА (1944-1959), 1947-1959		СИ	39	18	2.8
36	A.1.5.36.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БРАНКОВИНА – БРАНКОВИНА (1944-1959), 1944-1959		СИ	6	10	1.2

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
37	A.1.5.37.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БРГУЛЕ – БРГУЛЕ (1944-1955), 1947-1955		СИ	21	4	1
38	A.1.5.38.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БРЕЖЂЕ – БРЕЖЂЕ (1944-1955), 1945-1955		СИ	21	2	0.75
39	A.1.5.39.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БУКОВАЦ – БУКОВАЦ (1944-1955), 1949-1955		СИ	4	1	0.25
40	A.1.5.40.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ВРАЧЕВИЋ – ВРАЧЕВИЋ (1944-1955), 1945-1958		СИ	34	7	1.5
41	A.1.5.41.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ВРЕЛО – ВРЕЛО (1944-1955), 1945-1955		СИ	2	1	0.2
42	A.1.5.42.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ГОРЊА ГРАБОВИЦА – ГОРЊА ГРАБОВИЦА (1944-1955), 1946-1956		СИ	5	1	0.25
43	A.1.5.43.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДИВЦИ – ДИВЦИ (1944-1959), 1955-1959		СИ	1	2	0.25
44	A.1.5.44.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДОКМИР – ДОКМИР (1944-1955), 1946-1955		СИ	4	1	0.2
45	A.1.5.45.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДОЊА ГРАБОВИЦА – ДОЊА ГРАБОВИЦА (1944-1955), 1949-1955		СИ	0	1	0.1
46	A.1.5.46.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДОЊИ БАЊАНИ – ДОЊИ БАЊАНИ (1944-1955), 1945-1955		СИ	28	4	1.2
47	A.1.5.47.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДОЊА ТОПЛИЦА – ДОЊИ МУШИЋ (1944-1955), 1945-1955		СИ	9	2	0.4

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
48	A.1.5.48.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДРАГИЈЕВИЦА – ДРАГИЈЕВИЦА (1944-1955), 1945-1955	СИ	17	7	1.25	
49	A.1.5.49.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДРАГОДОЛ – ДРАГОДОЛ (1944-1955), 1946-1956	СИ	22	1	0.6	
50	A.1.5.50.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДРАГОЉ – ДРАГОЉ (1944-1955), 1947-1955	СИ	4	1	0.2	
51	A.1.5.51.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДРАЧИЋ – ДРАЧИЋ (1944-1959), 1950-1959	СИ	10	2	0.5	
52	A.1.5.52.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ДУЧИЋ – ДУЧИЋ (1944-1955), 1947-1956	СИ	11	1	0.4	
53	A.1.5.53.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЂУРЂЕВАЦ – ЂУРЂЕВАЦ (1944-1955), 1945-1955	СИ	29	2	0.8	
54	A.1.5.54.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ИВАНОВЦИ – ИВАНОВЦИ (1944-1955), 1945-1955	СИ	50	7	2.2	
55	A.1.5.55.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЈАБУЧЈЕ – ЈАБУЧЈЕ (1944-1955), 1944-1955	СИ	115	19	4.85	
56	A.1.5.56.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ КАДИНА ЛУКА – КАДИНА ЛУКА (1944-1955), 1944-1955	СИ	29	3	1	
57	A.1.5.57.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ КОЖУАР – КОЖУАР (1944-1955), 1946-1955	СИ	1	1	0.1	
58	A.1.5.58.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ КОМИРИЋ – КОМИРИЋ (1944-1955), 1944-1955	СИ	16	6	1	
59	A.1.5.59.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ КОТЕШИЦА – КОТЕШИЦА (1944-1955), 1947-1955	СИ	5	3	0.45	
60	A.1.5.60.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЛОЗНИЦА – ЛОЗНИЦА (1944-1955), 1947-1954	СИ	4	0	0.1	

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
61	A.1.5.61.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЛОПАТАЊ – ЛОПАТАЊ (1944-1955), 1944-1956		СИ	16	6	1
62	A.1.5.62.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ МИЛИЧИНИЦА – МИЛИЧИНИЦА (1944-1955), 1947-1955		СИ	3	0	0.1
63	A.1.5.63.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ МОРАВЦИ – МОРАВЦИ (1944-1955), 1945-1955		СИ	35	2	1.1
64	A.1.5.64.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ МУРГАШ – МУРГАШ (1944-1955), 1944-1955		СИ	12	2	0.8
65	A.1.5.65.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ОСЕЧЕНИЦА – ОСЕЧЕНИЦА (1944-1955), 1950-1955		СИ	1	1	0.12
66	A.1.5.66.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПАЉУВИ – ПАЉУВИ (1944-1955), 1945-1955		СИ	19	7	1
67	A.1.5.67.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПАМБУКОВИЦА – ПАМБУКОВИЦА (1944-1957), 1944-1957		СИ	35	3	1.1
68	A.1.5.68.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПАУНЕ – ПАУНЕ (1944-1955), 1950-1955		СИ	1	1	0.12
69	A.1.5.69.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПЕПЕЉЕВАЦ – ПЕПЕЉЕВАЦ (1944-1955), 1946-1955		СИ	16	4	0.8
70	A.1.5.70.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПЕЦКА – ПЕЦКА (1944-1959), 1945-1959		СИ	43	11	2
71	A.1.5.71.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПЛАНИНИЦА – ПЛАНИНИЦА (1944-1955), 1947-1955		СИ	10	1	0.3

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
72	A.1.5.72.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ПРИЧЕВИЋ – ПРИЧЕВИЋ (1944-1959), 1946-1959		СИ	12	6	0.9
73	A.1.5.73.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ БОГОВАЂА – ПРЊАВОР (1944-1955), 1945-1955		СИ	12	2	0.35
74	A.1.5.74.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ РАДЉЕВО – РАДЉЕВО (1944-1957), 1945-1957		СИ	14	2	0.6
75	A.1.5.75.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ РАЈКОВИЋ – РАЈКОВИЋ (1944-1959), 1947-1960		СИ	20	12	1.5
76	A.1.5.76.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ГОРЊА ТОПЛИЦА – РАКАРИ (1944-1955), 1944-1955		СИ	39	2	1
77	A.1.5.77.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ СЛАВКОВИЦА – СЛАВКОВИЦА (1944-1955), 1944-1955		СИ	38	8	2
78	A.1.5.78.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ СЛОВАЦ – СЛОВАЦ (1948-1957), 1946-1957		СИ	44	7	2.35
79	A.1.5.79.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ СОВЉАК – СОВЉАК (1944-1955), 1944-1955		СИ	21	6	1
80	A.1.5.80.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ СТАВЕ – СТАВЕ (1947-1955), 1947-1957		СИ	10	0	0.3
81	A.1.5.81.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ СТУБО – СТУБО (1944-1952, 1957-1959) 1946-1951, 1955-1959		СИ	5	2	0.45
82	A.1.5.82.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ СУВОДАЊЕ – СУВОДАЊЕ (1944-1957), 1946-1957		СИ	17	0	0.4
83	A.1.5.83.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ТАКОВО – ТАКОВО (1944-1955), 1944-1955		СИ	27	3	0.8
84	A.1.5.84.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ТВРДОЈЕВАЦ – ТВРДОЈЕВАЦ (1944-1955), 1945-1955		СИ	25	3	0.7

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
85	A.1.5.85.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ТРЛИЋ – ТРЛИЋ (1944-1955), 1946-1955		СИ	7	1	0.25
86	A.1.5.86.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ТРУДЕЉ – ТРУДЕЉ (1944-1955), 1945-1955		СИ	4	1	0.22
87	A.1.5.87.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЂЕЛИЈЕ – ЂЕЛИЈЕ (1944-1955), 1945-1955		СИ	30	2	0.9
88	A.1.5.88.	НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ ЦВЕТАНОВАЦ – ЦВЕТАНОВАЦ (1944-1955), 1944-1955		СИ	18	5	0.9
89	A.1.5.89.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР БАБАЈИЋ – БАБАЈИЋ (1944-1952), 1946-1952		СИ	11	2	0.55
90	A.1.5.90.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР БРАНЧИЋ – БРАНЧИЋ (1944-1952), 1945-1954		СИ	9	1	0.37
91	A.1.5.91.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ГОРЊИ МУШИЋ – ГОРЊИ МУШИЋ (1944-1952), 1947-1952		СИ	14	1	0.52
92	A.1.5.92.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ГУЊАЦИ – ГУЊАЦИ (1944-1952), 1947-1952		СИ	10	2	0.5
93	A.1.5.93.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ЖИВКОВЦИ – ЖИВКОВЦИ (1944-1952), 1947-1952		СИ	4	1	0.2
94	A.1.5.94.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ЗЛАТАРИЋ – ЗЛАТАРИЋ (1944-1952), 1947-1953		СИ	2	1	0.16
95	A.1.5.95.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР КАЛАЊЕВЦИ – КАЛАЊЕВЦИ (1944-1952), 1945-1953		СИ	2	1	0.16
96	A.1.5.96.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР КЉУЧ – КЉУЧ (1944-1952), 1947-1951		СИ	4	1	0.15

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
97	A.1.5.97.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР КОЗЕЉ – КОЗЕЉ (1944-1952), 1946-1952		СИ	21	2	0.83
98	A.1.5.98.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР КОМАНИЦЕ – КОМАНИЦЕ (1944-1952), 1945-1952		СИ	8	1	0.3
99	A.1.5.99.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ЛИПЉЕ – ЛИПЉЕ (1944-1952), 1945-1952		СИ	5	1	0.25
100	A.1.5.100.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ЛИСО ПОЉЕ – ЛИСО ПОЉЕ (1944-1947), 1946-1947		СИ	4	1	0.2
101	A.1.5.101.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР МАРКОВА ЦРКВА – МАРКОВА ЦРКВА (1944-1952), 1945-1952		СИ	12	1	0.46
102	A.1.5.102.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР МИОНИЦА (СЕЛО) – МИОНИЦА (СЕЛО) (1944-1952), 1946-1952		СИ	4	1	0.22
103	A.1.5.103.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР НОВАЦИ – НОВАЦИ (1944-1952), 1945-1952		СИ	4	1	0.22
104	A.1.5.104.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ОСТРУЖАЊ – ОСТРУЖАЊ (1944-1952), 1946-1952		СИ	6	1	0.28
105	A.1.5.105.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ПОЉАНИЦЕ – ПОЉАНИЦЕ (1944-1952), 1946-1960.		СИ	27	1	0.91
106	A.1.5.106.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ПОПАДИЋ – ПОПАДИЋ (1944-1952), 1949-1952		СИ	2	1	0.16
107	A.1.5.107.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР СЕДЛАРИ – СЕДЛАРИ (1944-1952), 1948-1951		П	0	1	0.1
108	A.1.5.108.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР СКАДАР – СКАДАР (1944-1952), 1946-1947		СИ	3	0	0.09

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
109	A.1.5.109.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР СТРУГАНИК – СТРУГАНИК (1944-1952), 1947-1955		СИ	3	0	0.09
110	A.1.5.110.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ЦАРИНА – ЦАРИНА (1944-1947), 1945-1947		СИ	5	0	0.15
111	A.1.5.111.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ШТАВИЦА – ШТАВИЦА (1944-1952), 1945-1952		СИ	23	3	0.9
112	A.1.5.112.	МЕСНИ НАРОДНИ ОДБОР ШУТЦИ – ШУТЦИ (1944-1952), 1948-1952		СИ	1	1	0.16
113	A.1.5.113.	МЕЂУОПШТИНСКА ЗАЈЕДНИЦА КУЛТУРЕ – ВАЉЕВО (1969-1974), 1969-1974		СИ	1	11	1.15
114	A.1.5.114.	САМОУПРАВНА ИНТЕРЕСНА ЗАЈЕДНИЦА УСМЕРЕНОГ ОБРАЗОВАЊА ЗА ПОДРУЧЈЕ ПОДРИЊСКО – КОЛУБАРСКЕ МЕЂУОПШТИНСКЕ РЕГИОНАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ – ВАЉЕВО (1977-1990), 1977-1990		П	9	48	5.1
115	A.1.5.115.	САМОУПРАВНА ИНТЕРЕСНА ЗАЈЕДНИЦА СТАНОВАЊА, КОМУНАЛНИХ ДЕЛАТНОСТИ И УРЕЂИВАЊА ГРАЂЕВИНСКОГ ЗЕМЉИШТА ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1974-1990), 1959-1992.		П	21	140	55.5
116	A.1.5.116.	САМОУПРАВНА ИНТЕРЕСНА ЗАЈЕДНИЦА ЗА ПУТЕВЕ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1975-1989), 1972-1993.		П	4	43	9.5
117	A.1.5.117.	САМОУПРАВНА ИНТЕРЕСНА ЗАЈЕДНИЦА ФИЗИЧКЕ КУЛТУРЕ, ОДМORA И РЕКРЕАЦИЈЕ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1974-1990), 1972-1984		П	0	15	1.5
118	A.2.1.118.	ОКРУЖНИ СУД – ВАЉЕВО (1804-1944), 1807-1944.	И	П	372	4664	621

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
119	A.4.1.119.	ВАЉЕВСКА ГИМНАЗИЈА – ВАЉЕВО (1870-), 1870-1974.	В	П	125	9	4.65
120	A.4.1.120.	ГИМНАЗИЈА „БРАНИСЛАВ ПЕТРОНИЈЕВИЋ“ – УБ (1969-), 1969-1982.		П	3	6	0.72
121	A.4.1.121.	ТЕХНИЧКА ШКОЛА „УБ“ – УБ (1964-), 1964-1979.		СИ	9	9	1.35
122	A.4.1.122.	УЧИТЕЉСКА ШКОЛА „ВУК КАРАЦИЋ“ – УБ (1948-1973), 1948-1973.	В	СИ	87	21	5
123	A.4.1.123.	ЖЕНСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА – УБ (1919-1957), 1921-1957.		СИ	34	3	1.3
124	A.4.1.124.	МУЗИЧКА ШКОЛА „ЖИВОРАД ГРБИЋ“ – ВАЉЕВО (1954-), 1954-1967.		СИ	29	8	1.7
125	A.4.1.125.	ДОМАЋИЧКА ШКОЛА – МИОНИЦА (1953-1956), 1953-1960.		СИ	7	1	0.35
126	A.4.1.126.	ОСНОВНА ШКОЛА – ВАЉЕВО (1808-1951), 1885-1951.		СИ	77	0	2.3
127	A.4.1.127.	ОСНОВНА ШКОЛА „ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ“ – ВАЉЕВО (1923-), 1922-1957.		СИ	85	13	3.85
128	A.4.1.128.	ОСНОВНА ШКОЛА „МИЛЕ ДУБЉЕВИЋ“ – ЛАЈКОВАЦ (1936-), 1948-1980.		СИ	20	24	3
129	A.4.1.129.	ПРВА ОСНОВНА ШКОЛА – ВАЉЕВО (1951-), 1950-1977.		СИ	28	21	3
130	A.4.1.130.	ОСНОВНА ШКОЛА – МАРКОВА ЦРКВА (1904-1978), 1959-1978.		СИ	9	8	1.1
131	A.4.1.131.	ОСНОВНА ШКОЛА – РАБРОВИЦА (1844-), 1899-1961.		СИ	47	5	2

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
132	A.4.1.132.	ОСНОВНА ШКОЛА – ТВРДОЈЕВАЦ (1893-), 1919-1951.		СИ	17	4	0.9
133	A.4.1.133.	МЕЂУОПШТИНСКИ ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА – ВАЉЕВО (1965-1992), 1957-1992.		П	20	16	3.6
134	A.4.1.134.	РАДНА ОРГАНИЗАЦИЈА УСМЕРЕНОГ ОБРАЗОВАЊА „ВАЉЕВО“ – РАДНА ЗАЈЕДНИЦА ЗАЈЕДНИЧКИХ ПОСЛОВА – ВАЉЕВО (1979-1984), 1979-1984.		СИ	9	8	1.1
135	A.4.2.135.	МЕЂУОПШТИНСКИ ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1948-), 1948-2001.		П	25	50	5.8
136	A.4.2.136.	ГРАДСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ – ВАЉЕВО (1950-1956), 1950-1956.		СИ	12	4	0.75
137	A.4.2.137.	НАРОДНА КЊИЖНИЦА И ЧИТАОНИЦА – ВАЉЕВО (1933-1941), 1933-1941.		СИ	5	1	0.25
138	A.4.2.138.	РАДНИЧКИ УНИВЕРЗИТЕТ „ВАЉЕВО“ – ВАЉЕВО (1958-1987), 1958-1987.		СИ	67	26	6
139	A.4.2.139.	УСТАНОВА ЗА КУЛТУРУ МЛАДИХ „ОМЛАДИНСКИ ЦЕНТАР“ – ВАЉЕВО (1967-), 1967-1974.		П	5	2	0.35
140	A.5.1.140.	ДЕЧЈИ ДОМ „СТЕВАН МАРКОВИЋ – СИНГЕР“ – БЕЛНОВИЦА (1946-1960), 1946-1961.		СИ	8	4	0.75
141	A.5.1.141.	ДОМ УЧЕНИКА У ПРИВРЕДИ „СТЕВАН ФИЛИПОВИЋ“ – ВАЉЕВО (1945-1972), 1946-1973.		СИ	26	4	1.2
142	A.5.1.142.	СРЕДЊОШКОЛСКИ ИНТЕРНАТ „МИЛИВОЈЕ РАДОСАВЉЕВИЋ“ – ВАЉЕВО (1945-1956), 1945-1955.		СИ	3	1	0.2

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
143	A.5.2.143.	ЗДРАВСТВЕНА СТАНИЦА – БЕЛНОВИЦА (1956-1961), 1950-1962.		СИ	4	1	0.3
144	A.5.2.144.	ЗДРАВСТВЕНИ ЦЕНТАР ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1867-), 1931-1979.		П	3	5	0.85
145	A.5.2.145.	ГРАДСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОМЕТ ЛЕКОВИМА – ВАЉЕВО (1947-1952), 1947-1953.		СИ	8	1	0.35
146	A.6.1.1.146.	ВАЉЕВСКА ЗАДРУГА А. Д. – ВАЉЕВО (1888-1948), 1888-1948.	В	СИ	56	12	3.5
147	A.6.1.1.147.	ВАЉЕВСКА ШТЕДИОНИЦА – ВАЉЕВО (1871-1948), 1871-1948.	В	СИ	269	16	16
148	A.6.1.1.148.	ВАЉЕВСКО ТРГОВАЧКО-ИНДУСТРИЈСКО А. Д. – ВАЉЕВО (1907-1948), 1908-1940.		СИ	59	0	4
149	A.6.1.1.149.	ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА – ФИЛИЈАЛА У ВАЉЕВУ – ВАЉЕВО (1929-1946), 1894-1949.	В	СИ	6	6	1.1
150	A.6.1.1.150.	ЗАДРУГА ДРЖАВНИХ СЛУЖБЕНИКА ЗА НАБАВКУ КРЕДИТА – ВАЉЕВО (1928-1946), 1928-1946.		СИ	32	12	2.5
151	A.6.1.1.151.	ЗАНАТСКА КРЕДИТНА ЗАДРУГА СОЈ – ВАЉЕВО (1926-1965), 1926-1965.		СИ	46	5	4.5
152	6.1.1.152.	ОБРЕНОВАЧКА ЗАДРУГА ЗА МЕЂУСОБНО ПОМАГАЊЕ И ШТЕДЊУ – ОБРЕНОВАЦ (1893- ?), 1898-1899.		СИ	0	1	0.1
153	A.6.1.1.153.	СРПСКА НАРОДНА БАНКА – ФИЛИЈАЛА У ВАЉЕВУ – ВАЉЕВО (1942-), 1941-1946.		СИ	1	4	0.45

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
154	A.6.1.2.154.	УДРУЖЕЊЕ ЗАНАТЛИЈА ЗА СРЕЗ ВАЉЕВСКИ И ПОДГОРСКИ – ВАЉЕВО (1910-1950), 1911-1950.	И	СИ	51	50	7.5
155	A.6.1.2.155.	УДРУЖЕЊЕ ЗАНАТЛИЈА ЗА СРЕЗ КОЛУБАРСКИ – МИОНИЦА (1911-1947), 1911-1947.	И	СИ	14	3	0.85
156	A.6.1.2.156.	УДРУЖЕЊЕ ЗАНАТЛИЈА ЗА СРЕЗ ТАМНАВСКИ – УБ (1910-1950), 1919-1950.	И	СИ	32	5	1.46
157	A.6.1.2.157.	УДРУЖЕЊЕ ОПАНЧАРСКИХ МАЈСТОРА У ВАЉЕВУ – ВАЉЕВО (1910-1939), 1921-1939.	СИ	0	1		0.1
158	A.6.1.2.158.	УДРУЖЕЊЕ ТРГОВАЦА ЗА СРЕЗ ВАЉЕВСКИ И ПОДГОРСКИ – ВАЉЕВО (1910-1948), 1914-1948.	СИ	22	10		2.5
159	A.6.1.2.159.	УДРУЖЕЊЕ ТРГОВАЦА ЗА СРЕЗ ТАМНАВСКИ – УБ (1911-1948), 1934-1948.	СИ	11	1		0.43
160	A.6.1.2.160.	УДРУЖЕЊА УГОСТИТЕЉА ЗА СРЕЗОВЕ ВАЉЕВСКИ, ТАМНАВСКИ, КОЛУБАРСКИ И ПОДГОРСКИ – ВАЉЕВО (1919-1948), 1919-1945.	СИ	4	4		0.6
161	A.6.2.2.161.	ОСНОВНИ САВЕЗ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА – ВАЉЕВО (1949-1969), 1950-1962.	СИ	4	6		0.75
162	A.6.2.2.162.	ОПШТИ ПОСЛОВНИ САВЕЗ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА – ВАЉЕВО (1957-1961), 1958-1961.	П	1	2		0.23
163	A.6.2.2.163.	УДРУЖЕЊЕ ОДГАЛИВАЧА СИТНОГ СТОЧАРСТВА – ВАЉЕВО (1953-1966), 1953-1966.	СИ	0	1		0.1
164	A.6.2.2.164.	ЗАНАТСКА КОМОРА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1950-1962), 1950-1962.	СИ	59	28		4.7

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
165	A.6.2.2.165.	СРЕСКА ЗАНАТСКА КОМОРА – ЉИГ (1950-1956), 1950-1957.		СИ	8	7	1
166	A.6.2.2.166.	СРЕСКА ЗАНАТСКА КОМОРА – УБ (1950-1956), 1949-1956.		СИ	10	3	0.6
167	A.6.2.2.167.	СРЕСКА ПОЉОПРИВРЕДНО-ШУМАРСКА КОМОРА – ВАЉЕВО (1960-1962), 1960-1962.		СИ	2	2	0.25
168	A.6.2.2.168.	ТРГОВИНСКА КОМОРА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1952-1962), 1952-1962.		СИ	19	16	2.1
169	A.6.2.2.169.	ТРГОВИНСКА КОМОРА СРЕЗА ТАМНАВСКОГ – УБ (1952-1955), 1952-1955.		СИ	7	3	0.5
170	A.6.2.2.170.	УГОСТИЉЕСКА КОМОРА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1952-1962), 1952-1962.		СИ	8	7	0.95
171	A.6.2.3.1.171.	ТАМНАВСКИ РУДНИЦИ ЛИГНИТА – УБ (1946-1969), 1941-1971.		СИ	36	65	7.5
172	A.6.2.3.1.172.	ПРЕДУЗЕЋЕ У ИЗГРАДЊИ „МИОХРОМ“ – МИОНИЦА (1959-1962), 1959-1962.		СИ	2	4	0.45
173	A.6.2.3.1.173.	РУДНИЦИ НЕМЕТАЛА „ВАЉЕВО“ СА СОЛ. О. ООУР-а – ВАЉЕВО (1958-1989), 1969-1983.		П	0	17	1.7
174	A.6.2.3.1.174.	ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПОВРШИНСКЕ И ПОДЗЕМНЕ ИСТРАЖНЕ РАДОВЕ „РУДАР“ – ВАЉЕВО (1989-1994), 1981-1995.		П	2	4	0.45
175	A.6.2.3.1.175.	ФАБРИКА ВИЈАКА „ГРАДАЦ“ – ВАЉЕВО (1957-), 1957-1981.		П	106	121	13.5
176	A.6.2.3.1.176.	„ИНДКООП“ ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ИНДУСТРИЈСКУ КООПЕРАЦИЈУ – ВАЉЕВО (1959-1971), 1959-1971.		СИ	5	10	1.2

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
177	A.6.2.3.1.177.	ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ИНСТАЛАЦИЈЕ, ПРОИЗВОДНУ КООПЕРАЦИЈУ У ГРАЂЕВИНАРСТВУ И ИНДУСТРИЈУ „ИНГРАП“ – ВАЉЕВО (1964-1977), 1964-1977.		СИ	21	12	2
178	A.6.2.3.1.178.	УСЛУЖНО ПРОИЗВОДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ТЕХНОСЕРВИСИ“ – ВАЉЕВО (1965-1977), 1965-1979.		СИ	16	13	1.3
179	A.6.2.3.1.179.	ДРУШТВЕНО ИНСТАЛАТЕРСКО-МОНТАЖНО ПРОИЗВОДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ТЕРМОВОД“ СА П.О.– ВАЉЕВО (1967-1996), 1967-1983.		П	8	18	2.05
180	A.6.2.3.1.180.	МЕТАЛОПРЕРАЂИВАЧКО ДРУШТВЕНО ПРЕДУЗЕЋЕ „МАШИНОРАД“ – ВАЉЕВО (1975-), 1969-1980.		П	12	5	0.65
181	A.6.2.3.1.181.	ДРУШТВЕНО ПРЕДУЗЕЋЕ ВАЉЕВСКА ИНДУСТРИЈА КОЖЕ, КРЗНА, КОНФЕКЦИЈЕ И ГАЛАНТЕРИЈЕ „ВИК“ – ВАЉЕВО (1946-), 1921-1984.		П	21	34	4.1
182	A.6.2.3.1.182.	ЗАНАТСКО ЈОРГАНЦИЈСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „БУДУЋНОСТ“ – ВАЉЕВО (1954-1962); 1954-1963.		СИ	7	1	0.25
183	A.6.2.3.1.183.	ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ИЗРАДУ МОДНЕ КОНФЕКЦИЈЕ „УЗОР“ – ВАЉЕВО (1954-), 1956-1981.		П	44	75	8.8
184	A.6.2.3.1.184.	„СТЕФИЛ КОМПАНИЈА“ Д.О.О. ЗА ПРОИЗВОДЊУ, ПРОМЕТ И УСЛУГЕ – ВАЉЕВО (1947-), 1947-1984.		СИ	123	62	10.3

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри	
185	A.6.2.3.1.185.	„ВАЉЕВСКА ШТАМПАРИЈА“ ГРАФИЧКО-ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ ДД – ВАЉЕВО (1946-2002), 1951-2000.		П	0	15	1.5	
186	A.6.2.3.2.186.	ПОЉОПРИВРЕДНО ИНДУСТРИЈСКИ КОМБИНАТ „УБ“ СА Н. СОЛ. О. ООУР-а И ООК-а – УБ (1973-1990), 1954-1984.		П	34	24	3.55	
187	A.6.2.3.2.187.	ПОЉОПРИВРЕДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ИВЕРАК“ – ПОПУЧКЕ (1953-1955), 1953-1955.		СИ	1	1	0.1	
188	A.6.2.3.2.188.	ОГЛЕДНА СТАНИЦА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ – ВАЉЕВО (1953-1957), 1951-1957.		СИ	7	2	0.4	
189	A.6.2.3.2.189.	ПОЉОПРИВРЕДНА МАШИНСКА СТАНИЦА – ВАЉЕВО (1946-1948), 1946-1948.		СИ	5	2	0.35	
190	A.6.2.3.2.190.	ПОЉОПРИВРЕДНА МАШИНСКА СТАНИЦА – УБ (1947-1950), 1947-1951.		СИ	4	3	0.45	
191	A.6.2.3.2.191.	ПОЉОПРИВРЕДНИ БИРО – ВАЉЕВО (1960-1962), 1960-1962.		СИ	1	1	0.12	
192	A.6.2.3.2.192.	СРЕСКА ПОЉОПРИВРЕДНА СТАНИЦА БЕЛНОВИЦА – БЕЛНОВИЦА (1946-1949), 1946-1949.		СИ	2	1	0.15	
193	A.6.2.3.2.193.	СРЕСКА ПОЉОПРИВРЕДНА СТАНИЦА ЉИГ – ЉИГ (1945-1953), 1949-1955.		СИ	8	2	0.45	
194	A.6.2.3.2.194.	ДД „ВАЉЕВСКА ПИВАРА“ ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОИЗВОДЊУ ПИВА И БЕЗАЛКОХОЛНИХ ПИЋА – ВАЉЕВО (1860–), 1902-1993.		В	П	91	160	17.6

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
195	A.6.2.3.2.195.	ВАЉЕВСКО ВОЋАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ДРАГОЛЛО ДУДИЋ“ – ВАЉЕВО (1945-1951), 1945-1951.		СИ	17	7	1.2
196	A.6.2.3.2.196.	„УДАРНИК“ ГРАДСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ИСХРАНЕ И ЗАНАТСТВА – ВАЉЕВО (1947-1951), 1947-1951.		СИ	17	13	1.8
197	A.6.2.3.2.197.	ГРАДСКО ПРЕХРАМБЕНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ДРАГОЛЛО ДУДИЋ“ – ВАЉЕВО (1951-1952), 1951-1952.		СИ	7	3	0.5
198	A.6.2.3.3.198.	„ИНОС-АНГРОСИРОВИНА“ Д.Д. – ВАЉЕВО (1951–), 1952-1983.		П	36	28	4.1
199	A.6.2.3.3.199.	СРЕСКО ОТКУПНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ВЛАШИЋ“ – ОСЕЧИНА (1948-1949), 1948-1949.		СИ	1	1	0.13
200	A.6.2.3.3.200.	СРЕСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ОТКУП И ПРОМЕТ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА „ЗДРАВКО ЈОВАНОВИЋ“ – ОСЕЧИНА (1950-1952), 1950-1952.		СИ	1	1	0.13
201	A.6.2.3.3.201.	СРЕСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ОТКУП ЖИТАРИЦА СТОКЕ И СТОЧНИХ ПРОИЗВОДА „ЈАВОР“ – УБ (1950-1952), 1950-1953.		СИ	4	1	0.2
202	A.6.2.3.3.202.	ТУРИСТИЧКИ САВЕЗ СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1956-1967), 1956-1966		П	5	4	0.5
203	A.6.2.3.3.203.	ТУРИСТИЧКИ САВЕЗ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1961–), 1961-1975		СИ	2	2	0.25
204	A.6.2.3.4.204.	СРЕСКО ТРАНСПОРТНО ПРЕДУЗЕЋЕ „НАПРЕД“ – ОСЕЧИНА (1953-1954), 1953-1954.		СИ	1	1	0.13

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
205	A.6.2.3.5.205.	"ГРАЈСКА ГОРА" ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОИЗВОДЊУ И ПРОМЕТ ГРАЂЕВИНСКОГ МАТЕРИЈАЛА – БЕЛНОВИЦА (1959-1960), 1959-1964.		СИ	4	1	0.2
206	A.6.2.3.5.206.	ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ЈАБЛАНИЦА“ – ВАЉЕВО (1946–), 1946-1977.		П	59	150	16.8
207	A.6.2.3.5.207.	ГРАДСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ЦИГЛЕ И ЦРЕПА „ЉУБОСТИЊА“ – ВАЉЕВО (1947-1950), 1945-1950.		СИ	6	3	0.45
208	A.6.2.3.5.208.	СРЕСКО ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ИЗГРАДЊА“ – ВАЉЕВО (1949–1950), 1949-1951.		СИ	3	3	0.36
209	A.6.2.3.5.209.	ГРАДСКО ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ГРАЂЕВИНАР“ – ВАЉЕВО (1948-1952), 1948-1953.		СИ	7	6	0.75
210	A.6.2.3.5.210.	„ПРОГРЕС“ ГРАЂЕВИНСКО МОНТАЖНО ПРЕДУЗЕЋЕ – ВАЉЕВО (1954-1976), 1952-1980.		СИ	54	45	6
211	A.6.2.3.5.211.	ЗАНАТСКО ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ЧЕЛИК“ – ВАЉЕВО (1954-1962), 1957-1963.		СИ	4	2	0.3
212	A.6.2.3.5.212.	„ГРАЂЕВИНАР“ ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОИЗВОДЊУ ГРАЂЕВИНСКОГ МАТЕРИЈАЛА И НЕМЕТАЛА – МИОНИЦА (1960-1962), 1960-1963.		СИ	5	2	0.45
213	A.6.2.3.5.213.	ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „РАДНИК“ – ОСЕЧИНА (1954-1955), 1954-1957.		СИ	1	1	0.14
214	A.6.2.3.5.214.	ГРАЂЕВИНСКА РАДНА ОРГАНИЗАЦИЈА „ГРАДИТЕЉ“ СА О. СОЛ. О. ООУР-а – ОСЕЧИНА (1970-1981), 1970-1981.		СИ	7	20	2.35

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
215	A.6.2.3.6.215.	ЈАВНО КОМУНАЛНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ ВОДОВОД ВАЉЕВО“ – ВАЉЕВО (1965-), 1965-1975.		П	3	4	0.5
216	A.6.2.3.6.216.	СТАМБЕНО ПРЕДУЗЕЋЕ – ВАЉЕВО (1965-1974), 1956-1975.		СИ	9	7	1
217	A.6.2.3.6.217.	ДРУШТВЕНО ВОДОПРИВРЕДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ЕРОЗИЈА“ – ВАЉЕВО (1967-), 1967-1982.		СИ	5	31	3.4
218	A.6.2.4.218.	„УНИВЕРЗАЛ“ ГРАЂЕВИНСКО ЗАНАТСКО И ТРАНСПОРТНО ПРЕДУЗЕЋЕ – ВАЉЕВО (1967-1969), 1967-1971.		СИ	7	3	0.45
219	A.6.2.4.219.	„ЈАБЛАНИК“ ЗАНАТСКО-ГРАЂЕВИНСКА НАБАВНО-ПРОДАЈНА ЗАДРУГА – ВАЉЕВО (1967-1975), 1968-1975.		СИ	7	2	0.4
220	A.6.2.4.220.	ГРАЂЕВИНСКА ЗАНАТСКА ЗАДРУГА „ЈЕДИНСТВО“ – ЛАЈКОВАЦ (1979-1991), 1979-1992.		СИ	9	3	0.55
221	A.6.2.4.221.	ЗАНАТСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ПАРТИЗАН“ – ЛАЈКОВАЦ (1953-1961), 1953-1962.		СИ	3	1	0.17
222	A.6.2.4.222.	ГРАЂЕВИНСКО-ЗАНАТСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „СУВОБОР“ – МИОНИЦА (1963-1967), 1963-1968.		СИ	3	2	0.3
223	A.6.2.4.223.	ИНДУСТРИЈСКО ПРИВРЕДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ТИКА МАРИЋ“ – МИОНИЦА (1948-1955), 1948-1956.		СИ	2	2	0.25
224	A.6.2.4.224.	ЗАНАТСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ПРИВРЕДНИК“ – МИОНИЦА (1956-1960), 1956-1961.		СИ	6	4	0.6

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
225	A.6.2.4.225.	СРЕСКО ЗАНАТСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „ДОБРОСАВ СИМИЋ“ – УБ (1947-1952), 1947-1952.		СИ	2	1	0.15
226	A.6.2.4.226.	ЗАНАТСКО ПРОИЗВОДНО ПРЕДУЗЕЋЕ „УНИВЕРЗАЛ“ – ВАЉЕВО (1964-1975), 1964-1975.		СИ	7	3	0.45
227	A.6.2.4.227.	ГРАЂЕВИНСКО-ЗАНАТСКА ЗАДРУГА „ТОПЛИЦА“ – ЛАЈКОВАЦ (1958-1962), 1958-1963.		СИ	5	2	0.35
228	A.6.2.4.228.	СРЕСКО ДРЖАВНО КОМУНАЛНО ПРЕДУЗЕЋЕ „ШУМАДИЈА“ – ЉИГ (1950-1953), 1947-1955.		СИ	1	6	0.64
229	A.6.2.4.229.	УСЛУЖНА ЗАНАТСКА РАДЊА „ПЕТИ ПУК“ – ВАЉЕВО (1965-1973); 1965-1974.		СИ	4	2	0.3
230	A.6.2.5.230.	БЕЛАНОВИЧКА АБАЦИЈСКО-КРОЈАЧКА ПРЕРАЂИВАЧКА ЗАДРУГА С.О.Ј. – БЕЛАНОВИЦА (1946-1962), 1946-1962.		СИ	13	3	0.7
231	A.6.2.5.231.	ЗАНАТСКА ПРВА ОБУЋАРСКА ПРЕРАЂИВАЧКА ЗАДРУГА С.О.Ј. – ВАЉЕВО (1945-1953), 1945-1953.		СИ	3	1	0.25
232	A.6.2.5.232.	РАДНИЧКО-СЛУЖБЕНИЧКА НАБАВЉАЧКО-ПОТРОШАЧКА ЗАДРУГА С.О.Ј. – УБ (1945-1950), 1945-1950.		СИ	7	2	0.4
233	A.6.2.5.233.	ОПАНЧАРСКО ПРОИЗВОЂАЧКО-ПРЕРАЂИВАЧКА ЗАДРУГА „РЕЉА АЛЕКСИЋ“ С.О.Ј. – УБ (1945-1958), 1945-1958.		СИ	6	1	0.3
234	A.6.2.5.234.	ЗЕМЉОРАДНИЧКА ЗАДРУГА – ЛИПЉЕ (1939-1959), 1924-1959.		СИ	15	0	0.4

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
235	A.6.2.5.235.	ЗЕМЉОРАДНИЧКА ЗАДРУГА – ТВРДОЈЕВАЦ (1945-1955), 1945-1955.		СИ	3	1	0.2
236	A.6.2.5.236.	ЗЕМЉОРАДНИЧКА ЗАДРУГА – ЂЕЛИЈЕ (1954-1961), 1954-1961.		СИ	3	2	0.3
237	A.6.2.5.237.	СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „СЛОГА“ – БРГУЛЕ (1949-1953), 1949-1953.		СИ	33	4	1.3
238	A.6.2.5.238.	СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „7. ЈУЛИ“ – ЈАСЕНИЦА (1949-1951), 1949-1951.		СИ	3	1	0.2
239	A.6.2.5.239.	СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „ПРВОБОРАЦ“ – КЛИНЦИ (1949-1951), 1950-1951.		СИ	3	0	0.1
240	A.6.2.5.240.	СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „ПОБЕДА“ – УБ (1949-1953), 1949-1953.		СИ	3	0	0.1
241	A.6.2.5.241.	СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „28. ФЕБРУАР“ – ЧУЧУГЕ (1948-1953), 1948-1953.		СИ	18	1	0.4
242	A.6.2.6.242.	БИРО ЗА КЊИГОВОДСТВО – ВАЉЕВО (1960-1962), 1960-1962.		СИ	1	1	0.13
243	A.6.2.6.243.	БИРО ЗА КЊИГОВОДСТВО САМОСТАЛНИХ РАДЊИ – ВАЉЕВО (1954-1957), 1954-1957.		СИ	1	1	0.12
244	A.7.1.244.	МЕЂУОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1968-1975), 1968-1975.		П	1	24	2.45
245	A.7.1.245.	СРЕСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1945-1968), 1945-1968.	В	СИ	41	94	11

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
246	A.7.1.246.	СРЕСКИ КОМИТЕТ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ СРБИЈЕ СРЕЗА МИОНИЦА – МИОНИЦА (1945-1947, 1950-1952), 1950-1952.	В	СИ	4	3	0.4
247	A.7.1.247.	СРЕСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРЕЗА ПОДГОРСКОГ – ОСЕЧИНА (1944-1955), 1947-1955.	В	СИ	13	6	1
248	A.7.1.248.	СРЕСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРЕЗА ТАМНАВСКОГ – УБ (1944-1955), 1945-1955.	В	СИ	18	19	2.3
249	A.7.1.249.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ОПШТИНЕ БАЊАНИ – БАЊАНИ (1955-1959), 1955-1959.		СИ	1	2	0.22
250	A.7.1.250.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1990), 1944-1990.		П	23	325	33.8
251	A.7.1.251.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА ОПШТИНЕ КАМЕНИЦА – КАМЕНИЦА (1954-1965), 1954-1965.		П	14	8	1.1
252	A.7.1.252.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА ОПШТИНЕ ЛАЈКОВАЦ – ЛАЈКОВАЦ (1955-1990), 1955-1990.		П	53	10	3.65
253	A.7.1.253.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА ЉИГ – ЉИГ (1950-1990), 1955-1990.		П	11	20	2.2
254	A.7.1.254.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ МИОНИЦА – МИОНИЦА (1955-1990), 1957-1990.		П	6	19	2.1

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
255	A.7.1.255.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ОПШТИНЕ ОСЕЧИНА – ОСЕЧИНА (1955-1990), 1954-1990.		СИ	34	41	5.5
256	A.7.1.256.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ОПШТИНЕ ПАМБУКОВИЦА – ПАМБУКОВИЦА (1955-1957), 1956-1957.		П	2	1	0.15
257	A.7.1.257.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ОПШТИНЕ ПРИЧЕВИЋ – ПРИЧЕВИЋ (1955-1960), 1955-1960.		СИ	6	2	0.4
258	A.7.1.258.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА СРБИЈЕ ОПШТИНЕ РАДЉЕВО – РАДЉЕВО (1956-1957), 1956-1957.		П	1	1	0.12
259	A.7.1.259.	ОПШТИНСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА КОМУНИСТА УБ – УБ (1950-1990), 1950-1990.		СИ	3	31	3.2
260	A.7.1.260.	СРЕСКИ ОДБОР СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1967), 1955-1967.		В	П	10	49
261	A.7.1.261.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА СРБИЈЕ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1990), 1946-1990.		П	15	73	8
262	A.7.1.262.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА ЛАЈКОВАЦ – ЛАЈКОВАЦ (1955-1990), 1973-1990.		П	11	3	0.6
263	A.7.1.263.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА ОПШТИНЕ ЉИГ – ЉИГ (1955-1990), 1960-1989.		П	1	1	0.13

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
264	A.7.1.264.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА СРБИЈЕ МИОНИЦА – МИОНИЦА (1955-1990), 1957-1990.		П	1	18	1.83
265	A.7.1.265.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА ОПШТИНЕ ОСЕЧИНА – ОСЕЧИНА (1955-1990), 1957-1990.		СИ	30	14	2.3
266	A.7.1.266.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САВЕЗА РАДНОГ НАРОДА ОПШТИНЕ УБ – УБ (1955-1990), 1957-1990.		СИ	2	12	1.25
267	A.7.1.267.	СРЕСКИ КОМИТЕТ САВЕЗА ОМЛАДИНЕ СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1967), 1957-1967.	В	СИ	4	11	1.2
268	A.7.1.268.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ СРБИЈЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1944-1990), 1967-1990.		П	0	3	0.3
269	A.7.1.269.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ СРБИЈЕ ЛАЈКОВАЦ – ЛАЈКОВАЦ (1955-1990), 1973-1989.		П	0	1	0.1
270	A.7.1.270.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ СРБИЈЕ ЈИГ – ЈИГ (1955-1990), 1971-1987.		П	0	1	0.1
271	A.7.1.271.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ МИОНИЦА – МИОНИЦА (1955-1990), 1978-1990.		СИ	0	1	0.1

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр книга	Бр кутија	Метри
272	A.7.1.272.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ОСЕЧИНА – ОСЕЧИНА (1955-1991), 1965-1991.		СИ	1	12	1.22
273	A.7.1.273.	ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ УБ – УБ (1955-1990), 1960-1990.		СИ	1	20	2.03
274	A.7.1.274.	СРЕСКО СИНДИКАЛНО ВЕЋЕ СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1947-1967), 1947-1967.	В	П	18	48	5.4
275	A.7.1.275.	ОПШТИНСКО СИНДИКАЛНО ВЕЋЕ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1958-), 1958-1994.		П	31	86	9.5
276	A.7.1.276.	ОПШТИНСКО ВЕЋЕ САВЕЗА СИНДИКАТА ЉИГ – ЉИГ (1955-1990), 1980-1987.		П	0	1	0.1
277	A.7.1.277.	ОПШТИНСКО СИНДИКАЛНО ВЕЋЕ ОПШТИНЕ МИОНИЦА – МИОНИЦА (1956-), 1956-1964		П	1	2	0.2
278	A.7.1.278.	СРЕСКИ ОДБОР СИНДИКАТА ПРОСВЕТНИХ И НАУЧНИХ РАДНИКА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1955-1962), 1955-1962	В	П	7	5	0.8
279	A.7.1.279.	СРЕСКИ ОДБОР САВЕЗА УДРУЖЕЊА БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1947-1967), 1949-1967	В	П	17	53	5.7
280	A.7.1.280.	САВЕЗ БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ЈУГОСЛАВИЈЕ СРЕСКИ ОДБОР СРЕЗА МИОНИЦА – МИОНИЦА (1950-1952), 1950-1952	В	СИ	3	2	0.3

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри	
281	A.7.1.281.	САВЕЗ БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ГРАДСКИ ОДБОР ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1947-1953), 1947-1953		СИ	7	2	0.5	
282	A.7.1.282.	ОПШТИНСКИ ОДБОР САВЕЗА УДРУЖЕЊА БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ЛАЈКОВАЦ – ЛАЈКОВАЦ (1955-), 1979-1989		П	0	1	0.1	
283	A.7.1.283.	ОПШТИНСКИ ОДБОР САВЕЗА УДРУЖЕЊА БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ЉИГ – ЉИГ (1955-), 1976-1988		П	0	1	0.1	
284	A.7.1.284.	ОПШТИНСКИ ОДБОР САВЕЗА УДРУЖЕЊА БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА УБ – УБ (1955-), 1955-1990		СИ	7	13	1.5	
285	A.7.2.285.	СРЕСКИ ОДБОР САВЕЗА РАТНИХ ВОЈНИХ ИНВАЛИДА ЈУГОСЛАВИЈЕ СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1950-1962), 1950-1962		В	П	21	7	1.1
286	A.7.2.286.	СРЕСКИ ОДБОР УДРУЖЕЊА ОФИЦИРА И ПОДОФИЦИРА ЈУГОСЛАВИЈЕ СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1952-1962), 1954-1962		В	СИ	7	1	0.25
287	A.7.2.287.	ОРГАНИЗАЦИЈА РЕЗЕРВНИХ ВОЈНИХ СТАРЕШИНА – УБ (1952-), 1954-1985		П	6	5	0.75	
288	A.7.2.288.	УДРУЖЕЊЕ НОСИЛАЦА АЛБАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ 1915-1916. ПОДРУЖНИЦА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1938-1941, 1967-1988), 1938-1989		В	СИ	14	6	0.9
289	A.7.2.289.	СЛОГА ВАЉЕВСКИХ РАДЕНИКА – ВАЉЕВО (1882-1902), 1882-1896		В	СИ	6	0	0.25
290	A.7.2.290.	СЛОГА ОБРЕНОВАЧКИХ РАДЕНИКА – ОБРЕНОВАЦ (1893- ?), 1894-1902		СИ	0	1	0.1	

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
291	A.7.2.291.	ВАЉЕВСКО ЗАНАТЛИЈСКО ДРУШТВО – ВАЉЕВО (1893-1941), 1901-1941		СИ	4	4	0.55
292	A.7.2.292.	СРЕСКО УЧИТЕЉСКО ДРУШТВО – ВАЉЕВО (1868-1955), 1871-1874, 1929-1949		СИ	2	0	0.1
293	A.7.2.293.	ВАЉЕВСКА ТРГОВАЧКА ОМЛАДИНА – ВАЉЕВО (1885-1941), 1895-1942	В	СИ	31	5	1.3
294	A.7.2.294.	ДРУШТВО УЧИТЕЉА ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1982-), 1982-1992.		П	1	1	0.15
295	A.7.3.295.	СРЕСКИ ОДБОР ЦРВЕНОГ КРСТА – ВАЉЕВО (1946-1967), 1935-1967.		П	25	16	2.3
296	A.7.3.296.	ВАЉЕВСКО ДРУШТВО ЗА СВАДБАРИНУ И ПОСМРТНИНУ – ВАЉЕВО (1890-1901), 1900-1901.		СИ	3	3	0.4
297	A.7.3.297.	ОДБОР КОЛА СРПСКИХ СЕСТАРА – ВАЉЕВО (1921-1941), 1921-1941.	В	СИ	8	2	0.6
298	A.7.5.298.	ЈУГОСЛОВЕНСКИ СУСРЕТИ АМАТЕРА „АБРАШЕВИЋ“ – ВАЉЕВО (1966-1991), 1965-1991.		СИ	2	12	2
299	A.7.6.299.	СОКОЛСКО ДРУШТВО ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1906-1941), 1933-1941.	В	СИ	4	3	0.45
300	A.7.6.300.	КЛУБ ЗА КОЊИЧКИ СПОРТ „МИША ДУДИЋ“ – ВАЉЕВО (1949-1979), 1949-1979.		П	4	10	0.75
301	A.7.6.301.	САВЕЗ ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ФИЗИЧКУ КУЛТУРУ ОПШТИНЕ ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1961-1976), 1954-1980		П	6	13	1.5

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
302	A.7.7.302.	СРЕСКИ ОДБОР МАТИЦЕ ИСЕЉЕНИКА СРБИЈЕ СРЕЗА ВАЉЕВО – ВАЉЕВО (1964-1967), 1964-1967	В	СИ	3	1	0.2
303	A.7.7.303.	ОДБОР ЗА ПОДИЗАЊЕ СПОМЕНИКА ПАЛИМ БОРЦИМА ВАЉЕВСКОГ КРАЈА У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ – ВАЉЕВО (1948-1963), 1953-1961		СИ	4	1	0.25
304	A.7.7.304.	ДРУШТВО ИСТРАЖИВАЧА „ВЛАДИМИР МАНДИЋ– МАНДА“ – ВАЉЕВО (1969-), 1967-1988. и 1994		П	0	55	5.5
305	A.8.305.	ЦРКВА САБОРА СВЕТОГ АРХАНГЕЛА ГАВРИЛА У БРАНКОВИНИ (1829-), 1837-1906	И	СИ	24	0	1
306	A.8.306.	ЦРКВА ПОКРОВА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У ВАЉЕВУ (1836 -), 1837-1907	И	СИ	35	0	1.5
307	A.8.307.	ЦРКВА СВЕТОГ ОЦА НИКОЛАЈА У ВАЉЕВСКОЈ КАМЕНИЦИ (1901-), 1881-1902	И	СИ	4	0	0.2
308	A.8.308.	ЦРКВА СВЕТОГ ОЦА НИКОЛАЈА У ГОРЊОЈ БУКОВИЦИ (?-), 1834-1907	И	СИ	19	0	0.7
309	A.8.309.	ЦРКВА РОЂЕЊА СВЕТОГ ЈОВАНА КРСТИТЕЉА У ЈОВАЊИ (?-), 1866-1899	И	СИ	4	0	0.2
310	A.8.310.	ЦРКВА ПОКРОВА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У КАЛАЊЕВЦИМА (1864-), 1836-1914	И	СИ	31	0	1.2
311	A.8.311.	ЦРКВА СВЕТОГ ОЦА НИКОЛАЈА У КРЧМАРУ (14. век -), 1837-1906	И	СИ	9	0	0.35

Ред. бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
312	A.8.312.	ЦРКВА СВЕТОГ ВЕЛИКОМУЧЕНИКА ДИМИТРИЈА У МАРКОВОЈ ЦРКВИ (1620-), 1897-1908	И	СИ	2	0	0.1
313	A.8.313.	ЦРКВА СВЕТОГ АРХАНГЕЛА ГАВРИЛА У МОРАВЦИМА (1858 -), 1862-1899	И	СИ	4	0	0.2
314	A.8.314.	ЦРКВА ВАЗНЕСЕЊА ГОСПОДЊЕГ У ОСЕЧИНИ (1765-), 1837-1909, 1914-1916	И	СИ	20	0	1
315	A.8.315.	ЦРКВА РОЂЕЊА СВЕТОГ ЈОВАНА КРСТИЉА У ПАУНАМА (18. век -), 1837-1906	И	СИ	8	0	0.4
316	A.8.316.	ЦРКВА УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У ПЕТНИЦИ (1818-), 1837-1880, 1888-1901	И	СИ	3	0	0.15
317	A.8.317.	ЦРКВА СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА – ЦРКВА РИБНИЧКА У ПОПАДИЋУ (16 век-) 1836-1905	И	СИ	11	0	0.45
318	A.8.318.	ЦРКВА ПРЕНОСА МОШТИЈУ СВЕТОГ ОЦА НИКОЛАЈА У ПРИЧЕВИЋУ (1830-), 1837-1914, 1935	И	СИ	8	0	0.35
319	A.8.319.	ЦРКВА ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У МАНАСТИРУ ПУСТИЊА – ВУЛИНОВАЧА (1622-), 1837-1880, 1899-1902	И	СИ	6	0	0.25
320	A.8.320.	ЦРКВА ПРЕНОСА МОШТИЈУ СВЕТОГ ОЦА НИКОЛАЈА У РАБРОВИЦИ (1795-), 1837-1902	И	СИ	16	0	0.75
321	A.8.321.	ЦРКВА ПОКРОВА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У РАДЉЕВУ (1872-), 1895-1902	И	СИ	2	0	0.07

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
322	A.8.322.	ЦРКВА СВЕТОГ АРХАНГЕЛА МИХАИЛА – ЦРКВА ГРАЧАНИЧКА У ТУБРАВИЋУ (19. век-), 1837-1876, 1897-1900	И	СИ	3	0	0.08
323	A.8.323.	ЦРКВА СВЕТОГ АРХАНГЕЛА МИХАИЛА У МАНАСТИРУ ЂЕЛИЈЕ - ЛЕЛИЋ (13. век-), 1837-1906	И	СИ	36	0	1.3
324	Б.1.324.	ПОРОДИЦА РАКИЋ (1830-1877), 1830-1877		СИ	0	1	0.1
325	Б.1.325.	ПОРОДИЦА ЛЕЛЕКОВИЋ (1876-), 1876-1961		СИ	0	1	0.1
326	Б.1.326.	ПОРОДИЦА МАНДИЋ (1902-1989), 1920-1976		СИ	0	5	0.5
327	Б.2.327.	ПРОТА МАТЕЈА НЕНАДОВИЋ (1777-1854), 1823-1858	И	СИ	0	2	0.2
328	Б.2.328	ЖИВОЛИН М. РАНКОВИЋ (1878-1972), 1908-1938		СИ	0	1	0.1
329	Б.2.329.	БОЖИДАР ВЕСЕЛИНОВИЋ (1899-1996), 1915-1955		СИ	0	1	0.1
330	Б.2.330.	БЛАГОЈЕ ЧУПАРЕВИЋ (1907-1992), 1907-1992		СИ	0	5	0.5
331	Б.2.331.	МИХАЈЛО ПЕТРОВИЋ МИНГЕЈ (1907-1991), 1915-1990		СИ	0	9	0.9
332	Б.2.332.	МИЛОРАД МИЛЕ МИЛАТОВИЋ (1910-1997), 1935-1996		СИ	0	11	1.1
333	Б.2.333.	СЕЛИМИР С. ТИМОТИЋ (1928-1998), 1936-1998		СИ	0	6	0.6

Ред.бр.	Сигнатурa	Назив фонда и године	Кате гориз ација	Обавешт. средство	Бр књига	Бр кутија	Метри
334	B.1.334.	ЗБИРКА ВАРИА 1832-1990.	И	АИ	0	27	2.7
335	B.2.335.	ЗБИРКА ФОТОГРАФИЈА (19- в.)	И	РГ	0	0	0
336	B.3.336.	ЗБИРКА МИКРОФИЛМОВА 1836-	И	ИМ	0	0	0
337	B.4.337.	ЗБИРКА ОТКУПА 1807-1945	И	АИ	0	8	0.8
338	B.5.338.	ЗБИРКА ПОКЛОНА 1823-1986	И	АИ	0	20	2
339	B.6.339.	ЗБИРКА ПЛАКАТА	И	АИ	0	10	1
340	B.7.340.	ЗБИРКА МЕМОАРСКЕ И ДОКУМЕНТАРНЕ ГРАЂЕ О РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ И НОБ	И	СИ	0	3	0.3
341	B.8.341.	ЗБИРКА ХРОНИКА	СИ		16	0	0.5
342	B.9.342.	ЗБИРКА ПРЕПИСА 1904-1945	АИ		0	11	1.1
343	B.10.343.	ЗБИРКА ФОТО И КСЕРОКС-КОПИЈА 15. век, 1808-1998	СИ		0	4	0.4
344	B.11.344.	ЗБИРКА ПЕЧАТА И ЖИГОВА 1910-1990	АИ		0	0	0

Резиме

Међуопштински историјски архив у Ваљеву врши делатност на територији садашњег Колубарског округа, којем припадају општински центри: Ваљево, Уб, Лajковac, Љиг, Мионица и Осечина. Обавља послове: стручног надзора над архивском грађом ван Архива; заштите, сређивања и обраде архивске грађе; даје на коришћење архивску грађу и врши објављивање архивске грађе фондова и збирки. У Архиву се налази и чува архивска грађа за територију Посавскогреза, односно Обреновца, за 19. век и прву половину 20. века, тачније до априла 1947. године.

У депоима Архива чува се, сређује и користи архивска грађа различите провенијенције која је разврстана у 333 фонда и 11 збирки, у укупној количини од 1450 метара дужних, за период 1807–2000. Најстарија документа, настала су делатношћу правосудних органа у Првом српском устанку (1807. и 1808). По значају највреднији и најобимнији фонд је грађа Првостепеног суда, касније Окружног суда Ваљево (1807-1944), у количини од око 620 метара дужних.

Архив располаже са 33 фонда и збирке који припадају категорији културног добра од изузетног значаја и 35 фондова од великог значаја.

Основни и наједноставнији облик за пружање прве информације истраживачима, где и у којим фондовима или збиркама могу да очекују тражене податаке, је Преглед архивских фондова и збирки. Архив је последњи преглед објавио 1972. са допуном 1978. године.

Подаци који се у Прегледу дају за сваки архивски фонд или збирку састоје се из следећих саставних елемената: редни број архивског фонда или збирке; сигнатура; назив архивског фонда или збирке; седиште – место ствараоца архивског фонда; распон година постојања ствараоца и распон година архивске грађе; категоризација архивског фонда (изузетни и велики значај); сређеност архивског фонда или збирке (обавештајна средства); и количина архивске грађе (књиге, кутије и количина у дужним метрима).

Подаци за све архивске фондове и збирке су, садржајно и графички, уобичајени и приказани у 8 колона.

„Преглед архивских фондова и збирки Међуопштинског историјског архива у Ваљеву” приказује стање у 2004. години.

Summary

The Municipal Historical Archives in Valjevo has territorial jurisdiction over what is nowadays known as Kolubara District and its municipal centers: Valjevo, Ub, Lajkovac, Ljig, Mionica i Osečina. It is engaged in: competent supervision of archive material outside the Historical Archives; conservation, classification and systematization of archive material; enabling the usage of archive materials and publication of archive material and collections which are in the funds. The archive mate-

rial of the canton of Posavina and the town of Obrenovac, from the 19th century and the first half of the 20th century, precisely until April of 1947, is located and safeguarded in the Historical Archives.

Archive material is placed in the depot. Archive material raised from 1807 to 2000 is sorted in 333 funds and 11 collections, which ultimately sums to 1450 meters of different types of archive elements. The oldest documents kept in Historical Archives are the ones made in the judiciary apparatus during the First Serbian Uprising (1807–1808). The most important and the largest fund contains documents associated to The First Degree Court, later named Valjevo District Court (1807–1944) – total of 620 meters.

The Historical Archives disposes of 33 funds and collections, which belong to a category of cultural property of immense importance and owns 35 funds categorized as cultural property of great importance.

The fundamental and the easiest way of providing the researchers with the information where and in which funds or collections they should look for wanted data is through the Summary of archive funds and collections. The Historical Archives published the last Summary in 1972, supplemented it in 1978.

Information concerning every archive fund or collection registered in the Summary is consisted of following elements: ordinal number of the archive fund or collection; signature; name of archive fund or collection; location – the place where archive fund was created; span of years related to existence of the place where archive fund was created and span of years regarding the archive material; categorization of archive fund (immense and great importance); systematization of archive funds (information resources); the quantity of archive material (books, boxes and total amount displayed in meters).

Information concerning all of archive funds and collections are comprehensively and graphically configured and shown in 8 columns.

„The Summary of archive funds and collections of Municipal Historical Archives in Valjevo“ presents the overall status in 2004.

Милча Мадић

**Велибор Берко Савић: НЕНАДОВИЋИ, издање аутора,
Ваљево, 2004. 747**

Монографија посвећена породичној лози, која је више од два века у политичком и друштвеном животу Србије оставила неизбрисив траг, играјући прво-разредну улогу у Првом и Другом устанку, процесу стварања и правног и политичког утемељења нововековне српске државе и изградњи модерног грађанског друштва.

Аутор је пасионирани истраживач и историограф истакнутих личности и породица из новије српске прошлости, посебно оних које потичу из Ваљевског краја, међу које Ненадовићима из Бранковине припада најистакнутије место.

Поред раније објављених радова о родоначелницима братства, аутор је преда-но наставио своја вишегодишња истраживања архивске грађе и изучавање објављених историографских радова у жељи да што дубље и потпуније разјасни и осветли читаву лозу предака и потомака, мукотрпно прибрајући чињенице из њиховог животног пута и делатности у различитим областима друштвеног живота.

Развојни пут родословне лозе Ненадовића аутор књиге у прошлости прати од њихове првобитне постојбине до досељавања у Бранковину и каснијег расељавања по Србији и свету, користећи све расположиве изворе и објављену литературу. Посебну пажњу посвећује родоначелницима братства и његовог гранања на породична стабла током 19. и 20. века, посвећујући одговарајућу пажњу сваком потомку сходно њиховом значају али и расположивим подацима до којих је у

својим вишегодишњим истраживањима дошао. Наравно да је највише биографских података презентовано о кнезу Алекси, проти Матији, Јакову, Јеврему, Ацики, Светозару, Сими, Персиди, Љубомиру као најистакнутијим личностима свога времена, пратећи њихове успоне и падове током два века, али аутор није остао дужан ни осталим члановима једне од најугледнијих породица у нововековној историји Србије, посебну пажњу по-краљајући опису и разјашњавању друштвених и политичких прилика у којим су живели и деловали.

Поред уводног дела књиге у којем се излажу резултати истраживања порекла и првобитне постојбине и отвореног питања одакле су се Ненадовићи доселили у Бранковину, приказујући кратак историјат овог места, аутор је у првом обимнијем делу књиге студиозно и детаљно изложио потомство кнеза Алексе а у другом војводе Јакова. Родословну грану кнеза Алексе чини укупно 78 потомака, његовог брата војводе Јакова 18 потомака. О свакоме је дата макар кратка биографија и онолико релевантних података колико је аутор успео да о свакоме прикупи. На преко 725 страна детаљно је представљено родословно стабло братства Ненадовића са обе породичне гране све до данашњих потомака. Са колико упорности и студиозности се аутор сучава са истраживањем историјских чињеница, везаних за раздобље дуго више од два века и велики број личности које у њему delaју и стварају, говори велики број извора и литературе које је

автор изучио и у фус нотама навео. Факсимили значајних документа, фотографије личности и графички прикази родословних стабала, читаону књиге даје разуђену или јасну представу о читавом братству и породичним лозама Ненадовића и њиховој улози у настанку и развоју српског друштва током 19. и 20. века. Регистар имена као помоћни апарат на крају књиге, олакшава проналажење оних садржаја о личностима и догађајима, у иначе обимном штиву, која су читатељу интересантна. Посебна вредност ове књиге јесте одабир текстова из Мемоара проте Матије и других аутора који се односе на Ненадовиће, историјске догађаје и прилике у којима су живели и учествовали.

Рецензија Професора др Драгољуба Живојиновића најбоља је препорука читаоцу за ово драгоцено дело о једној од најзначајнијих породица у новијој српској историји. На крају текста рецензије стоји „Савић је из лавиринта непознатог и често затамњеног простора изнедрио низ значајних личности од несумњиво великог значаја за историју Србије од краја 18. до првих деценија 20. века. То је, истовремено, уредно, прегледно, поуздано и читко штиво. Кроз ликове Ненадовића може се поуздано пратити судбина Србије, њени успони и падови током две стотине година. Кроз мозаик ликова читалац безбедно корача по прошлости, без страха да ће се у њој изгубити“.

Милча Мадић

**Здравко Ранковић, ВАЉЕВСКЕ ГИМНАЗИЈЕ 1869–2004,
Колубара и Фондација Ваљевске гимназије, Ваљево 2004. 199**

Књига о ваљевским гимназијама од првих покушаја оснивања, преко приватне гимназијске реалке са два разреда, државне мале Реалке и свих промена кроз које је у протекле 134. године пролазила у свом развоју до садашње модерне средњошколске образовне установе са истакнутим и запаженим учешћем у културном животу града.

Књига је компоновна тематско-хронолошки из више целина вештим коришћењем архивских документата, објављене литературе и за ову прилику сачињених текстова које је приредио Здравко Ранковић текстове уредио Зоран Јоксимовић и технички опремио Милан Марковић.

Уводник књиге представља летопис школе са најважнијим догађајима из њене богате прошлости од оснивања до данашњих дана. Документовано и сажето хронолошки су забележени значајни датуми у настајању и развојном путу најзначајније просветне а по много чему и културне установе током скоро тринаест и по деценија њеног постојања и деловања у овој средини.

У тематском блоку посвећеном школској библиотеци, упоредно са настанком и развојем школе, представљен је и развој: гимназијске библиотеке, ћачке књижнице, књижнице школских уџбеника, Приватне женске гимназије у међуратном и поратном периоду. Подаци о књижном фонду, броју и структури књига према областима и поређење са стањем у гимназијским библиотекама других градова у Србији, упечатљиво говоре о близијим гимназијама о опремању школске библиотеке најважнијом литературом за успешно остваривање образовног процеса и држање ко-

рака са савременим достигнућима у свим наставним областима, науке и културе.

У тематским поглављима о музici и театру, посвећена је одговарајућа пажња, областима културе које су имале истакнуто место у настави и ваннаставним активностима и изузетно запажену улогу у укупном културном животу града и шире друштвене средине. Подаци о наставницима, њиховој уз洛зи и доприносу у овим областима, документовано су презентовани уз навођење најзначајнијих представа које су оставиле дубок траг у колективној свести ове средине и оствариле значајну улогу у неговању наука и потреба код грађана Ваљева и његове околине за овом врстом уметности.

У поглављу књиге о директорима ваљевских гимназија, представљени су биографски подаци и акцентован значајан допринос свакога појединачно у развоју школе, илустроване фотографијама где год је било могуће прибавити их. Посебно поглавље у књизи посвећено је Живораду Грибићу, професору и најзначајнијем педагогу и музичару међу Ваљевцима.

Поглавље књиге: „Сведочанства“ садржи више занимљивих прилога из прошлости школе од њеног оснивања, односа са градском и широм средином, политичким превирањима, прославама и наградама које је ова Ваљевска школа у својој преобратој историји добијала.

Књига је илустрована фотографијама значајних личности, догађаја, факсимилима докумената из богате прошлости ове за ваљевску средину најзначајније просветно-културне установе. Списак коришћене литературе и извештаја о раду школе у припреми изради књиге, наведен на њеном крају, сведочи о озбиљности и темељном приступу приређивача за datoј теми.

Милча Мадић

**Милорад Радојчић, ЂУРО КОЗАРАЦ – ПРВИ ВАЉЕВСКИ ПРОФЕСОР,
Ваљевска гимназија, Ваљево 2004. 191**

Монографија из едиције: „Професори Ваљевске гимназије“ из пера преданог публицисте, завичајца Милорада Радојчића, добила је своју трећу по реду, можда и најзначајнију књигу, посвећену Ђури Козарцу, првом ваљевском професору и оснивачу прве приватне гимназије а затим и директору прве државне Реалке у Ваљеву.

О личности Ђуре Козарца, његовој пионирској улози у оснивању гимназије у Ваљеву и просветарском раду у Шапцу и Београду, објављено је више историографских радова који су углавном делимично осветљавали његову личност и улогу у културном животу Србије од краја седамдесетих година, када је из Славоније дошао у Србију, до 1896. године, када га је у 57 години живота, на пословима управника Државне штампарије у Београду, прерана смрт прекинула у напону интелектуалне снаге.

Књига која је резултат вишегодишњих темељних истраживања архивске грађе и стрпљивог проучавања објављених радова у којима је аутор проналазио податке о животу и културно-просветној делатности Ђуре Козарца, критички их прроверава и допуњује, успева да их систематизује и свестрано осветли лик и дело пионира оснивања и развоја гимназијског школовања у Ваљеву и Краљевини Србији у другој половини деветнаестог века.

Уводећи читаоца у основну тему монографије, аутор презентује политичке, културне и просветне прилике у Србији од почетка деветнаестог века и настојања појединача из рађајућег грађанског слоја да своју децу образују у световним шко-

лама, на тековинама савремених достигнућа у науци и култури, најпре у државама западне Европе и Русије, уз све израженије тежње за оснивањем школа у сопственој држави, која је стицала самосталност после вишевековног робовања у мраку и незнју под Отоманском властљу. У другој половини деветнаестог века поступно сазрева свест о неопходности развоја и ширења просветних установа и у варошима ван престонице, посебно за оснивањем гимназија као школа вишег ранга, са наставним програмом који ученике припрема за високо образовање и оспособљава за интелектуална занимања, која се све више намећу као најсушна потреба у развоју младог грађанског друштва. Аутор посвећује посебну пажњу културно-просветним приликама у Ваљеву тога, времену делатности тзв. Клуба дванаесторице, истакнутим личностима из јавног живота Ваљева, које су учествовале у активностима на оснивању прве Реалке, што документује извornом архивском грађом која је сачувана у архивским фондовима и збиркама.

У наредним поглављима, аутор настоји да на основу расположивих извора и објављене литературе, представи Ђуру Козарца као личност као и околности и мотиве његовог доласка у Ваљево. Његова биографија пре доласка у Србију и Ваљево, школовање и професионална делатност, осветљени су у склду са расположивим изворима који су сачувани и до којих се у садашњим околностима могло доћи. Оснивање прве приватне Реалчице 1869. године, у режији Ђуре Козарца са свим активностима локалних власти на

прибављању дозволе надлежних органа за оснивање државне гимназије у Ваљеву, изградња прве зграде за школу и улоге Козарца као првог директора и професора за све предмете изузев веронакуке и нотног певања, у првим годинама њеног рада, изложени су систематично и документовано уз илустрације фотографијама најзначајних личности које су учествовала у оснивању и развоју школе тога периода, као и зграда у којима школа обавља своју dealатност у првим деценијама. Активно укључивање у друштвени живот ваљевске средине и његова улога у оснивању Ваљевске штедионице и првог Ваљевског хора изложени су кроз посебна поглавља књиге.

Сукоб са локалним моћницима и оптужбе које се упућују на рачун Ђуре Козарца, његова одбрана и скори премен-

штај у Шабачку гимназију као компромис са локалним властима су темељно проучени и изложени, као и његова професионална каријера у Првој београдској гимназији и коначно у Државној штамапарији, где га је и смрт затекла на функцији управника.

За живота често неправедно нападан и osporаван од малограђанске учмале чаршије последњих деценија 19. века, Ђуро Козарац и његова улога у насатајању и развоју гимназијског школовања у Краљевини Србији, посебно у Ваљеву, осветљена је и валоризована са мером, објективно и на прави начин у монографији Милорада Радојчића, што јесте значајан допринос изучавању прошлости Ваљевске гимназије, посебно првих година њеног рада као и развоја школства у Србији последњих деценија деветнаестог века.

Милча Мадић

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФСКИХ ИЗДАЊА О ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ, ОБЈАВЉЕНИХ ТОКOM 2004. ГОДИНЕ

Колубара – Велики народни календар за преступну 2004. годину, Ваљево, ИП „Колубара“, 2004, 330

Четрнаеста књига календара садржи више ауторских и редакцијских прилога о прошлости Ваљевског краја, са посебним блоком прилога посвећених двестотој годишњици од Првог српског устанка; Ваљевски крај почетком 19. века (Здравко Ранковић), О кнезу Алекси (Љубисав Андрић), Илија Бирчанин (Владимир Кривошејев), Прво извешће о усеченију главе архимандрита Хаци Рувима (Михаило Пеић), Руске војне процјене Ваљевског краја у доба Првог српског устанка (Милорад П. Радусиновић), Прота Матија моли помоћ од руског цара и међународне заједнице (Милован Данојлић), Стогодишњица устанка (редакција), Хроника 2003. – листање календара (Љиљана Кецојевић), Најуспешнији привредници, Ars vivendi (Душан Арсенић), Проф. др Александар Лома – Ваљевац личност 2002. године, Научник ретке и изванредне способности, О Ваљевском крају – радови Александра Ломе, Обнова Колубарског округа (Зоран Јоксимовић), Приватизована предузећа, Краљ међу Ваљевцима 1904 – старе вести, Рођени, венчани, умрли 1904. (Борислав Вујић), Економија 1904 – старе вести, Грађење железнице 1904 – старе вести, Театар ваљевских рома (Лука

Штековић), Роми из моравичког Лешћа-ка (Драгиша Божић), Највећа штука реке Тамнаве (Зоран Јоксимовић), Тамнава и Тамнавци 1904 – старе вести, Тамнавска тужбалица (Слободан Ристовић), Ни врач ни врабац, него ћед Радац (Александар Лома), Најстарији трагови о Ваљеву у руској штампи (Милорад П. Радусиновић), Манастир Боговађа (Драгиша Лапчевић), Партије (Пантелија) Милинковић (Марко Павловић), Црква и свештенство 1904 – старе вести, Претплатници из Ваљева и околине на новине и часописе (Станиша Војиновић), Чика-Љубин двојбој на Цетињу (Светозар Ђоровић), Војска 1904 – старе вести, У Качеру 1914. (Живан Живановић), Качер и Качерци 1904 – старе вести, Филозоф првог реда (Богдан Шешић), Различитости 1904 – старе вести, Школство 1904 – старе вести, Ваљевске гусле Петра Перуновића – Пепруна (Добрило Аранитовић), Музика у Ваљеву 1955–1960. (Дејан В. Поповић), Сељачке радне задруге у Ваљевском крају (Милорад Радојчић), Најуспешнији спортисти 1954–2002. (Зоран Трипковић), Постови и пошћење у Таору (Томислав Ђурић), Горња Врагочаница (Милан Ђурашиновић), Разбојништва 1904 – старе вести, Шљива (Павле Софронић Нишевљанин), Вошњаци (Десанка Максимовић), Род шљиве 1904 – старе вести, Воде Ваљевског краја, Хроника бурног

столећа, Разарање „Крушика“ 1999 – фотографије Душана Јовановића.

Гласник Историјског архива Ваљево,
бр. 37, 2003, 181

Објављени чланци; Тајна полиција у Србији 1831–1941 (Милан Милошевић), Комитски војвода Војислав Танкосић – живот и деловање у периоду 1903–1915 (Милорад Белић), Пионирски период електрификације Србије 1884–1915. (Александар Кале Спасојевић), Прилози; Убско добровољно позоришно друштво (Здравко Ранковић), Закон о панађурима и недељним пазарним данима из 1902. и Ваљевски округ (Љубодраг Поповић), Зграда у сенци (Дејан Поповић), Аграрна реформа на територији Тамнавског среза у 1946. години (Снежана Радић), Методологија и историографија; О електронској документацији и презентацији музеалија – саопштење са научног скупа „Нове технологије и стандарди; Дигитализација националне баштине“ (Бранко Лазић), Грађа; Исписи старица из манастира Боговађа у оставштини Стојана Новаковића (Станиша Војновић), Војничко гробље у Осечини (Милорад Радојчић), Из рада Архива; Лични фонд; Благоје Чупаревић 1907 – 1992 (Љиљана Урошевић), Заштита архивске грађе од изузетног значаја у Историјском архиву Ваљево (Милча Мадић), Критике и прикази; Питер Берк: Историја и друштвена теорија (Синиша Мишић), С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Ружа Ђук: Старо српско рударство (Александра Фостиков), А. Вулетић: Породица у Србији средином 19. века (Гордана Стојковић), Ваљевска општина 1839–2003. (Милча Мадић), Синиша Мишић: Југоисточна Србија средњег века (Милча Мадић), Библиографија историографских издања о ваљевском крају (Милча Мадић)

Мионичко школство 1864 – 2004, приредио Здравко Ранковић, ИП Колубара, Ваљево 2004. 222

Монографија о настанку и развоју организованог школства на подручју да-

нашње Мионичке општине, сачињена на основу сачуваних летописа неколико сеоских школа и сведочанстава бивших ученика и просветних радника забележених различитим поводом. Књига је документована и опремљена фотографијама значајних личности и школских објеката из прошлости мионичког школства.

Село Санковић, Годишњак 2004, свеска 6, уредник Здравко Ранковић, редактор Зоран Јоксимовић, ИП Колубара, Ваљево 2004. 181

Годишњак посвећен истраживању прошлости колубарског села крај Мионице, са прилозима о Санковачким фамилијама, Тестаменту кнеза Јовице Милутиновића, Београдским Санковчанима, Земљишном азбучнику и додатком Индекса географских појмова и топонима, Именског регистра и садржајем првих пет свезака.

Бранко Лазић, Огледи из музеологије,
Народни музеј Ваљево, 2004. 184

Књига је настала из саопштења и уврдних излагања са стручних и научних скупова музејских посленика у раздобљу 1989. до 2003. године, на којим је аутор учествовао. Стручна промишљања о широком спектру музеолошких тема сакупљена су и презентирана у књизи, са намером да се стручној јавности скрене пажња на нова кретања и промишљања у овој области. Преводом текстова на енглески језик који су објављени у истој књизи, аутор је желео да о својим сазнањима и промишљањима упозна и инострану стручну јавност.

Бранко Лазић, Сава Шумановић – пут и страдање, Народни музеј Ваљево, 2004. 63

Монографија посвећена животу и уметничком стваралаштву познатог српског сликара, трагично страдалог у вртлогу Другог светског рата од стране усташких злочинаца. Књига је настала допуном ауторовог дипломског рада одбрањеног на катедри Историје уметности на Филозофском факултету у Београ-

Библиографија историографских издања...

ду, и представља значајан допринос расветљавању личности и уметничког дела сликара.

Бранко Лазић, У свету уметности, у свету музеја, Народни музеј Ваљево, 2003. 384

Књига у којој аутор обједињује објављивање и новонастале текстове студија, критика и огледа из ликовне уметности и музеологије, који су потекли из његовог пера у периоду 1981. до 2003. године. Књига је подељена у три тематске целине; историја уметности, ликовна критика и музеологија и обухвата око седамдесет текстова различитог обима.

Томислав Пантeliћ, Село Бастав, издање аутора, Шабац 2003. 404

Пета књига из серије монографија села у Рађевини, настала је истраживачким напором аутора као дар свом завичајном селу. Књига је заснована на раније објављеној литератури и архивској грађи о Рађевини и селу Бастав. Поред основних података о селу, његовој прошлости, аутор презентује податке о становништву у прошлости, родослове фамилија староседелаца, учесницима ослободилачких ратова и страдалим у њима. Књига је илустрована фотографијама и факсимилима докумената.

Миодраг Јаћимовић, У своме времену, ИП Колубара, Ваљево 2004. 261

Књига садржи полемике аутора публицисте, изречене или написане различитим поводом али увек мотивисане борбом за истину а против заблуда, глупости и обмана средине у којој живи и ствара. Његови јавни наступи за скупштинском говорницом у штампи или директном обраћању јавности одишу здравим критичким намерама и жељом да се искорени неправда и зло које сами чинимо.

Душан Николић, Курјаци са Влашића, Народна библиотека Осечина, 2004. 244

Историјски роман о браћи Недић из Ваљевске Подгорине, јунацима храбро изгинулим у боју на Чокешини 1804.

Аутор је вешто користећи све расположиве изворе о фамилији Недић сачинио занимљиво и надасве узбудљиво сведочанство о тешком и мучном животу једне честите српске породице под турским јармом у којој се негује дух отпора неправди и самоволи вековном подјармљивачу и његовим улицама. Немирење са неправдом је одважну и храбру браћу, најпре одметнуло у хајдуке а са почетком устанка укључило у устаничке редове, у којим су испољили изузетну храброст у бојевима са Османлијама на подручју Мачве, Јадра и Подгорине.

Овим романом аутор се одужује неправедно запостављеним јунацима из Првог српског устанка, који су жртвовали своје животе за слободу свога рода.

Споменар ученика Ваљевске гимназије генерација 1960-1964. Фондација Ваљевске гимназије, Ваљево 2004. 150

Четрдесет година од матуре генерација матураната 1963/64. година, обележила је издавањем публикације у којој су се подсетили својих школских дана, младалачких активности школских и ваншколских али представили и у времену садашњем. Књига је сачињена од текстова самих бивших ученика и професора, који говоре о времену и приликама када су се школовали, о свом каснијем путу кроз живот и професионалну активност. Споменар је илустрован фотографијама ученика и професора из времена прошлог и садашњег са низом аутобиографских казивања.

Велибор Берко Савић, Ненадовићи, издање аутора, Ваљево 2004. 724

Студијозно и документовано дело посвећено фамилији, чији су најистакнутији претци, кнезови Алекса, Јаков и Матија учесници устанака и утемељивачи обновљене српске државности, после петовековног ропства под османлијском влашћу. Књига родословна посвећена знаменитој породичној лози Ненадовића која је изнедрила плејаду знаменитих личности, учесника у свим значајним догађајима

државног и друштвеног живота Србије током 19. века. Аутор је проучио распложиву архивску грађу и објављену литературу која се односи на Ненадовиће, њихово порекло, досељавање у Бранковину и укупну делатност, успоне и падове читаве лозе Ненадовића од краја 18. века до данашњих потомака. Свакој личности из породичног стабла и њеној улози и месту у друштву, аутор је посветио одговарајућу пажњу и простор у књизи, што даје читаоцу комплетну слику о фамилији Ненадовића.

**Милутин Јовановић Ђока, Лепа варош
Уб дивни људи,** Градска библиотека „Божидар Кнежевић“ Уб, 2004. 225

Књига настала постхумно, уређивањем збирке ауторских текстова о догађајима и људима варошице од половине деветнаестог века, који су настали у периоду између 2000. и 2003. године. Текстови су објављивани у „Тамнавским новинама“ као ауторски чланци, сабрани и систематизовани објављени су у овој књизи. Аутор се дотиче свих области друштвеног живота родног места и значајних личности у прошлости, приказујући их рельефно у њиховој свакидашњици.

Радоје П. Стојановић, Подмаљенска села бивше општине Драчић – записи о времену, простору и људима, Библиотека „Хроника села“, Културно – просветна заједница Србије, Ваљево 2004. 240

Монографија у којој аутор користећи објављену литературу, архивску грађу и статистичке податке, даје опис подручја као географске, демографске, привредне и културне целине, настојећи да представи његов историјски развој кроз последња два века. Сучељавањем прошlostи и садашњости на овом простору читалац стиче целовиту представу о слојевитим променама које се забивају у свим значајним областима друштвеног живота. Књига је документована факсимилима, илустрована фотографијама, списковима страдалих у ослободилачким ратови-

ма и родословима, што појачава њен документарни карактер.

Богољуб Бока Лома, Дивчибаре, четврто допуњено издање, Центрекс, Ваљево 2004. 218

Четврто допуњено издање монографије о Дивчибарама као природном и туристичком подручју, издато постхумно, од приређивача допуњено необјављеним белешкама које је аутор оставио у рукопису. Природне особености и развој Дивчибара као бањског и туристичког места документовано су представљени читаоцу, са богато илустрованим материјалом, фотографијама и обиљем занимљивих података о развоју туризма на овој планинској лепотици, чије могућности нису доволно и на прави начин искоришћене. Занимљивим причама о животињама и из друштвеног живота Дивчибаре су представљене читаоцу сложевито и вишедимензионално.

Милан Д. Јанковић, Свети Николај Српски од рођења до канонизације, Штампарија „Ваљево принт“, Београд 2004. 53

Кратка биографија Светог Оца Николаја Велимировића, илустрована казивањима савременика, пластично одсликава његов животни пут и посебно монашки пут све до канонизације његове свете личности.

Мирослав Перишић, Либерали и либерализам у Србији 19. века (кратка историја), Центар за либерална истраживања, Београд 2004. 284

Кратка историја настанка и развоја политичке идеје либерализма у Србији и политичке странке и њене улоге у развоју парламентарног живота и грађанској демократском друштву од Првог српског устанка до почетка 20. века. Поред програма и статута странке из 1881. године, аутор је на крају књиге дао кратке биографије најзначајнијих страначких личности.

Библиографија историографских издања...

Новица Пешић и Никола Ј. Маринковић, Стојадин Ж. Мирковић – херој са Повлена, Удружење ратних добровољаца 1912 – 1918 њихових потомака и поштовалаца, Ваљево 2004.

Књига посвећена војнику који је у грађанском рату 1991. свесно остао до краја са мајором Тепићем на Беденику крај Ђеловара, бранећи складиште експлозива од насртaja Туђманових бојовника.

Војвода Живојин Мишић, Моје успомене - Поменик, треће издање Фондација „Војвода Живојин Мишић“, Институт за савремену историју, Београд, 2004. 330

Књига недовршених сећања Војводе Живојина Мишића на сопствени живот од раног детињства до краја Првог балканског рата, допуњена прилозима историчара и публициста, издата је поводом 90. година од почетка Првог светског рата и славних битака на Церу и Колубари у којима је Војвода командовао Првом армијом српске војске у одбрани отаџбине.

Милорад Васовић, Подрињско ваљевске планине, издавачи: Агенција Ваљевац, Ваљевска гимназија, Истраживачка станица Петница, Ваљево, 2004. 512

Монографија заснована на студијско проученој стручно – научној литератури, статистичкој документацији и тенденцијама истраживањима ове географске али и демографске, привредне и туристичке регије. Аутор даје детаљан опис природних особености планинског венца и његовог залеђа у којем се одвија друштвени живот људи од праисторије. Побељна пажња је посвећена збивањима у прошлости и демографским кретањима и развоју насеља и привреде на овом простору током последња два века, заснована на пажљivoј анализи статистичких података са пописа становништва и насеља.

О Бранковини – записи, студије и путописи, зборник, приредио Љубисав Андрић, Агенција Ваљевац, 2004. 192

Зборник пажљivo одабраних текстова више десетина познатих личности из

српске културне историје, илустрован вредним фотографским материјалом из прошлости Бранковине и њених знаменитости, уредио је за живота Љубисав Андрић, разумевањем Агенције Ваљевац објављена луксузно опремљена монографија која вишедимензионално представља историјску Бранковину.

Владимир Кривошејев, Муселимов конак – водич и каталог музејских поставки „Сеча кнезова и Ваљевска нахија и ваљевци у Првом и Другом српском устанку“, Народни музеј Ваљево, 2004. 68

Водич кроз музејске поставке Првог и Другог српског устанка са историјским уводом у догађаје и историју Муселимовог конака и Каталогом изложбене поставке пружа потпуну и целовиту информацију посетиоцу и сваком заинтересованом лицу у чијим рукама се нађе.

Владимир Кривошејев, Ненадовићи у Српској револуцији, Народни Музеј Ваљево, 2004. 60

Популарна публикација у којој је аутор представио у најкраћим цртама учешће Ненадовића из Бранковине у Првом и Другом устанку и Српској револуцији. Књижица малог формата 16 x 11 и невеликог обима пружа најважније податке о личностима кнеза Алексе, проте Матеје, војвода Јакова, Симе и Јеврема и њиховом учешћу у судбоносним догађајима новије српске историје борбе за ослобођење од вековног ропства под Отоманском влашћу и утемељењу модерне српске државе.

Живан Грујићић, Љубав и смрт у Будиму, ИК Метафизика, Београд 2004. 308

Историјски роман о судбини српског народа у Ваљевској Подгорини од пада под османлијску власт до његових сеоба и страдања у Угарску. Кроз судбину једне властелинске породице Грађевић, чији су двори били у данашњем месту Доње Црниљево и љубави рођеној у туђини између Витеза Разбојника и лепе Латинке, писац приповеда узбудљиву по-

вест о једном народу у злим временима кроз која је пролазио у борби да опстане.

Крчмар, приредио Здравко Ранковић,
ИП Колубара, Ваљево 2004. 140

Монографска публикација из библиотеке „Село“ издавачке куће „Колубара“, сачињена је из прилога више аутора објављиваних и за ову књигу сачињених, који приказују ово подмаљенско село из различитих аспекта, географског, демографског, привредног, културно-просветног, политичког у мирнодопским и ратним условима.

**Милорад Радојчић, Ђура Козарца –
први ваљевски професор,** Ваљевска гимназија, Ваљево 2004, 191

Монографија о првом ваљевском професору, пиониру организованог гимназијског школовања у Ваљеву, сачињена је документовано са систематично изложеном биографијом Ђуре Козарца, посебно његове делатности на оснивању приватне а затим и прве државне гимназије у Ваљеву, чији је први директор, професор и утемељивач. Аутор излаже обиље занимљивих и до сада мало познатих чињеница везаних за живот и просветарску делатност личности која је дала значајан допринос и подстицај продору вишег образовања и културе не само у ваљевском крају. У књизи су пластично

представљене друштвене и културне прилике у ваљевској средини, напори који се чине на оснивању гимназије али и отпори на које наилазе protagonisti од стране малограђанске учмале чаршије и њених локалних моћника, што је на својој кожи посебно искусио Ђуро Козарац.

**Здравко Ранковић, Ваљевске гимназије
1869 – 2004.** Ваљевска гимназија,
Ваљево 2004. 199

Хронолошки систематично и документовано изложена историја ваљевских гимназија од првих покушаја оснивања, почетка рада приватне школе Ђуре Козарца, оснивања прве државне гимназије и свих промена током њене дуге стотридесетчетвогодишиње прошлости. Поред најважнијих датума и догађаја у настањају и развоју ове у Ваљеву најстарије и по много чему најважније школе, аутор књиге је дао биографије илустроване фотографијама свих директора, најзначајнијих професора и њиховог доприноса развоју школе.

Низом заанимљивих прилога из брате прошлости школе, која је изнедрила велики број значајних личности српске привреде, науке и културе у најширем смислу речи, ова публикација је аутентично сведочанство о ваљевским гимназијама од настанка прве приватне до данашње Ваљевске гимназије.